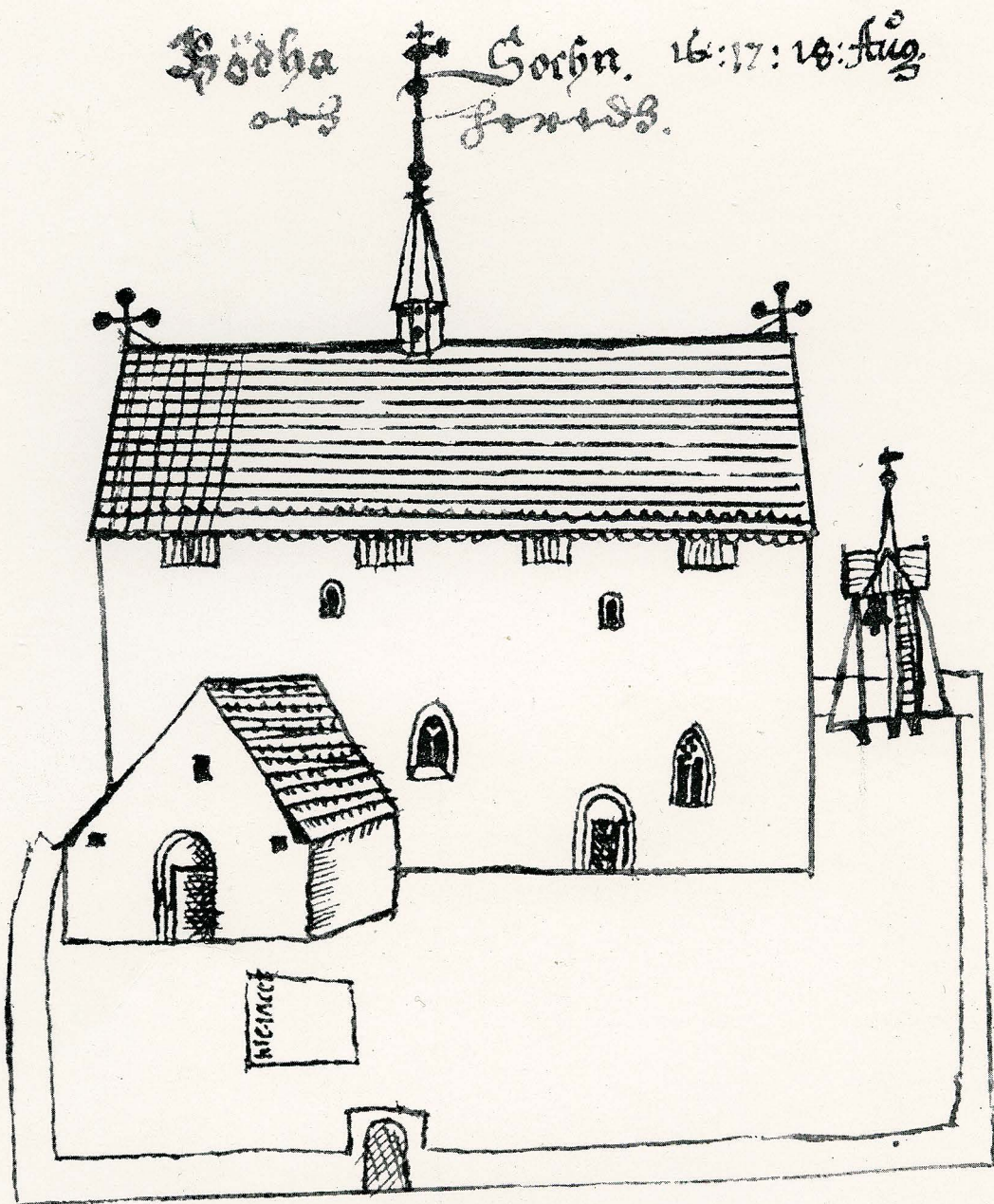

Böda och S:t Olof

SVERIGES KYRKOR

ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM

Böda och S:t Olof

Böda och S:t Olof

ÅKERBO HÄRAD, ÖLAND BAND 1:2

Av RAGNHILD BOSTRÖM

VOLYM 116 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

Beskrivningen av Böda och S:t Olof avslutades i augusti 1966. Excerperingen är utförd av författaren, vad beträffar arkivalierna i VaLA på grundval av excerpter från 1943 av Gertrud Bergman. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Uppmätare John Söderberg.

Foto Sören Hallgren, där ej annat anges.

Grafisk formgivare Vidar Forsberg.

Omslagsbilden återger Böda kyrka år 1634. Teckning av J H Rhezelius. Kungl biblioteket.

På omstående sida: Åkerbo härads sigill från slutet av 1500-talet efter ritn (1949) i RA.

Förord

Beskrivningen av Ölands kyrkor påbörjades redan 1929. Författare var fil lic William Anderson, som alltsedan seklets början ägnat sig åt studiet av kyrkorna på Öland, i Blekinge och vissa delar av Skåne. I SVERIGES KYRKOR hade han varit en flitig och uppskattad medarbetare från 1929 till sin död 1939.

Fullständiga manuskript till samtliga kyrkobyggnader på Öland förelåg i mitten av 1930-talet. De ekonomiska svårigheter, med vilka SVERIGES KYRKOR kämpade under de första decennierna av sin verksamhet, förorsakade emellertid att publiceringen uppskötts. 1938 hade utgivningsplanerna för Ölands kyrkor kommit så nära sitt förverkligande, att William Anderson under sommaren gjorde en avslutande syneresa. Man räknade med, att tryckningen skulle kunna börja strax därefter. Genom William Andersons frånfälle i februari 1939 kom företaget åter att skjutas på framtiden. Johnny Roosval påtog sig uppgiften att slutföra arbetet och företog några månader senare en resa på Öland. Följande sommar fick dåvarande fil stud Ragnhild Strömbom (sedermera gift Boström) utgivarnas uppdrag att på ort och ställe göra en sista kontroll av materialet. Hon hade för sin kandidatexamen sysslat med öländsk och gotländsk konst under Övergångsstilens tid. Det gällde enligt det första arbetsprogrammet att se till, att manuskript och bildmaterial var up to date. Även under de följande årens sommarferier var hon Roosval behjälplig med att kontrollera och revidera Ölandsmanuskripten. I slutet av 1940-talet överläts Ölandsarbetet helt på henne.

Emellertid måste publiceringen av andra volymer gå före, dels Uppland, dels Gotland, och arbetet med Ölands kyrkor fick ännu en gång uppskjutas. Under de år som följde, restaurerades ett stort antal kyrkor på ön, med Ragnhild Boström i de flesta fall som Riksantikvarieämbetets kontrollant. Därigenom tillfördes SVERIGES KYRKOR ett viktigt material. I följd därav blev en grundlig kompletterande arkivgenomgång nödvändig. Även detta arbete utfördes av antikvarie Boström.

Den första volymen om Ölands kyrkor, som utkom 1966, behandlar de skriftliga källorna, för att underlätta studiet av de därefter följande kyrkoberskrivningarna. Den nu föreliggande volymen, som behandlar Böda och S:t Olof, inleder Åkerbo härad. Den följande volymen, som behandlar Högby kyrka, väntas utkomma under mars månad 1968, följd av Källa, Persnäs och Föra. Jämsides därmed förbereds publiceringen av kyrkorna i Runstens härad, där Gärdslösa kyrka väl är den för allmänheten bäst kända. Det är vår förhoppning, att publiceringen skall ske i rask takt med ett par Ölandsvolymer årligen.

Vi tackar författaren för den möda hon nedlagt i sin beskrivning. Vi tackar också varmt följande personer och institutioner för deras värdefulla insatser:

fil och teol dr Toni Schmid för hennes initierade och fängslande skildring av det märkliga Böda-missalet, riksantikvarien S B F Jansson för hans tolkning av en tidigare okänd teckning av en försvunnen medeltida gravsten med runinskrift samt professor Dag Norberg och fil kand Svante Nyberg för deras bistånd vid översättningen av latinska inskriptioner.

Bland tjänstemän vid Statens Historiska Museum, Riksantikvarieämbetet, Nordiska Museet och Kalmar Läns Museum vill vi framför allt tacka fil dr Agnes Geijer (textilier), docenten Aron Andersson och antikvarien Rune Norberg (medeltida träskulptur) samt intendenten Kersti Holmqvist (silver).

I fältarbetet sommaren 1951 deltog komminister L-M Holmbäck och under-tecknad Tuulse. Den förre har även givit viktiga bidrag till beskrivningen av orgelverket och klockorna i Böda. Vi tackar även orgelspecialisten, fil dr Bertil Wester för hans alltid stora hjälpsamhet.

Vid undersökningsarbetet i kyrkan har välvillig hjälp lämnats av kontraktsprosten Tage Jannert och kyrkvaktmästaren Sture Nilsson. För deras stora intresse framför vi vårt uppriktiga tack.

Sedan den första Ölandsvolymen utkommit, har SVERIGES KYRKORS layout undergått en måttfull modernisering, medan formatet av praktiska skäl bibehållits. Härför tackar vi Vidar Forsberg. Det är vår livliga förhoppning, att våra läsare skall uppskatta denna förändring, som bl a syftar till att bildmaterialet bättre skall komma till sin rätt.

Stockholm i december 1967

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

INNEHÅLL

FÖRORD	93
BÖDA KYRKOR	96
<i>Kyrkogård och klockstapel</i>	98
<i>Gamla kyrkan</i>	101
<i>Glasmålningar</i>	124
<i>Kalkmålningar</i>	124
<i>Gamla kyrkans inredning och inventarier</i>	125
<i>Nya kyrkan</i>	136
<i>Nya kyrkans inredning och inventarier</i>	139
NOTER	156
KÄLLOR OCH LITTERATUR	160
FÖRKORTNINGAR	163
SUMMARY	164
S:T OLOFS KAPELL	166
<i>Inredning och inventarier</i>	168
NOTER	169
KÄLLOR OCH LITTERATUR	169
SUMMARY	170

affligere hominem
quod contorquere
suum: et facit et
quod istud uoca
abilem dno.
et unum quod elegi
in impietatis: sol
entes. Dimite eos
et omne on
erenti pane tuu:
in domum tua.
et carniem
et erumpet quod
tua cibus
firmus tuo
Tunc recit

to circumdabit te ueritas et u
Tui nos dñe sacramenti lib
restaurer et a uetustate pu
in ministerii salutaris faciat tu
confortum. **Ps** dñm. fertia secu
Sicut o cili seruorum in manu
minorum suorum ita oculi nostri
num deum uos trum donec misere
et miserere nobis domine
no bis. **Ps** **A**d te dompe leuati
conuerte nos dñs

et dicitur
no et ipse
et dicitur

et dicitur
et dicitur
et dicitur

BÖDA KYRKOR

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Åkerbo härad, Växjö stift,
Ölands norra kontrakt, Ölands Åkerbo kommun

Åkerbo härad, det nordligaste av de sex öländska häraderna, omfattar numera Böda, Högby, Källa, Persnäs och Föra socknar. Under medeltiden och ännu 1634, när Rhezelius besökte Öland, låg Böda utanför häradsindelningen: »Bödhe Sochn ligger för sikh sielf, haf sin Lähnzman ligger i intet häradt».¹ Under medeltiden och långt in på 1600-talet var häradsindelningen annorlunda än nu: södra delen av Åkerbo härad, Föra socken, bildade jämte Alböke, Löt samt delar av Köpings socken Förbo härad med Föra som huvudkyrka.

Den nordligaste socknen, Böda, nämns första gången 1283: *de bødhum* (SD 888), den kallas *bódha* 1346 (SD 4118) och *Bödha* 1429 (Styffe s 271).

Kyrkans invigningsdag var den 17/10, året okänt, enligt en anteckning i en mässbok från 1300-talet (fig 38 beskriven nedan).

Jakten som fraktade post, gods och passagerare till Gotland utgick från Böda ännu långt in på 1800-talet. Jfr nedan S:t Olofs kapell och Högby.

Källor, dopbrunn (?)

När gravstenarna utflyttades 1802–1803 vid gamla kyrkans ombyggnad (se nedan), påträffades en

källa, troligen en dopbrunn eller offerkälla, var över kyrkan senare blivit uppbyggd.²

Två av Ahlqvist (2: 1, s 39) omtalade hälso-brunnar — vid Hunderum³ nära Kalmarsund och nära Svartviks by vid Östersjön — har möjligen tidigare varit offerkällor. »Källhorva» ligger vid Hagets by nära Kalmarsund.

Andaktskors

Vid Torps by strax norr om Byxelkrok är upprest en grå kalkstenschäll med insnört mittparti och utskjutande överdel, erinrande om två korsarmar eller om en Torshammare. Den kallas »Höga flisa». Höjd 170, bredd 125 cm. Stenen saknar inskrift, men emedan det översta klovet på stensens mot väster vända sida är borta, är det tänkbart, att stenen kan ha haft en inskription. Det är ovisst, om stenen betecknar en andaktsplats (jfr Långöre i Bredsättra sn) eller om den rests under hednisk tid. Rhezelius nämner den ej, däremot finns den upptagen i Ransakningar 1667: »Een flijsa ähr och uprettadt på westra landborgen, kallas Höga flijsa, ingen weet beretta, til hwad ända eller för hwad ordsak hon där står». Ahlqvist (2: 1, s 54) beskriver den, troligen efter Wallman, som även har avbildat den.

Fig 38. Böda kyrka. Fragment av medeltida handskrift, det s k Bødamissalet, 1300-talets förra hälft. Foto Arvid Gustafsson, RA.

Böda Church. Fragment of a medieval manuscript, the so-called Böda Missal, first half of 14th century.

Fig 39. Kyrkan och kyrkogården från sydöst. Foto R Boström 1960.

Church and churchyard from SE.

Kyrkogård och klockstapel

Kyrkogård

Kyrkogården (fig 41) har nu sin största utsträckning mot söder. Den omges av en kalkstensmur, har gångar lagda av flisor och är planterad med enstaka askar och lönnar samt häckar av syrén, cypress och tok. Kyrkogården har utvidgats bl a 1893, 1924 och 1959. Vid sistnämnda tillfälle utflyttades kyrkogårdsmuren åt öster och söder; i samband därmed flyttades även landsvägen längre österut. — Den äldsta kända kyrkogården var närmast kvadratisk (fig 40, 44 a).

Ingångar

I norr är en stiglucka (synlig i fig 39) av spritputsad kalksten med svartmålad grind, uppförd 1950 och efterliknande den som revs 1893, känd från Löfgrens avbildning (fig 71). Den nuvarande stigluckan är ritad av länsark Åke Strindberg. — Den södra ingången (fig 39), utanför vil-

ken är en parkeringsplats, utgörs av ett par grindar av smidesjärn mellan stolpar av kalksten från 1959.

1708 byggdes två murade stigluckor med portar av trä, en i norr och en i söder (fig 71), med avtrappade rösterna och täckta med flisor. Ihrfors visar även en klivstätta omedelbart öster om den södra stigluckan. De revs 1893. — 1634 fanns i söder en enkel, murad port (fig 44 a). — Tre hästbindslen av sten skjuter ut ur norra kyrkogårdsmurens utsida, väster om stigluckan. Planen norr om kyrkan avgränsas från landsvägen av en låg terrassmur från 1964.

Bisättningskapell, bodar m m

Väster om kyrkan står ett bisättningskapell av röd, tuktad kalksten under skiffertak samt en redskapsbod av trä, båda uppförda 1948 efter ritningar av Länsarkitektkontoret i Kalmar. Samtidigt revs en bod av resvirke, rödfärgad, under

tegeltak, som stod invid västra kyrkogårdsmuren längre söderut och som var byggd 1893. Före denna fanns i nordväst en bod av spritputsad kalksten med brutet brädtak samt en från 1746 (vis prot 1748) av rödmålat trä med tjärade knutar och brädtak. Denna i sin tur ersatte en av okänd ålder, som hade reparerats 1709 och 1710. — En sockenstuga omtalas 1659 och 1692, möjligen den byggnad, som i fig 71 syns ligga intill norra kyrkogårdsmuren. — Ett sockenmagasin byggdes 1787 (Ahlqvist 2: 1, s 45), 1835 byggdes ett annat i sydväst.

Klockstapel

Innan kyrkans torn byggdes år 1802 (se nedan) fanns i kyrkogårdens nordöstra del en klockstapel av trä (fig 37) av enkel klockbockskonstruktion, öppen med fyra rösten och en mittspira. Den var byggd 1704 (räk) av »kläckstapelbyggaren Mr Daniel i Gröndahl» (Köpings sn), något över 40 alnar hög och 5 alnar, $1\frac{1}{2}$ kvarter lång. Den kröntes av en flöjel med byggnadsåret i koppar, fäst på en spira. — Före denna fanns en ännu äldre stapel av ungefär samma utseende (fig 44 a).

Gravar på kyrkogården

Bland gravar på kyrkogården bör följande nämnas:

1. Tumba av grå kalksten, söder om kyrkan, mycket skadad, texten numera oläslig, sånär som på enstaka bokstäver eller stavelser. Stenen har lyckligtvis beskrivits, medan texten ännu gick att läsa (Hilfeling, Ahlqvist, Inv 1829, Ihrfors och Håkansson) samt även avbildats (av H A R Sidén, fig 42). Den följande beskrivningen stöder sig därför på dessa källor.

Stenen har haft tre olika ägare. Mittpartiet orneras av en lagerkrans, inom vilken en kalk, flankerad av initialerna HN och SK, syftande på kyrkoherden Hemming Nilsson Kåre (Choræus),⁴ † 1653 och hans hustru Susanna (efternamnet okänt), † 1649. Runt kanten inskriften: »Iustorum / animae in manu Dei sunt / et non tanget / illos tormentum Sap. 3» (= De rättfärdigas själar äro i Guds hand och ingen plåga kan nå dem.

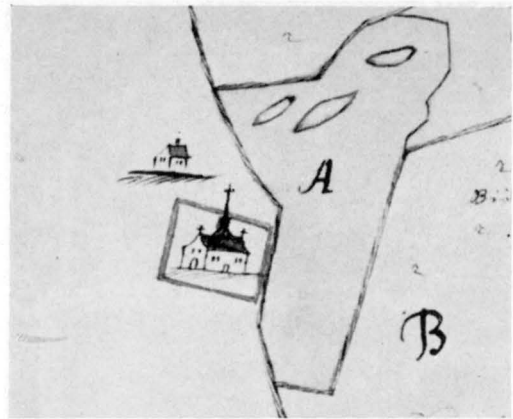
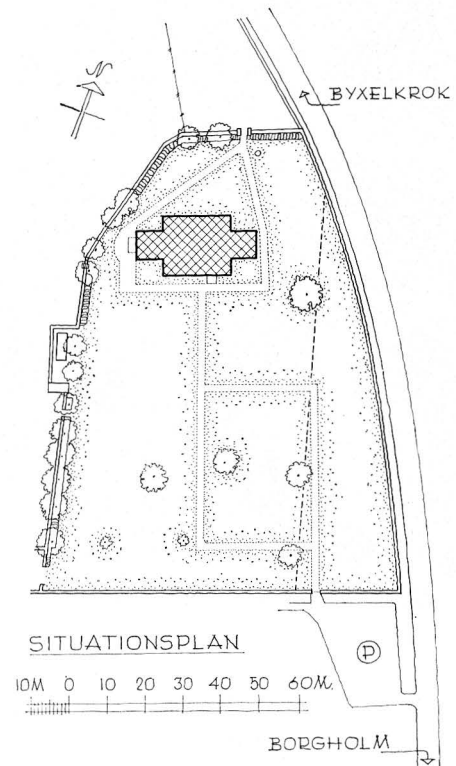

Fig 40. Detalj av karta från 1683. LSt.
Detail of map drawn in 1683.

Fig 41. Situationsplan, 1 : 2000,
uppm J Söderberg 1964.

General plan.

Vish Bok 3). I hörnen nedsänkta rundlar: i de övre kerubhuvuden, i de nedre fembladiga rosor. — Två kartuscher, en rektangulär och en oval, omramade av brosk- och beslagsornamentik samt timglas och korsade benknotor. Den övre kartuschens inskrift löd ursprungligen: »Hic sepultus

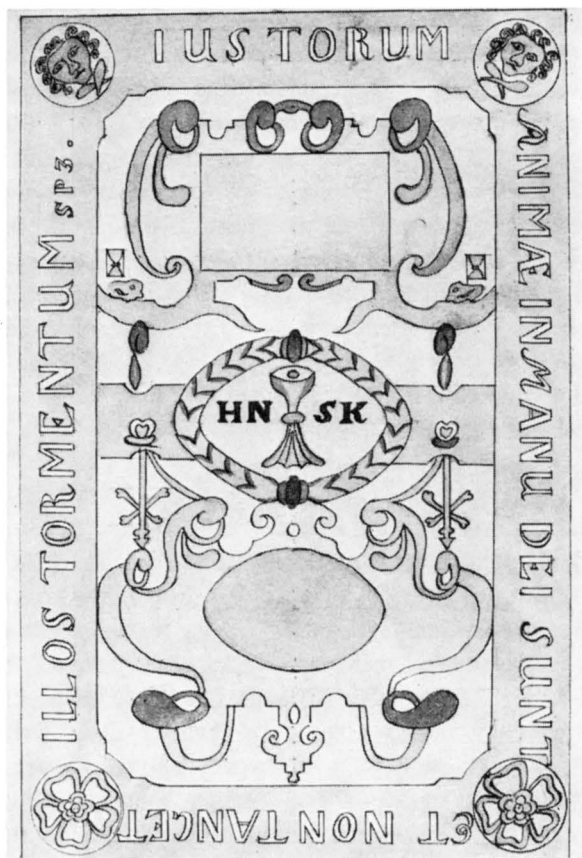

Fig 42. Gravsten över kyrkoherde Hemming Nilsson Kåre (Hemmingius Nicolai Choræus), † 1653, och hans hustru Susanna. Jfr fig 94. Tuschlavering av H A R Sidén 1874, ATA.

Gravestone in memory of a clergyman, † 1653, and his wife. Cf. fig 94.

Fig 43. Gravvård, sk gravtavla av trä, 1824 (?). På kyrkogården söder om kyrkan. Foto R Boström 1965.

Wooden memorial in the churchyard, S of church; 1824 (?).

jacet Dominus Hemingig Nicolai Choræus pastor in Böda natus 1588 denatus 1653», den nedre: »Jöns Hämmingsson Kåre Hauer bekostat thenne steen. Anno 1654.»

I början av 1800-talet slipades kartuschernas ägarenskrift bort och ersattes med: »Här under hvilar ålderman Johannes Person från Skäftekärr» samt »Född den 15 februarii 1762 död den 31 julii 1816.» — Den yngsta inskriften lyder

(övre fältet): »Stenen hölier stoftet af / prosten och kyrkoherden / Olof Melén född d. 2 april 1758. Död d. 14 aug. 1836.» samt (nedre fältet): »Ulrika Beata Björkman född d. 9 dec. 1775 död . . . 18[53].»

Stenens utformning och komposition är nästan identisk med den s k Fagerrothska stenen (fig 94) och kan vara huggen av samme stenhuggare. Mått 194×129 cm (Håkansson nr 62).

Vid Hilfelings besök 1797 låg stenen i kyrkans kor. På Sidéns tid, då kyrkogården var mycket mindre än nu (jfr fig 40) låg den »vid syd östra hörnet af Kyrkogårdsmuren». Kyrkogårdens utvidgningar 1893 och senare har medfört, att stenen nu ligger nästan mitt på densamma, sydväst om koret.

2. Rest sten, grå kalksten, nordöst om kyrkan, upptill halvrund, enligt inskrift över kyrkoherden Swen Swenander, † 1815. — Mått 88×40 cm (Håkansson nr 68).

3. Rest sten, grå kalksten, rundad upptill, enligt inskrift över sjökaptan Sven Johan Nordström, † 1842. Mått 129×63 cm (Håkansson nr 71). — 4. Liggande häll av grå kalksten, söder om sakristian. I ristning bomärke. Mått: 178×88 cm (Håkansson nr 72). — 5. Rest gravvård av furu, s k gravtavla,⁵ söder om kyrkan (fig 43). Höjd 130 cm. Texten, som varit målad svart, är nästan utplånad. 1800-talet, möjligen 1824.

Före kyrkogårdens planering 1893 fanns flera gravhus⁶ av trä, beskrivna av Löfgren: »På Kyrkogården äro många vackra grafvar med målade träskrank omringade och betäckte, hvaribland märkes Probstén J. Bovallii⁷ på hvars spets står en förgyld urna» (Håkansson nr 61 A). — Denna märkliga gravtyp har varit tämligen allmän i Kalmartrakten och på Öland, vilket bl a framgår av Frigelius' teckningar från mitten av 1700-talet (fig 13, 24). På Öland finns numera endast ett dylikt gravhus bevarat, på Löt's kyrkogård.

Följande i Inv 1829 nämnda, på kyrkogården befintliga gravstenar har ej gått att identifiera:

»En dito välhuggen utan Randskrift, som i en uphöjd krans har bokstäverna N. P. S. K. I. D. Anno 1680» samt »En dito med dubbel, dock aldeles oläslig randskrift, har tvenne uphöjda planer /utan inskrift/ och ett kors emellan med en Cirkel i midten, och en åt hvardera sidan med dödens sinnebilder uti». Möjligen identisk med Håkansson nr 72: »Gravhäll av kalksten å kyrkogården; öster om kyrkan. L. 180, B. 88, Tj. 6 cm. I ristning bomärke . . .»

Liksom bänklängd behövdes inne i kyrkan för att undvika konflikter, så beslöts angående kyrkogården på sockenstämma 1731 (J I: 1, p 598) »att hvart Hemmans Åbor i Socken, skaffar en Huf-

wud Steen at upprätta för Gårdens ätteplatz på Kyrckogården».⁸

Vägbom

Vid vis 1791 beslöts, att en bom skulle sättas över landsvägen vid kyrkan och vara nedfälld under gudstjänsttid. Den tillverkades följande år och var försedd med lås.

Fattigbössor

En offerstock (fattigbössa) av starkt väderbiten ek, som nu förvaras i tornet, stod tidigare utanför norra kyrkogårdsingången, anskaffad genom kyrkoherden Fagerroth (not 26). Ersatt med en ny omkring 1960. — 1829 fanns fattigbössor, s k armbössor, dels vid vardera kyrkoporten, dels vid Böda hamn, »kyrkan tillhörig». — Beträffande offerstockar inne i kyrkan, se nedan.

Solvisare

En solvisare, »uthuggen af gådtlandz Sten», omnämns i inv 1713. Den var köpt i Stockholm 1702 »och wijser på 5 Kanter». Denna upplysning kan tydas så, att timstenen var kubisk, lik exempelvis dem i Adelsö och Skepptuna.⁹

Gamla kyrkan

Plan och material

Den medeltida kyrkan, som så fullständigt förändrades 1801–1803, att endast nordportalen nu visar dess medeltida ursprung, har lyckligtvis blivit både beskriven och avbildad så utförligt, att vi tämligen väl kan få en föreställning om dess utseende (fig 44–46). — De äldsta kända avbildningarna utförda av J H Rhezelius 1634 och Törnwall 1673 samt beskrivningar av Johan Hadorph 1673 och C G Hilfelings 1797 tillkom av rent antikvariskt intresse. — I samband med en planerad utvidgning av kyrkan gjordes 1771 såväl en uppmätning av planen (fig 46) som detaljbeskrivningar;¹⁰ 1796 gjordes också en uppmätning (fig 57). Dessas syfte var visserligen ej antikvariskt, utan utfördes för att stödja församlingens

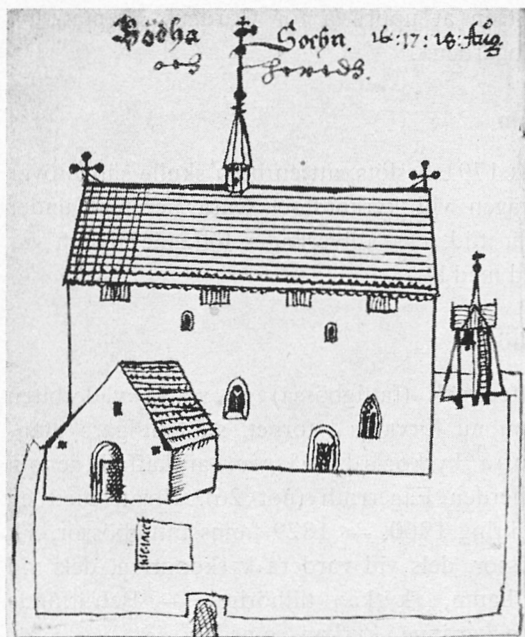
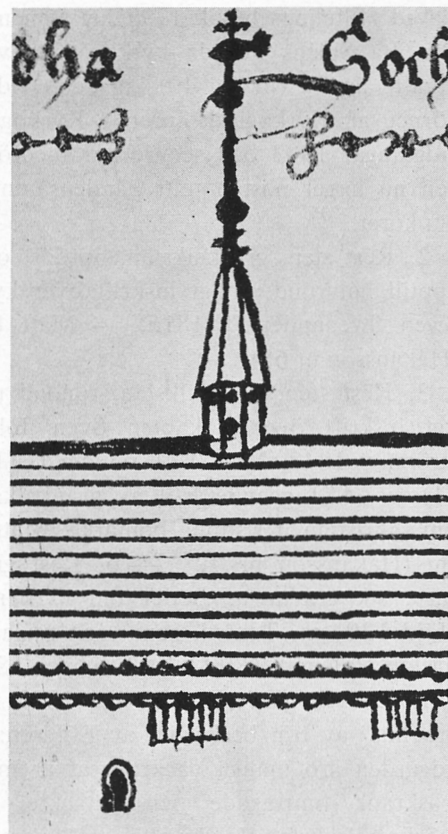

Fig 44. a–b. Kyrka, kyrkogård och klockstapel år 1634 samt förstörd detalj av takryttaren med dess ljudgluggar. Teckning av J H Rhezelius. KB.

The church, churchyard and bell tower in 1634, and an enlarged detail of the belfry with sound holes.

anhållan om kollektmedel som bidrag till kyrkobygget, men de ger mycket viktiga bidrag till våra kunskaper om kyrkans utseende före den stora ombyggnaden 1801–1803 (se nedan).

Hadorphs beskrivning av kyrkan 1673, illustrerad av Törnwall's teckning (fig 45) innehåller många viktiga upplysningar: »Böda är den nordeste kyrkia på Öland giord äfwen såsom Källa kyrkia, som itt stort högt steenhuus medh 2 gafflar och höga murar, mycket öfuer hualfuen updragen medh fönsterglugger öfuerst under taket, kyrkian är uel giord, bredh, huelfd medh en pelare under hualfuen, norr på är en underlig structur dubbel korskyrkia den uesterste är medh gammal målning såsom fremst är. 2 döror på södre sijdan en i norr korskyrkian. Den pastor som hafuer låtit kyrkian måla, hafuer således låtit på uäggen låtit [sic] skrifua præsens ornatus completus est sub cura stipendijs et expensis D. Nicolai Martini obnixè flagitans ... et Ave Maria ... pPe: et penis debitis relevar⁹ anno dni MCD¹¹ ...

I uaknhuset på kyrkiegården finnes någre munkstenar som afritade äre.¹² Färiestad till Gotland är här wid kyrkian». (Hadorph fol 81 r:o).

Hadorphs beskrivning kompletteras av C G Hilfeling's anteckningar från 1797: »Kyrkan i Böda är precise af samma structur som Kjälla med öfver rum öfver kyrko hualfven, man tror här att Prästerna eller dåvarande munkarna bodt där ofvan på. Denna kyrka är nu utdömd och ritning gifven till en ny — men i sanning är det skada ty murar, pelare och hualf äro i bästa styrka och Författning ja så starka, att hualfven vist skulle tåla en häftig bombardering. Väggarna äro 10 kvarter till 3 alnar tjocka, och pelarna af vaccker huggen sten. Tak vore det enda nödvändiga som skulle göras nytt samt i fall trängsel att en eller 2ne läcktare mellan pelarne kunde uprättas samt väggar trävirket repareras och målas för att uppsnygga henne — men kyrkan har sina 6 000 daler i föråd som skola employeras» (Journal 1796, s 73).

Fig 45. Exteriör från sydöst 1673.
Skala 1 : 288. Teckning av Petrus
Törnewall, UUB.

Exterior from SE, 1673.

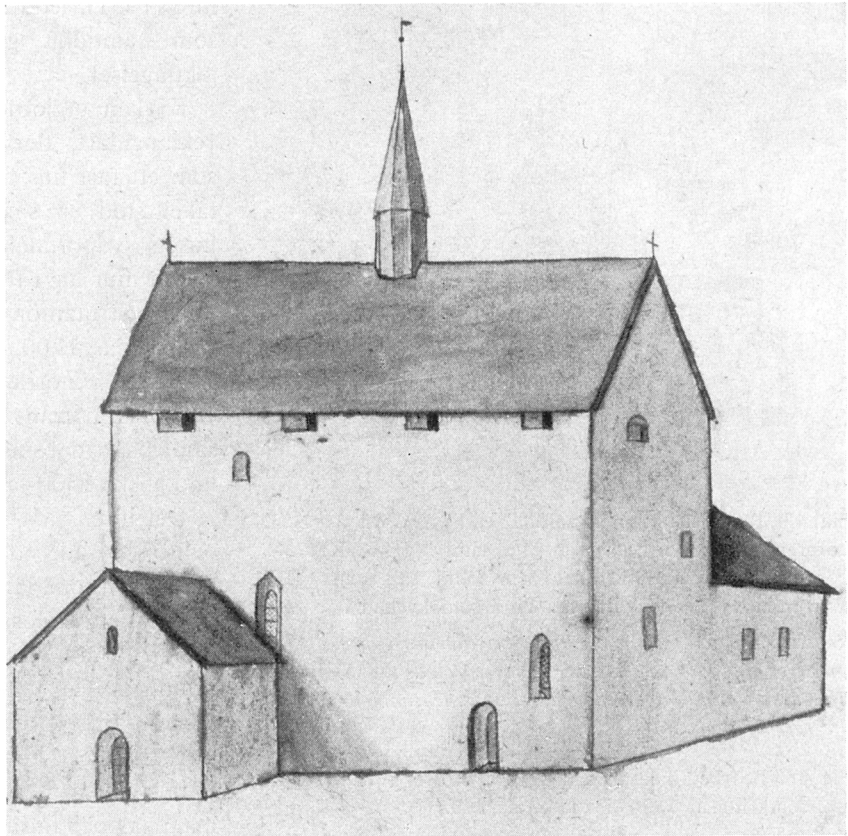
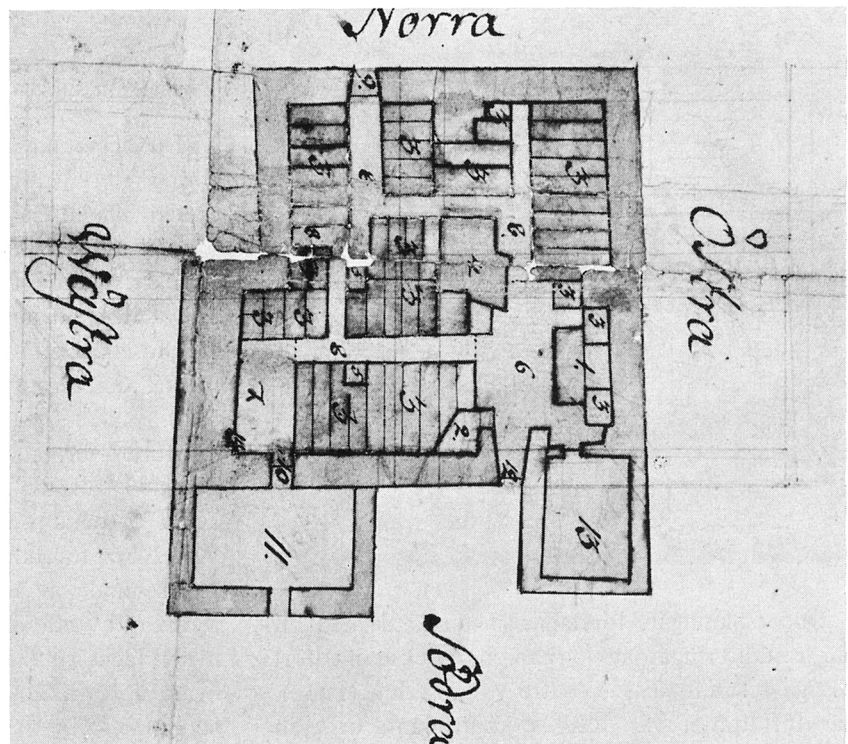

Fig 46. Uppmätning av kyrkan
1771. Skala ca 1 : 300. Uppm
A Aurell. VaLA.

Measurements of church, 1771.

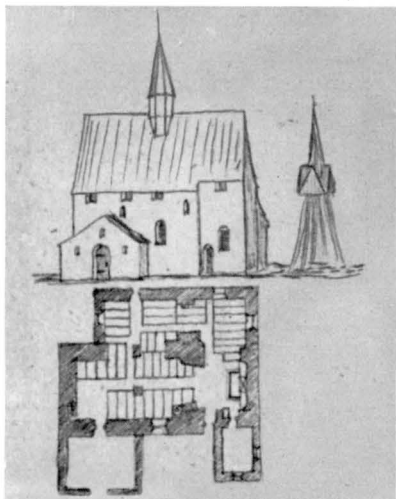
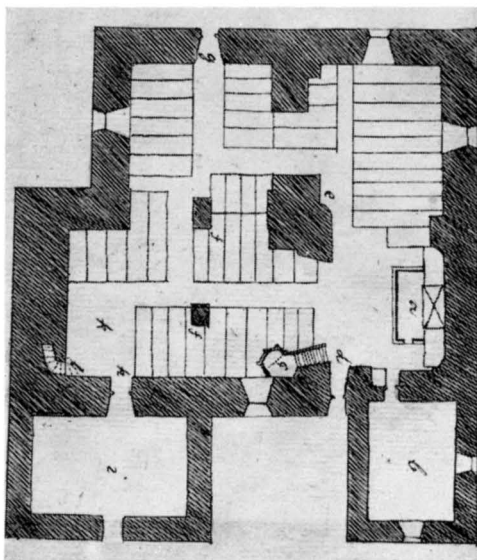

Fig 47. Rekonstruktion av Böda kyrka, utförd av N I Löfgren på grundval av fig 44 a samt fig 46. KB. — Löfgren har felaktigt tolkat den södra sakristian (III) som en tillbyggnad av samma höjd som kyrkan i övrigt.

Reconstruction of Böda Church, on the basis of fig 44 a and fig 46. The artist has misinterpreted the S vestry (III) as an addition to the church of the same height as the rest of the church.

Fig 48. Bearbetad kopia av fig 46, utförd av N I Löfgren omkring år 1820. Skala ca 1 : 300.

Revised copy of fig 46, executed ca 1820.

Undersökningar, företagna i samband med ett par restaureringar av kyrkan, har också medfört viktiga resultat, dels en yttre restaurering (1942), där författaren var RAÄ:s kontrollant, dels en

inre (1951), ledd av bitr länsark Gunnar Lindsten som samtidigt gjorde vissa byggnadshistoriska iakttagelser.

Kyrkan utgjorde i fullt utbyggt skick ett högt, rektangulärt, flervånigt hus och såg snarare ut som ett fast hus än som en kyrka. Mitt på sadeltaket stod en smäcker takryttare. Utanför långhusets sydportal låg ett medeltida vapenhus, vars västra mur låg i flykt med långhusets västra gavelmur, och utanför korets södra sida låg en sakristia från år 1700, vars östra mur låg i flykt med korets. På norra sidan fanns två tillbyggnader, en korsarm från 1200-talets förra hälft eller mitt samt öster därom en sakristia från medeltiden eller kanske 1500-talet.

Det inre, sådant det återges på planerna fig 46 och 57, visade ett oregelbundet kyrkorum, nästan lika brett som långt, dominerat av tre fristående pelare, en kolossal ungefär i mitten och två mindre, samt flera väggpelare. Över de olika utrymmena var valv slagna med varierande höjd. Genom försök att följa kyrkans byggnadshistoria steg för steg, kommer de till synes omotiverade murstyckena att kunna sättas in i bestämda sammanhang och få sin förklaring (jfr fig 96).

Koret samt sakristia I

Vid undersökning i samband med en yttre restaurering 1942 (fig 51) visade det sig, att gränsen mellan långhuset och koret på södra sidan ej utgjordes av en stötfog, utan långhusets sydöstra hörnkedja hade rivits bort för att man skulle få bättre förband när kormuren byggdes i flykt med långhusets. Detta bevisar, att koret ej var kyrkans äldsta, det måste ha haft en föregångare (se nedan).

Muren var på vanligt sätt gjord i skalmursteknik med kalksten (tuktad och åkersten) i tämligen smått förband och med huggna hörnkedjor (fig 51). Flera förändringar har ägt rum i senare tid: uppbyggnad av ingång till en sakristia år 1700, flyttning av ett fönster som breddats redan under medeltiden samt en eldsvåda år 1603 har ytterligare förorsakat förändringar av murytorna (se nedan).

Mot öster ett smalt fönster, på Törnnewalls teckning raktäckt (fig 45), mot söder ett stort, gotiskt delat fönster med masverk (fig 44 a). Detta var givetvis sekundärt, ursprungligen torde både det södra och det östra korfönstret ha varit rundbågiga.

Den portal som vi ser på teckningarna (fig 44 a och 45) blev helt uppslukad av den nuvarande sydportalen 1802; inga spår av omfattning kunde upptäckas 1942 (fig 51). Av Rhezelius' teckning att döma var den rundbågig, ensprångig och hade huggen omfattning och rakt avslutat tympanon. Böda korportal torde vara sekundär i likhet med vad som visat sig vara regel på Öland, där korportaler är mycket sällsynta under romansk tid. Se vidare nedan, Norra korsarmen.

De portalspår, som framkom längre österut 1942 under det nuvarande södra korfönstret (fig 51), tillhör 1700 års sakristia (se nedan).

Korets inre (fig 46) var smalare än långhusets på grund av att den norra kormuren var tjockare än den södra. Därigenom var korets mittaxel förskjutet något åt söder, ett förhållande som varken Aurell eller Nordenadler observerat (not 37). På deras tid återstod ju endast brottstycken av korets norra och västra murar. Ett sådant missförstånd torde vara den enda rimliga förklaringen till att enligt deras planritningar korets södra mur *ej* låg i flykt med långhusets, utan innanför. (Jfr fig 46 och 57.) Måttagningen försvårades därtill av den södra sakristian (III).

Att koret *i exteriören* var lika brett som långhuset, framgår nämligen fullt tydligt hos både Rhezelius och Törnnewall (fig 44 a och 45). Att södra kormuren efter deras tid skulle ha flyttas norrut, i så fall väl i samband med tillkomsten av sakristia III, vore orimligt. Murens karaktär är klart medeltida (fig 51).

Denna tolkning av korplanen (jfr fig 96) bygger helt på vår kännedom om en bättre bevarad kyrka av samma typ, nämligen Källa ödekyrka (se nedan). Inga grävningsundersökningar har nämligen kunnat göras i Böda som kan stöda denna teori.

I Böda, liksom i Källa, torde den norra kormuren ha rymt en trappa upp till de profana övervåningarna. Dess nedre parti vilade troligen delvis på en liten cell-liknande sakristia av ett slag, som

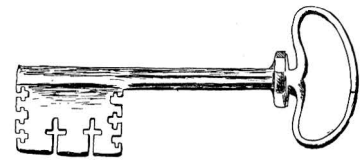

Fig 49. Rester av medeltida dörr med liljeformat järnbeslag, troligen från långhusets sydportal. Foto R Boström 1942.

Remains of medieval door with lily ironwork, probably from the S door of the nave.

Fig 50. Medeltida nyckel, troligen från långhusets sydportal. R Boström 1940.

Medieval key, probably of the S portal of the nave.

funnits vid flera av Kalmatraktens kyrkor, exempelvis i Hossmo och Förlösa.¹³ Nära korets nordöstra hörn upplystes trappan av en liten ljusöppning (fig 45), varefter den torde ha fortsatt i östra kormuren.

Troligen var koret kryssvälvat med vågräta hjässlinjer och svicklarna fyllda med ballastmurning, så att ett tämligen plant golv bildades ovanvalvs.

Triumfbågen var säkerligen mycket smal, i likhet med vad som brukade vara fallet på Öland. Den breddades senare i flera omgångar (se nedan). Bredden på 1400-talet kan på ett ungefär beräknas med hjälp av det bevarade triumfkrucifixets

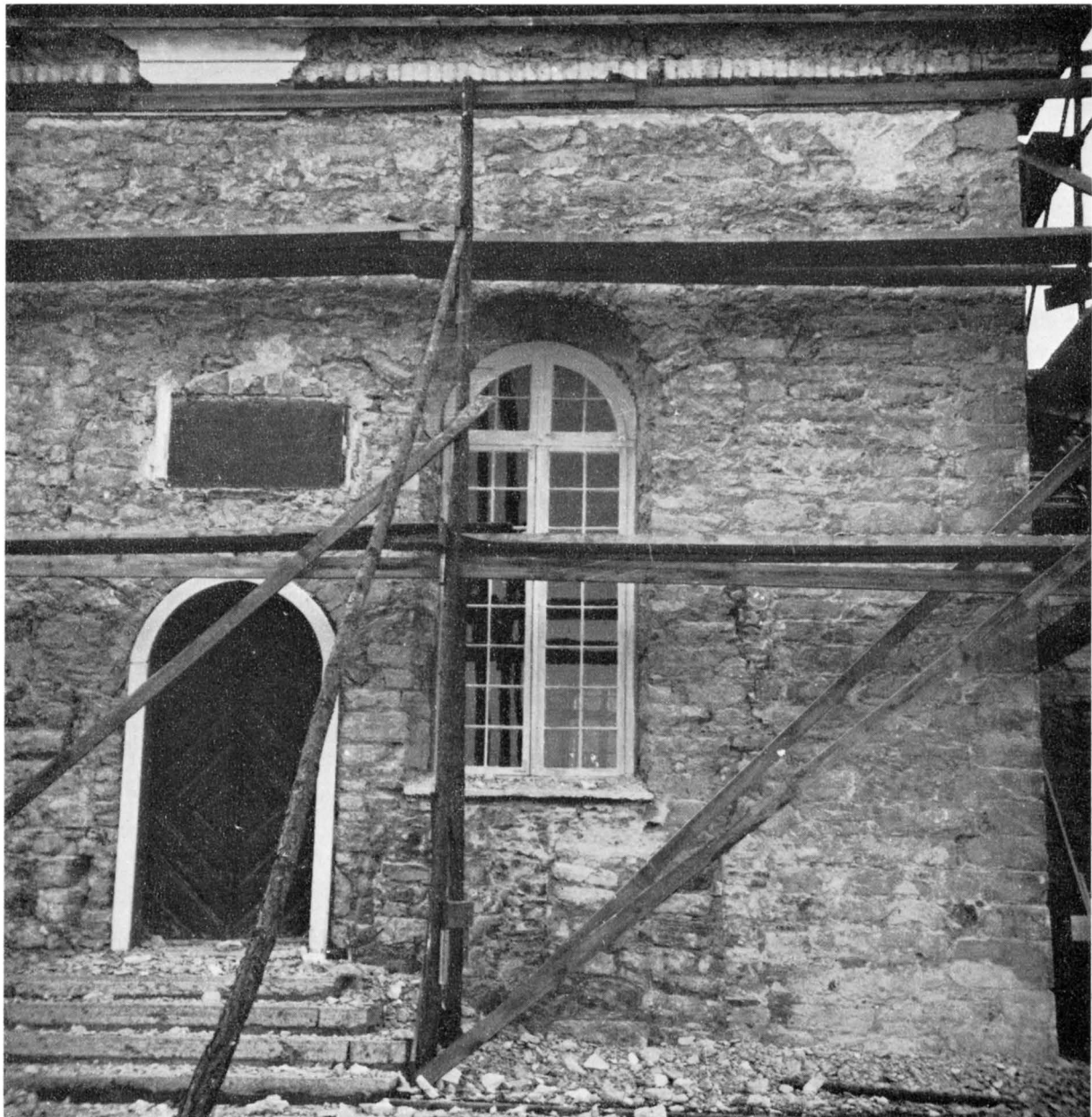

Fig 51. Korets södra mur utan puts. Foto R Boström 1942.
S wall of chancel without plaster.

små mått. Krucifixet är nu i sitt skadade skick endast 94 cm högt, men torde ha varit ca 100 cm högt, om man kompletterar det (se nedan samt fig 61). Ett kors i proportion härtill får ungefär det dubbla höjdmåttet, vilket även torde ha varit triumfbågens radie. Vi får då en triumfbåge om

cirka 360–400 cm bredd. Det är tänkbart, att triumfbågen delats genom en pelare eller kolonn, ett på Öland tämligen vanligt arrangemang. Jfr Alböke (fig 30) samt Källa (se nedan).

Genom förekomsten av en trabes och en krucifixstock (fig. 62) samt troligen även av ett kor-

skrank avskildes koret på vanligt sätt från långhuset. Krucifixet flyttades 1654 och krucifixstucken togs bort av utrymmesskäl (se nedan). Samtidigt breddades triumfbågen för att den nya dopfunten skulle få plats nära det norra vederlaget. Mitt emot, på södra sidan, stod predikstolen (se nedan).

Som stöd för denna rekonstruktion av triumfbågens mått kan anföras Gärdslösa kyrka, vars äldsta kormurar grävdes fram under golvet 1958.¹⁴ De visar, att det äldsta koret i Gärdslösa haft en tribunbåge av ca 350 cm bredd, triumfbågens bredd troligen ännu trängre. Triumfkrucifixets Kristusbild i Gärdslösa är endast 104 cm hög, alltså ungefär lika liten som den i Böda.

Absidkor

Såsom ovan påpekats, var fästningskyrkans kor ej det äldsta. Kärnkyrkans kor torde ha varit smälare och hade med all sannolikhet absid (jfr nedan Källa).

Långhus

Långhuset var till exteriören lika brett som koret och liksom detta uppfört av kalksten i tämligen smått förband och med huggna hörnkedjor. 350 cm från sydvästra hörnet låg en portal, vars yttre omfattning var av huggen kalksten, 100 cm bred och med en trampflisa eller tröskelsten huggen av ett enda stycke liggande i murens ytterliv ca 20 cm över markytan. Portalens överdel var förstörd av det ovanför sittande fönstret (från 1802), men man kan tryggt anta att den varit rundbågig. Om man får lita på Nordenadlers uppmätning (fig 57) satt gångöppningen mitt inne i muren.

Fragment av en portalomfattning, två baser och två kolonnettskaft, vilka är bevarade i socknens södra del kan dock ej ha tillhört denna eller någon annan portal i Böda. En sådan omfattning förutsätter en portal av minst den dubbla bredden i jämförelse med Böda portaler. Fragmenten förmodas därför komma från Högby¹⁵ (se nedan), där det på medeltidskorets södra sida funnits en kolonnportal och där tornet haft kolonnstglug-

gar. Från denna kyrka härrör möjligen också ett kolonnettskaft, som 1908 och tidigare bar upp ett bord i Böda prästgårds trädgård (se nedan).

Rester av en järnbeslagen dörr finns ännu bevarade och har troligen hört till långhusets sydportal. De består av två nedtill avsågade plankstumpar av ek, vardera 103×45×4 cm, som på framsidan har upphöjningar efter ett liljeformat beslag och ett bandformat gångjärnsbeslag; på baksidan är märken efter en nara, som fasthållits av delvis bevarade, runda dymlingar. Ett liljeformat beslag finns kvar (fig 49), 28,5 cm långt. Spikhålens placering visar, att det är ett annat än det som lämnat spår på den ena plankstumpen. Förmodligen har fyra liljor varit korsvis ordnade omkring en nu förlorad, rombisk nyckelskylt. En medeltida nyckel med rikt utskuret ax (fig 50) finns också kvar, 36,5 cm lång. Enligt traditionen gjorde dörren i äldre tider tjänst som golv i sakristian (lucka till vinkällaren?) och var då rikt beslagen. De bevarade resterna visar, att dörren är yngre än portalen, troligen 1200-talets slut eller 1300-talet.

Långhuset kan ursprungligen även ha haft en nordportal, men den försvann i så fall när korsarmen byggdes (jfr nedan).

Ett fönster på södra sidan hade liknande gotiska former som korets (fig 44 a) och hade tillkommit omkring år 1300 som ersättning för ett mindre, romanskt.

I det inre (fig 46) var långhuset välvt med fyra kryssvalv kring en mittpelare, vars basplatta upptäcktes under golvet 1951, ca 100 cm i fyrkant och belägen 375 cm innanför södra långhusmuren. Enligt traditionen skulle skaftet ha varit cylindriskt. För omkring 30 år sedan uppgavs det, att det på 1890-talet på handelsstället i byn Strandtorp skulle ha funnits fyra runda, slipade »stenpelare», vilka enligt gängse uppfattning skulle ha tillhört Böda kyrka. Senare efterforskningar har ej lett till något resultat, »stenpelarna» synes vara försvunna, såvitt ej denna tradition skulle gälla de nyss nämnda portalkolonetterna i Strandtorp och Melböda, vilka beskrivas närmare nedan, se Högby.

Inne i västra långhusmuren gick en trappa med ingång i sydväst (fig 48, 73), synlig ännu 1951,

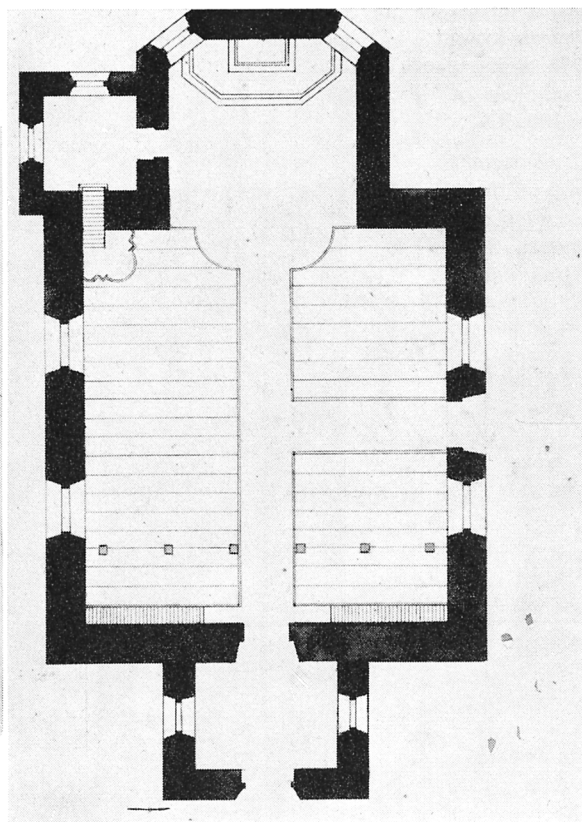
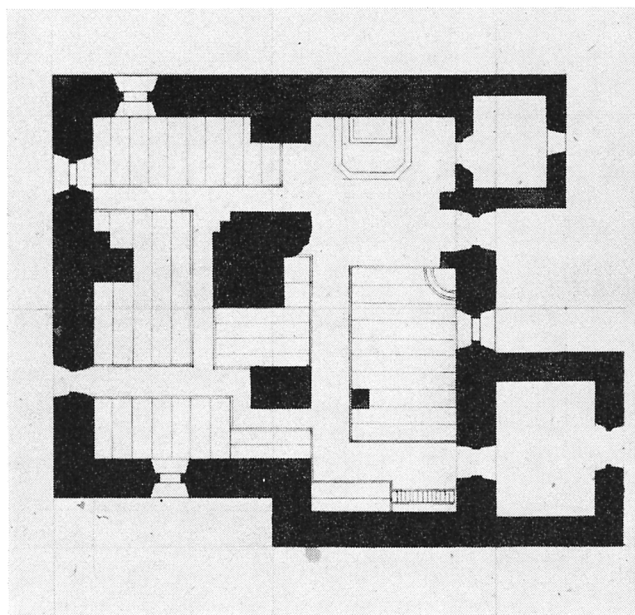

Fig 57. Plan av gamla kyrkan samt förslag till ombyggnad av densamma av Lorentz Nordenadler, trol 1796. Skala ca 1 : 300. RA.

Plan of old church, and proposal for rebuilding; probably 1796.

I slutet av 1400-talet pryddes norra korsarmen med muralmålningar av obekant innehåll (se nedan). De överkalkades troligen 1745.

Reparationer efter branden 1603

Kyrkan härjades av våldeld 1603, då Ambernus Andreæ²⁴ var kyrkoherde. Skadorna måste ha varit mycket omfattande, ty hertig Karl beviljade 5 tunnor kronotonde spannmål till kyrkans återuppbyggande den 18.8. samma år. Vi saknar emellertid säkra uppgifter om skadornas omfattning och vad som gjordes omedelbart efter bran-

den för att sätta kyrkan i stånd igen, ty räk och stprot saknas före 1644 (jfr not 4). Själva kyrkobyggnaden är dessutom starkt förändrad. Endast brandspåren i korets södra fasad talar sitt tydliga språk (fig 51).

Troligen avbrändes yttertaket, takryttaren och bjälklaget mellan de profana övervåningarna. Att valven skadades svårt, vet vi, räk 1700 innehåller utförliga uppgifter om valvreparationer (se nedan). Valven tätades då med torr ekspån, emedan de »woro alt sönderremnade, uthan twifvel förorsakat af förra olyckeliga branden», dvs den som härjades 1603. Någon annan än denna eldsvåda är nämligen ej känd. Sprickorna var på flera stäl-

Fig 52. Parti av norra långhusmuren med den däri ingående korsarmens nordfasad. Foto S Hallgren 1964.

Part of N wall of the nave with the N front of the transept.

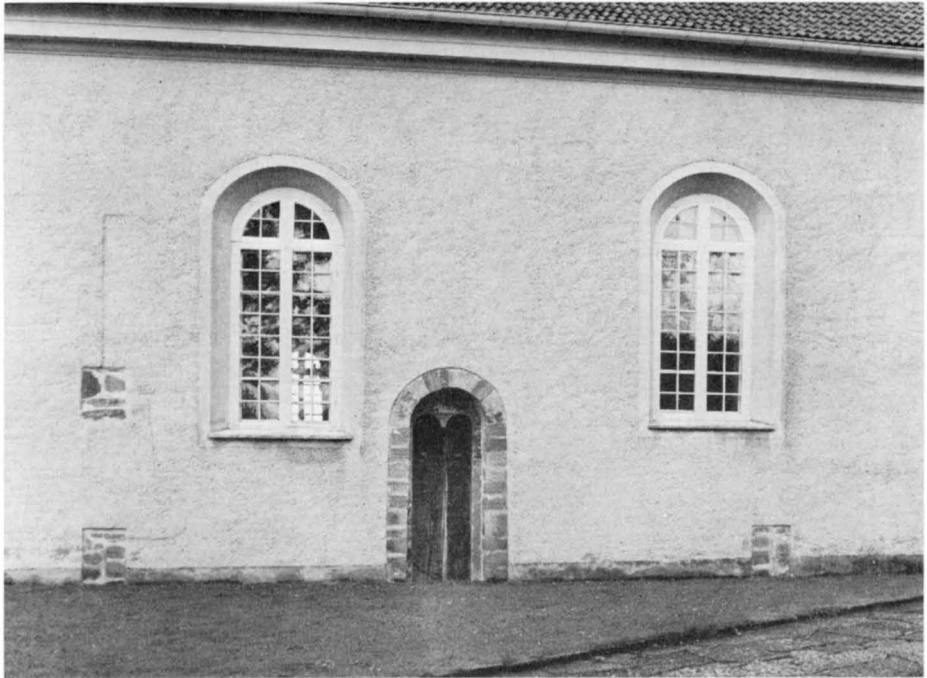

Fig 53. Portalen i norra korsarmen samt det omgivande murverket under framtagnandet. Foto R Boström 1942.

Doorway in N transept and adjoining masonry while being revealed.

Fig 54. Portalen i norra korsarmen. Foto S Hallgren 1964.
Doorway in N transept.

i kyrkan numera ligger omkring 1 m över markytan. I stället markerades den genom en rits i putsen. Vid undersökningen 1942 visade det sig, att smygen var putsad med gulaktig, hård, elfenbensliknande puts av medeltida typ. I östra smygen var en bomkanal, belägen ca 120 cm över golvet och 175 cm lång, i vilken de multnande resterna av bommen låg kvar. I västra smygen fanns ingen motsvarighet till bomhålet. Innanför den västra posten, 7 cm från denna, satt rester av två gångjärnshakar över varandra.

Korsarmens norra mur är bevarad endast t o m de nuvarande fönstrens avtäckning (fig 52, 74),

men enligt kartan Litt V: 26 (fig 37) var korsarmen märkligt nog lika hög som fästningskyrkan och hade ett fönster mot öster i den över sakristians tak uppskjutande muren. Vi kan därför förutsätta, att den haft en övervåning, liksom korsarmarna i Persnäs, Glömminge och Gärdslösa (not 14).

I det inre var korsarmen välvd med »gamla tiocka Hwalf»,¹⁶ troligen med två högt sittande kryssvalv (jfr Per Nilssons nedan citerade beskrivning 1771 med uppgifter om kyrkans på olika nivå sittande valv). Korsarmen kallas 1764 »ett Catholskt Capell, hwarmed Kyrckan synes wara i senare tider tilökt» (not 16). Därav kan man sluta, att korsarmen då ännu uppfattades som en självständig byggnadsdel. Korsarmen var prydd med målningar från 1400-talets slut (se Kalkmålningar). Mot långhuset öppnade den sig genom två rundbågar delade av en pelare eller kolonn »af vacker huggen sten» (Hilfeling, Journal 1797, s 73 samt fig 46). I väster och öster fanns troligen fönster, under det östra torde ett sidoaltare ha stått.

Vad beträffar dateringen, kan man först och främst konstatera, att korsarmen har senromanska drag. Underkonturen av portalens täcksten med sitt tvåpass samt den medvetet utnyttjade färgväxlingen i omfattning och hörnkedjor stöder en datering till Övergångstiden,¹⁷ den period då korsarmar med vackra portaler byggdes vid Gärdslösa, Persnäs och Glömminge kyrkor.

Förmodligen var det samtidigt med korsarmens tillkomst som koret fick sin portal, en på Öland under medeltiden mycket vanlig typ, nu tyvärr endast bevarad i tre kyrkor, Källa (se nedan), Ventlinge och Mörbylånga.¹⁸ Den förekommer tämligen allmänt på Gotland och brukar dateras till omkring år 1200, men torde snarare anses ha förekommit under en tämligen lång period, från omkring 1175 och ända till mitten av 1200-talet.¹⁹

Stängningsanordningen är ett ålderdomligt drag. Istället för att löpbommen på vanligt sätt låstes genom att skjutas in i en grund trumma i muren, korresponderande med en djup trumma mitt emot, låstes bommen genom ett beslag på dörrens insida.²⁰

Om man vågar lita på kartan fig 37 nådde korsarmens murar ända upp till skyttevåningens krön och dess taknock låg i samma nivå som kyrkans. Även detta kan stödja antagandet att korsarmen är yngre än försvarskyrkan i dess fullt utbyggda skick. Hade förhållandet varit det motsatta, skulle korsarmen fått samma höjd som kyrkan då hade. Ur försvarssynpunkt, slutligen, torde en tillbyggnad som korsarmen med sina vinklar och vrår vara mycket olämplig, den måste ha tillkommit när fredliga förhållanden rådde.

Sakristia II

Intill korets norra mur och med sitt pulpettak lutat mot norra korsarmen låg en sakristia med normalt låga murar (fig 45, 46, 96: D). Den var yngre än korsarmen, ty dennas östra hörnkedja blev delvis bortriven för att erbjuda förband med sakristians norra mur (fig 52). Sakristians murverk är ojämnare och mindre omsorgsfullt än i kyrkans äldre delar. Stora och små stenar växlar utan system. Materialet är huvudsakligen råbruten kalksten, men dessutom förekommer två skift av mörka, runda, sprängda granitblock på ett par meters avstånd från varandra, med stenar som buktar ut ur murlivet.

Enligt Törnwall (fig 45) hade sakristian två fönster i öster, medan Aurell (fig 46) och kartan Litt V: 26 (fig 37) endast visar ett. På norra sidan fanns också ett fönster. 1758 gjorde mästern Forsman²¹ tre fönster på norra sidan av kyrkan, kanske ersatte han då de båda små fönstren i sakristians östra mur med ett enda stort (se nedan).

Det inre var välvt, troligen med ett lågt sittande kryssvalv, vilket att döma av murklackarna på Aurells plan (fig 46) i söder och väster vilade på sköldbågar, men i norr och öster låg i förband med sträckmurarna. — Hur ingången från koret såg ut, vet vi ej, eftersom inga grävningsundersökningar företagits i denna del av kyrkan. Antingen bröt man igenom den norra muren till den förmodade, cell-liknande sakristia I (fig 96: D) — liknande skedde i Källa, när dess stora sakristia tillkom 1760 — eller också blev man tvungen att radera nederdelen av den i norra kormuren be-

lägna trappan (antydd i fig 45 genom en liten glugg nära nordöstra korhörnet). Hur än genombrytningen gjordes, får vi anta, att en ingång med låsbar dörr förde från koret till sakristia II.

Inga detaljer kan bidra till dateringen av sakristia II. Den kan lika väl vara senmedeltida som från 1500-talet eller ännu yngre.

Vapenhus

Utänför södra långhusportalen låg ett vapenhus (fig 44 a, 45, 46) med en rundbågig portal mitt i sydfasaden. Enligt Rhezelius var portalen ensprångig och hade ett rakt avslutat tympanon. Mitt över portalen var ett litet fönster eller kanske snarare en ljusglugg. Yttertakets tak var belagt med spån och golvet täckt med flisor, att döma av de rester som kom fram 1942. Närmast ytterdörren låg en medeltida gravsten (fig 44 a, 69 a).

Förmodligen saknades valv i det inre; öppen takstol eller bräddtak. Med stöd av portalens form skulle vapenhuset kunna dateras mellan 1100-talets senare del och 1200-talets mitt. Det skulle kunna sättas i samband med tidiga vapenhus på Bornholm, exempelvis vid Aa kirke, daterat ca 1200–1225 samt vid Ruts och Öster-Marie kyrkor, vilka också dateras till romansk tid.²² De flesta vapenhus på Öland hade enligt äldre avbildningar samma utseende som det vid Böda, men alla utom Källa vapenhus (se nedan) har raserats för länge sedan. Böda vapenhus revs 1802.

Byggnadshistoria

Den äldsta kyrkan bestod av ett långhus samt kor med absid. Endast långhuset hade portal, i söder. Det är möjligt, att även en nordportal funnits (verkstycken ur densamma kan ingå i korsarmen portal), medan koret ej hade någon ingång. De öländska kyrkorna saknade nämligen korportaler under äldre medeltid, såvitt man vet.

Fönstren var små och rundbågiga. Endast ett fanns i vardera långhusets och korets södra murar. Om nordportal funnits, är det tänkbart, att

även nordsidan haft fönster. Absiden hade en fönsteröppning mot öster.

Yttertaket bör ha varit av tjärad ekspån, inner-taket möjligen ett plant trätak, men det troligaste är, att takstolen stått öppen.

Den omsorgsfulla murbehandlingen visar, att yttermurarna stått bara. Hur innerväggarna i denna äldsta kyrka varit behandlade, vet vi däremot ej.

Dateringen torde kunna sättas till 1100-talets andra hälft, men det saknas detaljer, som kan stödja en närmare tidsbestämning.

På kyrkogården stod troligen en klockstapel av trä. Eljest kan kyrkans klocka ha hängt i en liten stapel på taket.

Kyrkans omvandling till fästningskyrka kan ha skett i en eller två etapper, men genom att övervåningarna försvann 1802, finns det inga byggnadsrester att stödja den ena eller andra teorien på. Antingen skedde utbyggnaden i två etapper som i Källa (se nedan) eller också företogs den i ett sammanhang, med den fullt utbyggda Källa som mönster.

Vare sig förändringarna skett under en eller flera byggnadsperioder, torde förloppet ha varit det följande:

Långhusets murar höjdes. Intill dess västra mur byggdes en murtrappa. Absidkoret revs och ersattes med ett nytt kor av samma bredd som långhuset och med lika höga murar. Koret fick ingen egen ingång. Över koret slogs ett kryssvalv, över långhuset fyra kryssvalv kring en mittpelare eller kolonn av huggen sten. Samtliga valvsäcklar fylldes med bruk och sten till ett golv. Tillträde till profanvåningarna förmedlades dels av en trappa i västra muren, dels av en trappa i korets norra mur. En liten tunnvalv sakristia, delvis dold under kortrappan, var ett säkert utrymme för kyrkans dyrbarheter. Kanske fanns det även högre upp liknande celler utspärade i de tjocka murarna.

Dateringen av fästningskyrkan går ej att bestämma närmare än till decennierna omkring år 1200, i brist på detaljer som stöder en finare tidsbestämning. Om kyrkans omvandling till sockenfästning företogs i två etapper, torde den första, med Källa mellanvåning som parallell, dateras omkring år 1200, den andra etappen omkring år

1225. Har däremot ombyggnaden skett i ett enda sammanhang, med den helt utbyggda Källa som förebild, får vi datera Böda något senare än denna, efter 1225.

Strax före mitten av 1200-talet tillbyggdes korsarmen vid långhusets norra sida, samtidigt tillkom troligen korets portal. Om vapenhuset i söder också byggdes samtidigt, om det var äldre eller yngre, går ej att fastställa. De kan ej vara så långt avlägsna från varandra i tiden. Denna datering rimmar väl med de historiska förhållandena. 1240-talet var en period av fred och relativt välstånd,²³ som följde sedan de hedniska folken på andra sidan Östersjön blivit kristnade.

När sakristia II byggdes vid norra sidan går ej närmare att bestämma. Det enda vi säkert vet, är att den är yngre än norra korsarmen. Medeltidens slut eller ännu senare är lika troligt.

Takryttarens datering är också oviss. Den kan vara samtidig med den översta profanvåningen, men även yngre. Troligen visar Rhezelius' teckning (fig 44 b) en takryttare som är en kopia av den år 1603 avbrända (se nedan).

Förändringar under medeltidens senare del

I slutet av 1200-talet eller under 1300-talets förra hälft utvidgades de båda fönstren i söder och försågs med gotiskt masverk (fig 44 a). De utvidgades ytterligare under 1600-talet, se nedan.

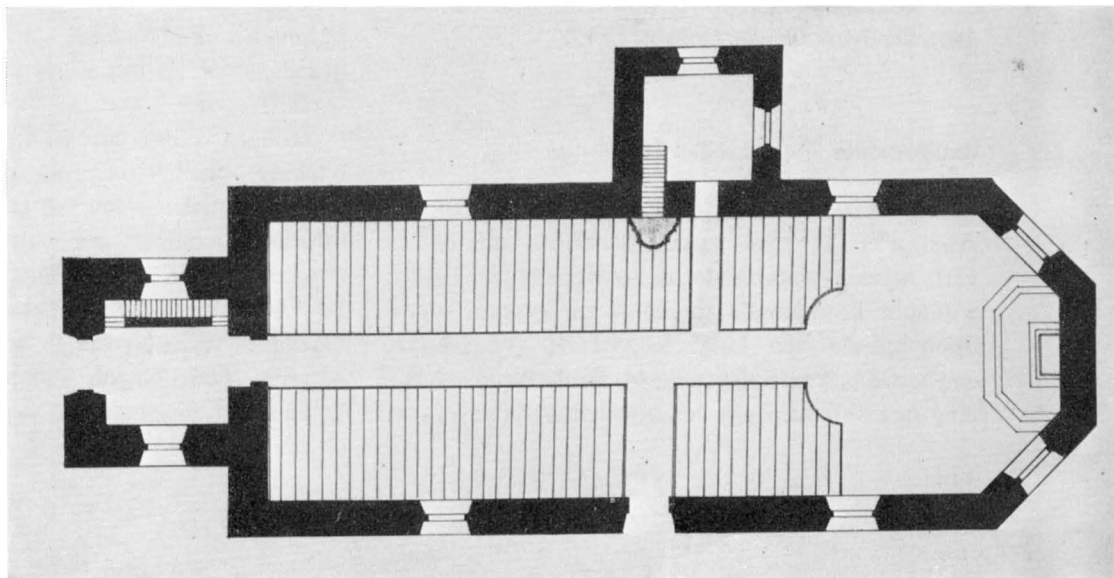
Skyttevåningens skottgluggar ser på fig 44 och 45 låga ut. Det tyder på, att de försetts med murade bröstvärn (jfr nedan, Källa ödekyrka), troligen i och med eldvapnens införande. Kanske var det tom i samband med danskarnas härjningar 1361, som försvarsvåningen moderniserades på detta sätt.

Om takryttaren ej funnits med från början, är det troligt att den tillkommit under gotisk tid. Det är nämligen påfallande, hur gotisk även den efter 1603 uppförda efterbildningen ser ut (fig 44 b).

När sakristia II (fig 45, 46, se ovan) kom till, är ovisst. Troligen skedde det under medeltidens slutskede eller under 1500-talet. I mitten av 1600-talet var den sedan länge införlivad med kyrkorummets (se nedan).

Fig 55-56. ÖIA:s förslag till utvidgning av kyrkan 1772, sydfasad och plan. Skala ca 1 : 300. RA.

The Director's proposal for the extension of the church, 1772, S front and plan.

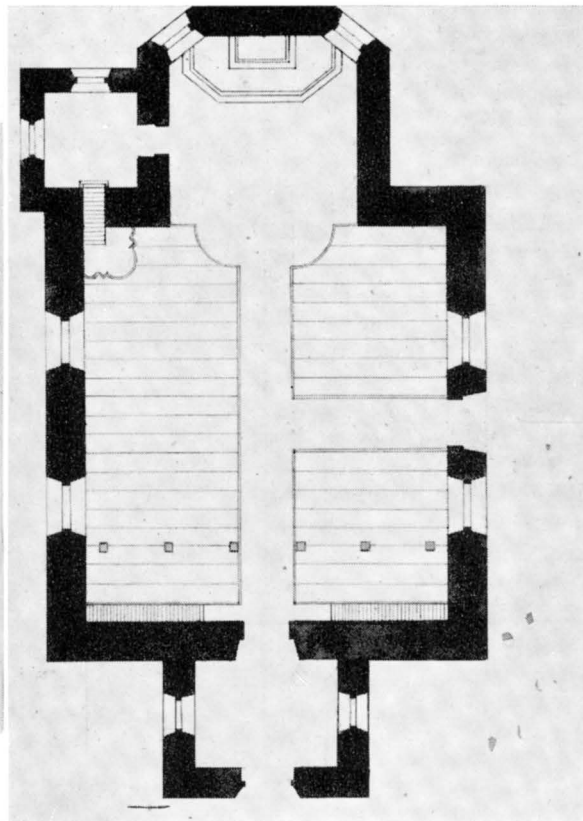
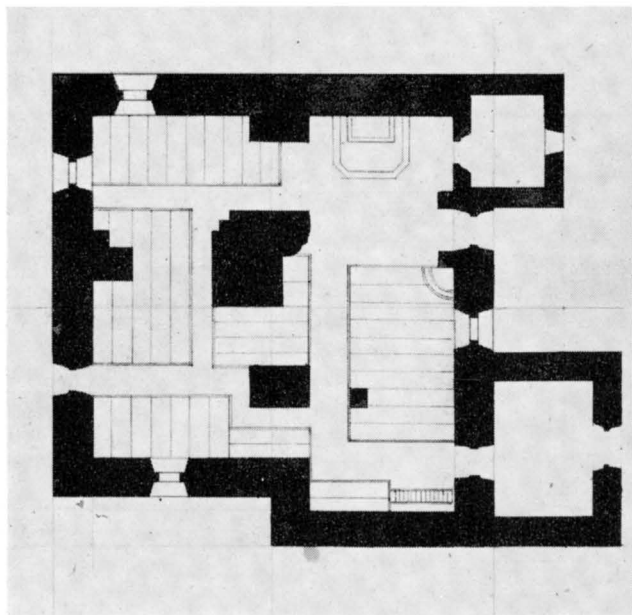

Fig 57. Plan av gamla kyrkan samt förslag till ombyggnad av densamma av Lorentz Nordenadler, trol 1796. Skala ca 1 : 300. RA.

Plan of old church, and proposal for rebuilding; probably 1796.

I slutet av 1400-talet pryddes norra korsarmen med muralmålningar av obekant innehåll (se nedan). De överkalkades troligen 1745.

Reparationer efter branden 1603

Kyrkan härjades av våld 1603, då Ambernus Andreæ²⁴ var kyrkoherde. Skadorna måste ha varit mycket omfattande, ty hertig Karl beviljade 5 tunnor kronotonde spannmål till kyrkans återuppbyggande den 18.8. samma år. Vi saknar emellertid säkra uppgifter om skadornas omfattning och vad som gjordes omedelbart efter bran-

den för att sätta kyrkan i stånd igen, ty räk och stprot saknas före 1644 (jfr not 4). Själva kyrkobyggnaden är dessutom starkt förändrad. Endast brandspåren i korets södra fasad talar sitt tydliga språk (fig 51).

Troligen avbrändes yttertaket, takryttaren och bjälklaget mellan de profana övervåningarna. Att valven skadades svårt, vet vi, räk 1700 innehåller utförliga uppgifter om valvreparationer (se nedan). Valven tätades då med torr ekspån, emedan de »woro alt sönderremnade, uthan twifvel förorsakat af förra olyckeliga branden», dvs den som härjade 1603. Någon annan än denna eldsvåda är nämligen ej känd. Sprickorna var på flera stäl-

len så stora, »at man kunde mångestädes drijfva Spåånen igenom Walfwet».

Så länge som 100 år kan man dock ej ha uppskjutit en så viktig reparation. Säkerligen lagades valven mer eller mindre provisoriskt omedelbart efter olyckan, likaväl som kyrkan med nödvändighet måste ha fått nytt yttertak och ny takryttare. Rhezelius' teckning (fig 44 a–b) visar, att det fanns runda hål i dess väggar, vilket bevisar, att takryttaren även tjänat som klockstapel, troligen också som utkikspunkt. Dess gotiskt smäckra form (fig 44 och 45) kan som redan nämnts innebära, att man efter branden 1603 försökte att efterbilda den som härjats av elden. Den gjorde åtminstone på 1700-talet tjänst som sjömärke (se nedan).

De nödvändiga reparationerna ägde säkerligen rum omedelbart efter 1603 års brand. 1634 såg kyrkan helt oskadd ut (fig 44). Ej heller har Rhezelius gjort någon anteckning om motsatsen (jfr s 12).

Klockstapelns på fig 44 (se ovan) kan vara en ersättare till takryttaren som upphängningsplats för klockorna, eventuellt uppförd med anledning av att kyrkans klockor ej längre fick rum där uppe.

Sakristia II förenas med kyrkorummet

Att kyrkan så småningom blev för trång, kan vi utläsa av ett par läktarbyggen. En läktare av okänd ålder omtalas 1654 (vis prot), en annan, som rymde 54 platser, byggdes troligen 1687.

En mer genomgripande åtgärd för att inom murarna skapa fler sittplatser var att bryta igenom skiljemuren mellan sakristia II och angränsande utrymmen. (Korsarmens bågöppningar mot långhuset var däremot säkert ursprungliga). När detta ägde rum, vet vi ej bestämt, endast att det hade skett före 1654. Så måste man nämligen tyda uppgifter i vis prot 1654, att kyrkans gamla kista skulle sättas »fram för Prästhustruns Stool» och att »Nya Kyrkiokistan skal wäl fästasz wed muren Hoos Norra Kyrkiodörren, för Säkerhets skull». En sådan placering hade knappast varit motiverad, om sakristia II ännu hade utgjort ett

slutet rum. Bänkinredningen i koret, från 1661 (räk), kan troligen också sättas i samband med bortbrytande av norra kormuren och därmed också utplånandet av sakristia I. Jfr fig 96: E.

Hadorphs beskrivning: »... norr på är en underlig struktur dubbel korskyrka ...» säger också klart ifrån, att både sakristia II och korsarmen år 1673 var öppna mot söder. Sakristia II gjorde alltså ej längre tjänst såsom sådan, och när en sakristia år 1700 byggdes vid korets södra sida (se nedan), motiverades detta med att en sådan saknades.

Aurells uppmätning (fig 46) visar, att muröppningarna var omkring 3,5 m breda. Det framgår av syneprotokollet 1771, att man hade klart för sig, att kyrkan blivit utvidgad: »Efter som nu berättades, skal i äldre tider en mur jäms med denne Pelare frändelt den rynd som är Norr om til ett särskildt Capell, men samma Mur skal sedermera blifwit nedbruten och kyrkan såmedelst något utwidgad, hwilket ock synes sannolikt, i anseende til de onödige och låga hwalf [dvs bågöppningar] som äro häremellan».

När skiljemuren mellan koret och sakristia II bröts igenom, torde trappan inne i norra kormuren helt eller delvis ha raserats. Ett så radikalt ingrepp kan knappast ha gjorts så länge kyrkan gjorde tjänst som sockenfästning — dvs under hela medeltiden och kanske ännu under krigen 1611 och 1677 — ej heller så länge »vindsutrymmena» användes som förvaringsplats och sockenmagasin.

Triumfbågen breddas

Triumfbågen, som ännu på 1400-talet var tämligen trång, breddades i mitten av 1600-talet, då den nya predikstolen och den likaledes nya dopfunten placerades i själva bågöppningen, den ena intill dess södra, den andra intill dess norra vederlag (se nedan). När predikstolen år 1700 flyttades till långhusets sydöstra hörn byggdes en med dörr försedd trappa, som placerades utmed södra vederlagsmuren (fig 48). Kanske var det även vid detta tillfälle nödvändigt att bila bort ett stycke av muren.

Genom alla dessa åtgärder förvandlades kyr-

kans bottenvåning till ett mycket oregelbundet format, mörkt rum, nästan lika brett som långt, där flera pelare och murhörn skymde sikten för nästan hälften av besökarna. Endast 276 sittplatser hade man lyckats pressa in, trots att alla upp-tänkliga utrymmen utnyttjats (fig 46, 48). Ahlqvist som ägde en kopia av Aurells ritning (Saml III), skriver till Löfgren i ett brev 16.11.1820 (ATA): »Byggnaden måste hafva varit en curieus byggnad, liten mörk och ful».

Det var emellertid väl sörjt för att bågar och valv fick nödvändiga upplag efter de många ingreppen i murarna. Jfr Hilfelings beskrivning ovan.

Fönster utvidgas. Nya fönster

Kyrkans båda södra fönster, som ännu 1654 visade gotiska former (fig 44 a), liksom korets östra fönster, blev under 1600-talet föremål för flera utvidgningar. År 1655 vidgades långhusets sydfönster, »Fönstret som är midt i Kyrkian Sunnan til» enligt beslut vid vis 1654. På Törnnewalls teckning (fig 45) ser vi ej längre långhusfönstrets gotiska masverk från fig 44 a. I stället skrånar den yttre fönstersmygen kraftigt mot dageröppningen. En glasmakare från Kalmar fick betalt för glaset.

1660, 1681 och 1683 upptar kyrkans räk utgifter för fönsterreparationer. 1694 förstörades ett av korfönstren och försågs med en glasmålning. I samband med tillkomsten av sakristia III (se nedan) år 1700 höjdes det södra korfönstret och förstörades förmodligen samtidigt (fig 51). Vid samma tillfälle utvidgades ännu en gång långhusets sydfönster. Dessa arbeten utfördes av mästare Dusæus från Gotland (not 25).

1720 och 1734 upptas även utgifter för fönster, troligen reparationer. 1758 gjorde murmästaren Johan Forsman (not 21) tre nya fönsterluffer på norra sidan, vilket förmodligen innebar, att han vidgade redan befintliga. Glaset togs från Norrköping.

Reparationer efter 1650. Sakristia III bygges

Från mitten av 1600-talet och ett stycke in på 1700-talet upptas utgifter för tjära, spån och annat byggnadsmaterial för regelrätt underhållsar-

bete. I slutet av 1600-talet spånades taken om och tjärades.

Den största förändringen beträffande kyrkans yttre var, att kreneleringens gluggar murades igen 1698–1699 och att sakristia III följande år byggdes intill korets södra mur, »Efter här till Kyrckan ingen Sakerstij war, hwilket war icke allenast obeqwemt för Pastor, uthan och skadeligit för Kyrckiones Tyg, och elliest äfwentyrligt Kyrckiones medel stå i öppna Kyrckan» (räk 1700). Sakristia II hade, som vi redan sett, förenats med kyrkorummet före 1654, och därför saknades ett sådant utrymme.

Byggmästare Jonas Dusæus²⁵ från Gotland, som ledde arbetena, bröt igenom muren under södra korfönstret till dörr mellan kor och sakristia samt förhöjde det däröver sittande fönstret (fig 51). Sakristians östra mur lades i flykt med korets östra, dess västra träffade korportalens östra smyg (fig 46). Murhöjden torde ha motsvarat vapenhusets. Löfgrens rekonstruktion (fig 47) kan knappast vara riktig.

Ingången låg 210 cm från korets sydöstra hörn och hade huggen omfattning, dock ej så regelbunden som långhusportalens. Bredden var 115 cm. Det förhöjda korfönstrets östra yttersmyg syntes 1942 som en lodrät fog något öster om portalens östra omfattning (fig 51).

I öster och söder gjordes fönster med järngaller. Rummet välvdes med stenvalv, i vilket fästes ringar för förvaringsbommar. Golvet var först belagt med kalkstensflisor, dels hel-, dels halvlnsten, 1767 (räk) inlades trägolv.

Öppningen mellan kor och sakristia stängdes med en trädörr. 1784 var den trasig, varför man måste ha bevakning i kyrkan natten mellan den 21 och 22 mars, »Til Sacherstige dören hinte att lagas» (räk). Vid reparationen beslogs den med järn. Trots dessa försiktighetsmått framhöll den år 1791 visiterande biskopen, att kyrkans medel ej borde förvaras i kyrkan utan på en säkrare plats, »såsom en bedröfvelig erfarenhet, hela Riket öfver, intygar, att kyrko Cassor i sjelfva Kyrkorne af tjufvar blifvit sköflade så at inga järn eller de starkaste lås kunnat dem utehålla ... Med de svaga gallren för fönstret till Sacristian, och med den ännu svagare träd-dörren till kyr-

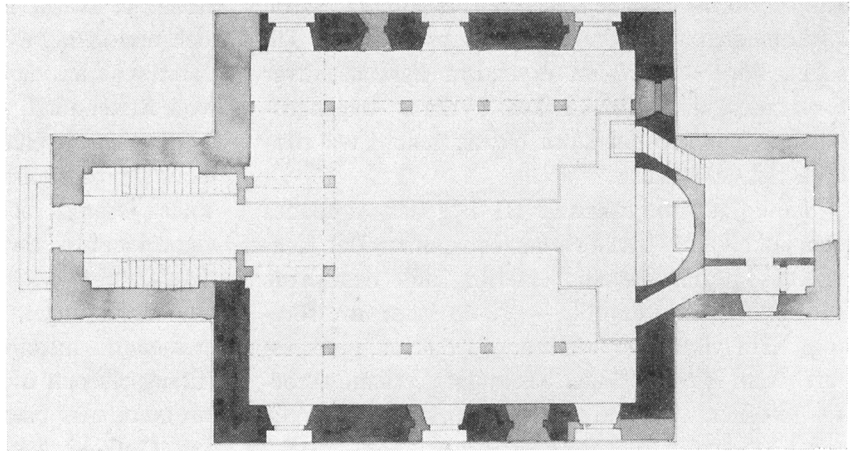
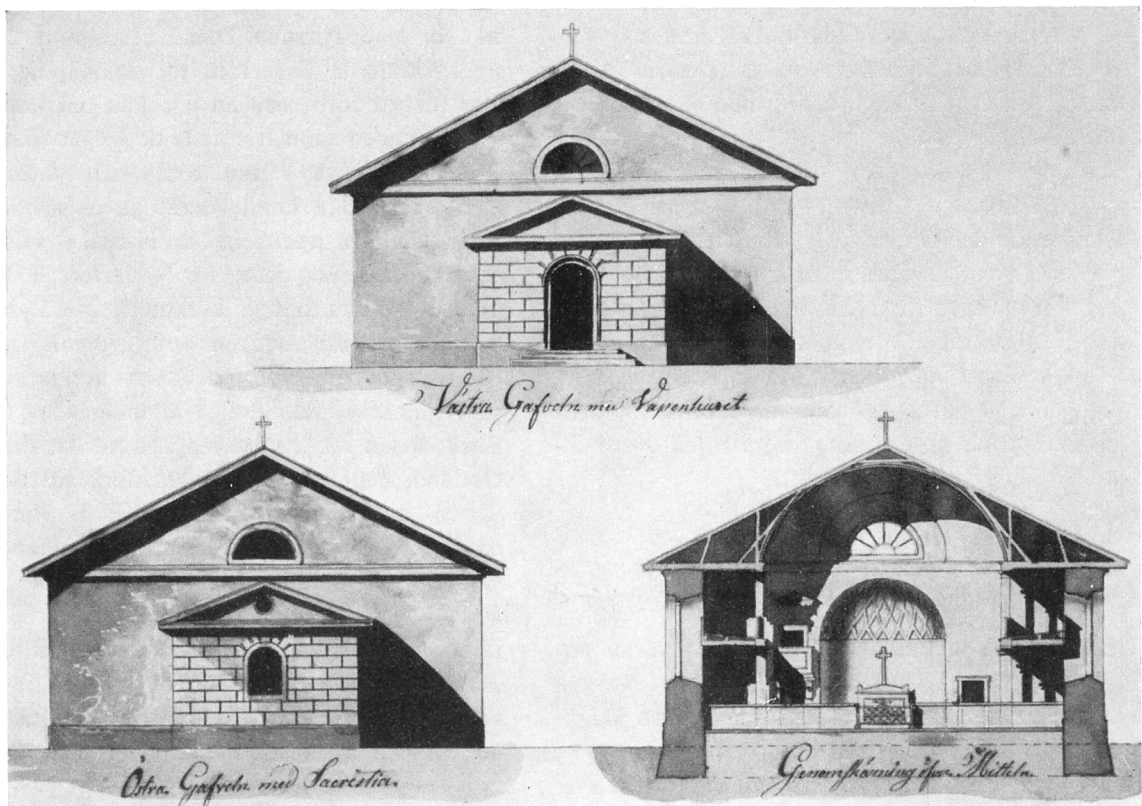

Fig 58. »Förslag till förbättring af Böda kyrka, innan torn kan uppföras», upprättat av ÖIA år 1800. Plan 1 : 300. BSt.

“Proposal for improvement of Böda Church, before a tower can be erected”, made in 1800.

Fig 59. »Förslag till förbättring af Böda kyrka, innan torn kan uppföras», upprättat av ÖIA år 1800. Öst- och västfasader samt tvärsektion mot öster. 1 : 300. BSt.

“Proposal for improvement of Böda Church, before a tower can be erected”, made in 1800. E and W front and cross section looking E.

kan derifrån» kunde biskopen ingalunda »anse kyrkomedlen väl förvarade» (vis prot 1791). Till saken hörde också, att ej endast kyrkans silver förvarades där, utan också kyrkans byggnadskassa, som hade fått stora bidrag genom två rikskollekter (se nedan).

Samtidigt som sakristia III byggdes, rappades och vitkalkades kyrkan utan och innan. Det förefaller som om kyrkans exteriör intill dess hade stått med bart murverk. — Även i det inre företogs flera viktiga reparationer, sedan en murmästare från Alböke hade besiktigat kyrkan. Arbetet utfördes av mästare Dusæus och bestod enligt räk 1700 av följande åtgärder:

»(1) i alla fyra Walfwens drijfvande som skedde med törr EekeSpåån, ty Walfwen woro alt sönderremnade, utan twifwel förorsakat af förra olyckeliga branden [dvs 1603], så at man kunde mångestädes drijfwa Spåånen igenom Walfwet

(2) Ut om innan till rappande, item åfwan oppa Walfwen med kalck

(3) hwitlimmande

(4) effter Kyrckan war mycket mörk brötz Söder ett fönstersäte till 6 fönster, item i Choret till 4 fönster med hwad mera här wed fordrades

och gafz Murmästaren Jonas Dusæus ifrån Gotland effter ett noga betingande i arbetzlöhn 30 d:r Sölfmt -90-».

Den nya klockstapeln, som byggdes 1704, är redan nämnd.

Angående målningar kring fönstren, se nedan.

Även 1745 hämtades en murmästare från Gotland, denna gång för att rappa och vitkalka kyrkan. I nordportalens tympanon finns ännu spår av vitkalkning samt årtalet 1745 målat i rött. Förmodligen var det i samband med dessa arbeten som kalkmålningarna i norra korsarmen övertäcktes.

Helt ny kyrka planeras 1763–1779

Genom ovan skildrade åtgärder syns kyrkan under någon tid ha varit tillräckligt rymlig. Varken vid vis 1748 eller 1759 förmärktes några klagomål över trängsel i kyrkan.

I och med Olof Fagerroths²⁶ tillträde som kyr-

koherde, börjar emellertid planer på ombyggnad och utvidgning av kyrkan att växa fram. Den som först syns ha väckt tanken var landshövding C G von Roxendorff, som 1763 på grund av motvind tvangs att uppehålla sig fyra dagar i Böda och då bodde i prästgården. Han uttalade sig över kyrkans »trånga och oformeliga innanrede, såsom ögonskienliga qwarlefwor af Påfwiske tider och Architectur». Kyrkoherden upplyste honom om, att församlingen bestod av inte mindre än 871 personer, medan kyrkan endast rymde 276. Trängseln och oväsendet vid gudstjänsterna ökade än mera, när båtsmanskompanierna på resor mellan Gotland och Karlskrona tidvis uppehöll sig i Böda i väntan på vind. Landshövdingen föreslog då, »at denna kyrka, som hafwer få til sin like i oformelighet, borde i det aldraminsta utvidgas på Östra Gafweln til 16 à 20 alnar» och lovade, att han så snart kyrkosyn hållits, skulle hos K Majt rekommendera detta mål till allmän rikskollekt, emedan stiftskollekt »kunde därvid ingenting uträtta» (not 10).

Vid en sockenstämma 1764 beslöt man att riva valven, utvidga kyrkan samt ansöka om rikskollekt för ombyggnaden. Den 3.11. samma år vände sig kyrkoherde Fagerroth till domkapitlet i Kalmar för att förbereda en ansökan om kollekt för ombyggnaden samt framlade de beslut som fattats i byggnadsfrågan. Han redovisade utförligt de olika skäl, vilka kunde berättiga en sådan ansökan, nämligen socknens ekonomiska svårigheter och kyrkans betydelse för sjöfarten. I beskrivningen av den trånga kyrkan framhöll han, att den inte rymde mer än »ett ordinairt boningsrum». Han bifogade intyg om kyrkans uppgift som sjömärke, sakkunniga uttalanden av bl a Per Frisk, sedan 30 år postskeppare mellan Öland och Gotland, kapten A C Nordenankar vid Fortifikationen, konduktören därstädes E L von Engelhardt samt postjakskepparen P I Heidenberg (not 10). De intygade att takryttaren, »tornet», var ett nödvändigt sjömärke vid den svåra inseglingen i Böda hamn, ty segelrännan var endast omkring 20 alnar bred och omgavs av farliga grund. Vid segling nattetid skymdes emellertid sjömärket av den bakom liggande skogen, varför tornet borde höjas minst 5 à 6 alnar.

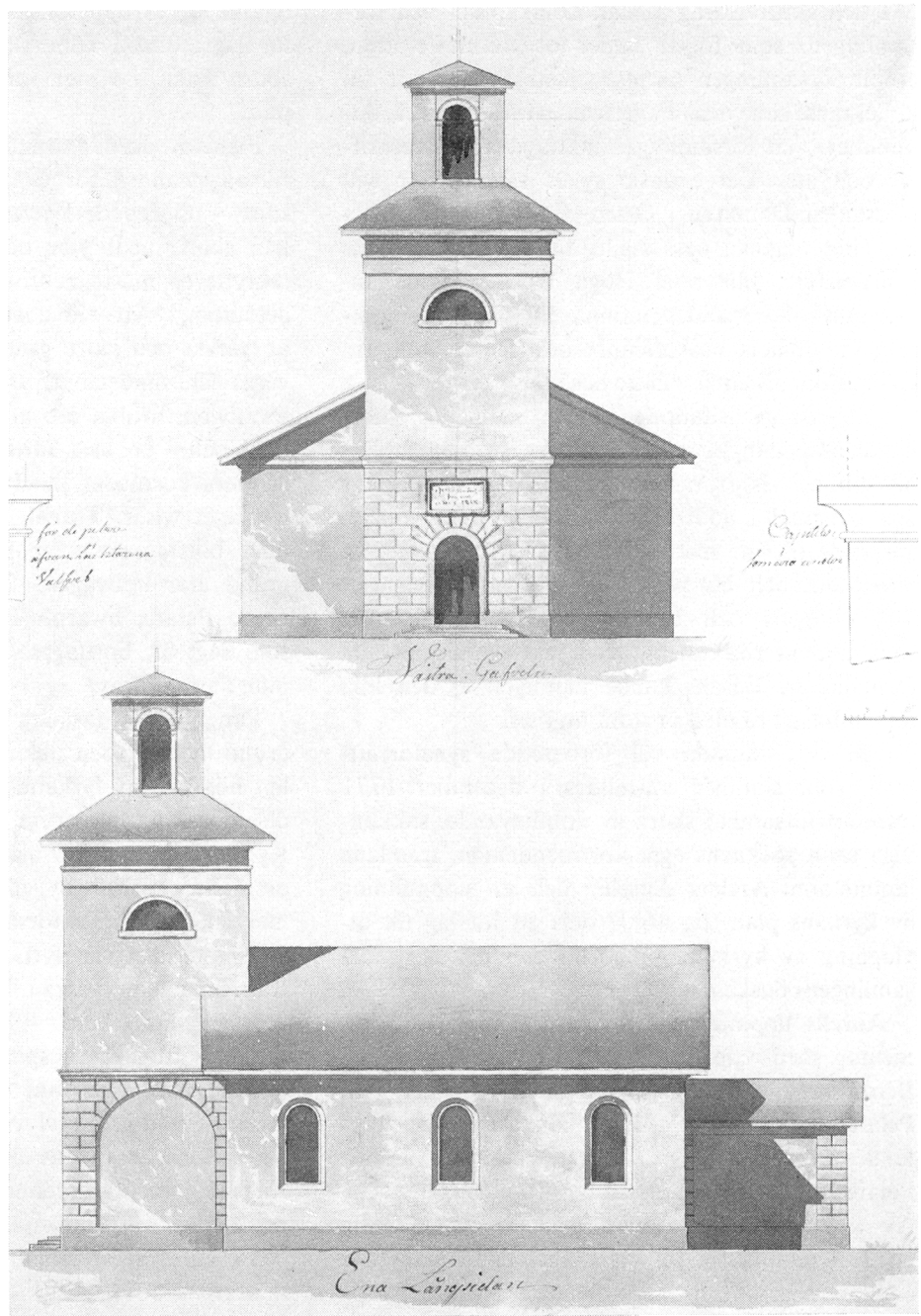

Fig 60. »Project till Torn byggnad i Böda Kyrka på Öland när församlingen den kan företaga», författad av ÖIA år 1800. Väst- och sydfasader. 1 : 300. BSt.

“Projected Tower building in Böda Church on Öland, when the parish can build it”, 1800. W and S fronts.

I den skriftväxling mellan domkapitlet och församlingen, som följde under de närmaste åren, erhöll församlingen närmare instruktioner för sin kollektansökan och Fagerroth »förhoppas i ödmuikhet», att församlingen iakttagit alla föreskrifter och att »Det endaste synes således här wid återstå, at Domaren i Orten, Probstens i Contractet, eller någon i dess ställe, tillika med Stadsens Murmästare, blifwa af Höga Wederbörande anordnade, at härstädes infinna sig och . . . inquire om målets beskaffenhet och sedan uppå sin Ort här om aflemna vidare berättelse . . .»²⁷

Vid biskopsvisitationen 1767 betonades ytterligare nödvändigheten av kyrkans utvidgning. Det heter bl a i vis prot: »Kyrkan är efter sin Structur och byggnad i godt Stånd; men som hon dock i anseende til sine många onödige Pelare är ganska obeqwäm, och äfwen alt för trång» . . . var det församlingens och dess kyrkoherdes avsikt att söka allmän rikskollekt, med iakttagande av alla formaliteter. Ensam kunde nämligen ej den lilla församlingen rå med så stora utgifter.

Vid den sålunda väl förberedda syneförrättning, som slutligen anställdes i december 1771 inför en församlad skara av domhavande, sakkunniga samt socknens egna förtroendemän, framlade lantmätaren Anders Aurell²⁸ dels en uppmätning av kyrkans plan (fig 46),²⁹ dels ett förslag till utvidgning av kyrkan uppgjort i enlighet med församlingens önskemål.

Aurells uppmätning var försedd med en kommentar med upplysningar om kyrkans tillstånd. Beträffande den stora pelaren skriver han: »En Pelare, hvarpå Tornet är grundat; Dess bortbrytande är oumgängeligt, at få Kyrkian ren, Denne Pelare förorsakar at flere stolar äro obrukbare . . .» Av församlingens invånare brukade inte mindre än 2/3 infinna sig till gudstjänst, men det fanns sittplatser endast för 276 personer, varav 54 på läktaren.

Liksom i de ovan citerade skrivelserna till domkapitlet framhävdes även nu hur båtsmanskompanierna på genomresa, liksom postjaktens passage-rare, ytterligare ökade trängseln.

Av Aurells och andras uttalande framgick vidare, att det under läktaren var så mörkt, att man inte kunde se att läsa i bok. Dock var det omöj-

ligt att bryta upp fönster under läktaren, där var för lågt; därtill kom, att vapenhuset skymde på södra sidan, i väster var uppgången till murtrappan.

Flera av de närvarande — förutom Aurell bl a riksdagsmannen för Ölands norra mot, Per Nilsson — upprepade kravet att de tre pelarna i kyrkan skulle nedbrytas och att i följd härav även takryttaren måste nedrivas. Per Nilsson påpekade dessutom, »Att wid denne Kyrkas widrömande, de gamla och store grund Pelare, kunna Conserveras är omögeligt, utan måste nedbrytas, då hwallfwen, hwilka äro af olika högd kunna nederfalla och i en hast förderfwa gamla murarne, så at mera kostnader kunna uppnå än det författade förslaget wisar. Tornet, som igenom denna rubbning borttages . . . måste på egen och särskilt grund åter uppbyggas; Ty sedan Kyrkan nu warande Pelare, hwarpå Tornbyggnaden har grund, som sagt är, borttages, kan den på samma ställe intet åter upföras».

Per Nilsson fastslog slutligen, att kyrkan på grund av valv och pelare var alltför mörk, orimligt hög och av fyrkantig struktur samt till tredjedelen onyttig på grund av de många pelarna. Kyrkan borde därför nästan helt och hållet byggas om. Ett så stort byggnadsföretag var emellertid mer än den fattiga församlingen förmådde. Byggnadsmaterialet var dyrt, virket måste nämligen tas från Småland, ty från Böda skog — som dessutom låg långt bort — kunde det ej erhållas utan laga utsyning. Även spik måste tas från Småland. Om församlingsbornas bekymmersamma ekonomiska situation får vi veta, att åkerbruket endast bedrevs för socknens eget behov. Ett annat näringsfång var kalkbränning av den grå sorten som dock ej gav så god förtjänst som den vita.

De vid syneförrättningen närvarande, »quartersmästaren» J. J. Öhrn³⁰ och byggmästaren Hindrik Wermelin³¹ (sakkunniga beträffande trä- resp. murningsarbete) intygade, att det befintliga tornet (takryttaren) ej tålde att byggas högre på sin hjärtstock. Det bör i detta sammanhang påpekas, att inte heller nu några anmärkningar framfördes på kyrkans stabilitet.

Aurells förslag innebar, att valv och pelare skulle brytas ned, liksom vapenhuset, sakristia

III och takryttaren. Kyrkans murar skulle sänkas till 11 alnars höjd (6,5 m) och byggas till mot öster så att kyrkans inre utökades med 25 alnar. Korsarmens norra mur skulle dragas ut åt väster tills den träffade den likaledes förlängda västra långhusmuren. Denna enkelt rektangulära kyrka skulle i väster få ett torn, som inklusive den fyr-sidiga, spetsiga spiran skulle bli 63 alnar (= 37,4 m) högt, och i sin bottenvåning inrymma ett vapenhus. Kyrkans totala längd skulle bli över 39 m. Rätvinkliga fönster och dörrar (de senare placerade i norr, söder och väster). Altaret skulle stå intill den raka östra muren och predikstolen vid södra sidan med ingång från en tillbyggd liten sakristia.

I sitt yttrande över Aurells förslag framförde överintendenten, baron Adelcrantz, kritiska synpunkter: »Icke allenast utrymmet befants för knapt tilltagit, utan äfwen tornet nog oanseligt, emot den förmån, som derutaf, så väl för Kronans, som privata Sjöfarande kan förmodas, så wida det äfwen skall tjena till land känning, så har jag låtit författa ny Dessein» (fig 55–56).

Enligt denna ritning, daterad 31.5.1772, skulle kyrkan göras ännu större än enligt församlingens förslag. Den totala längden skulle bli 43,5 m³² i stället för de av Aurell föreslagna dryga 39 m. Långhusets sträckmurar skulle bli 12 alnar höga (= 7,1 m) mot de föreslagna 11 och tornets totala höjd 45 m mot 37,4 m.

I öster skulle långhuset avslutas med ett tresidigt kor. Fönster- och dörröppningar (en ingång i söder, en i väster) skulle få rundbågig form. Mitt på norra långsidan skulle en liten sakristia placeras med en trappa till predikstolen. Det höga och smäckra tornet skulle krönas av en svängd huv med en liten lanternin överst.

Församlingens anhållan om rikskollekt bifölls och K Majt beviljade den 16.11.1773 två kollekt över hela riket. Den 15.3.1774 erhöll församlingen de fastställda ritningarna³³ jämte ett kostnadsförslag som slutade på 1 847 daler silvermynt.

Då biskopen vid vis 1775 framförde ytterligare anmärkningar mot den gamla kyrkan, informerade Fagerroth honom om församlingens beslut att fullständigt bygga om den. De beviljade riks-

kollektmedlen hade dock ännu ej hunnit inflyta.

Ett påtagligt prov på den tidens omständliga och kostsamma postgång framgår av att två betrodda män 1776 sändes till Kalmar för att hämta pengarna, 1 652 daler. Detta kostade församlingen 23 daler och 16 öre för resan samt 20 öre för en låda att förvara pengarna i.

Kyrkoherde Fagerroth dog emellertid 1779 utan att kyrkobygget ens hade kunnat påbörjas.

Ombyggnad i stället för ny kyrka

Vid vis 1782 förhörde sig biskopen (C G Schröder) om den planerade ombyggnaden och uppmanade församlingen och dess nye kyrkoherde (Bovallius), att med det snaraste förbereda densamma. Församlingen bad emellertid om uppskov på grund av att »anskaffandet af dageligt och nödigt uppehälle fordrade alt deras bemödande». Biskopen biföll därför deras önskan och förmanade dem att under väntetiden göra pengarna räntebärande.

Även vid följande vis 1791³⁴ förhörde sig visittator (M G Wallenstråle) om anledningen till uppskovet med kyrkobygget. Denna gång uppgav man som skäl »dels at flere tryckande och svåra missväxtår, samt nyss öfverståndne Krig, hindrat arbetets företagande, dels at den erhållna summan ej vardt til ändamålet tilräckelig». Därtill ansåg man, att ritningen var för vidlyftig och tornet alldeles för högt. De överlämnade en skrivelse »til nådigt ändrings vinnande i förberörde Dessein», och biskopen lovade, »att framdeles i Consistorio, til behörigt öfvervägande, den exhibera», ehuru han ansåg, att kyrkobygget borde utföras snarast möjligt och i enlighet med de av ÖIÄ fastställda ritningarna.

Den 29.7. samma år föredrogs i domkap en lång och gripande skrivelse från kyrkoherde Bovallius, i vilken han uttrycksfullt och levande beskriver socknens stora fattigdom samt framhåller det orimliga i att en så liten församling skulle bygga en så stor kyrka som den av ÖIÄ föreslagna, »en byggnad, som en af de bästa Småstäder i Riket . . . skulle anse för största prydnad kunna updraga, men för oss omöjelig först upbygga och sedan underhålla».

Han påvisar, att alla de olika skäl vilka tidigare åberopats för att erhålla kollekt (se ovan) ingalunda har något fog för sig. Tornet behövdes ej som sjömärke, ty vid hamnen fanns »eldfyrning som beständig måste hållas af en der til förhyrd karl . . . På natte-tid och i storm, då fara är å färde, kan intet Torn frälsa, så wida det ej så bygges, at der om nätterna kan hållas fyrning med Bränspjelslyckta, som kastar sitt sken långt ifrå sig . . .» Skogen var ett bättre sjömärke än tornet och låg därtill närmare Ölands norra udde, där de flesta strandningarna skedde nattetid om hösten. Dessutom kunde ett högt torn träffas av blixten.

För socknens eget behov var kyrkan lagom stor: »I Böda Kyrkja, ehuru liten den nu befinnes, är dock alldrig trängsel, utom de stora allmänna Fästerna och St. Böndagar». Därför behövde kyrkan ej göras så stor som av ÖIÄ föreslagits.

Vad beträffar uppgifterna om, att båtsmanskompanierna ej fick rum i kyrkan, var även de felaktiga: »Har här warit 10 år Lärare, och det under brinnande Kriget, men icke sedt en hel troupp komma til Böda Kyrka på Sabbatsdagen, ej heller har någon Befälhavare anmält sig med sin anförtrödde Troupp om gudz tjenst». Skulle detta inträffa, »behöfdes icke en fördubblad stor Kyrka», i stället kunde kyrkoherden hålla två gudstjänster efter varandra. Ingen kristlig befälhavare intränger sig med hela sin trupp i en främmande kyrka utan att först anmäla sig hos församlingens kyrkoherde »och ware den Prestman owärdig det kall han bekläder om det nu skedde flere gånger om året, som icke efter yttersta förmåga med största glädje fullgjorde en så wärd som christelig Befälhafwares fulla nöje».

Det var därför församlingens ödmjuka önskan att få bygga kyrkan till formen enligt den erhållna ritningen, men mindre samt att »til widd och Högd» lämpa den »efter dess nu och framgenas behov och prydnad» samt att låta kapitalet föröka sig, tills församlingen fick råd att fullborda ombyggnaden.

Inte förrän 1796 togs byggnadsfrågan åter upp. Vid en sockenstämma 30.3. beslöt man, att grunden för den nya kyrkan skulle läggas hösten 1797

och att en entreprenadsauktion skulle hållas till midsommar, om vilken en annons skulle införas i Inrikes tidningar. Detta meddelade kyrkoherde Bovallius domkapitlet i en skrivelse (föredr 6.4.). Den 19.4. och 3.5. var annonsen införd och den 16.6.1796 skulle auktionen äga rum. Emellertid hade endast en byggmästare, Henrik Wermelin, infunnit sig, varför auktionen måste inställas. Vid urtima sockenstämma samma dag antogs Wermelin som byggmästare och ändrades tidpunkten för grundläggningen till kommande höst. Den 11.10. samma år framlade Wermelin en förteckning på behöfligt byggnadsmaterial, fortfarande med de av ÖIÄ fastställda ritningarna av 1772 som underlag (fig 55–56).

I skrivelser till domkapitlet 1796 och 1797 framförde kyrkoherde Bovallius klagomål över svårigheter i samband med kyrkobygget. Det största bekymret var, att församlingens ansökan om virke (uppgjord i enlighet med Wermelins förslag) har avslagits och endast en mindre del beviljats. »Får allmogen icke tillstånd hämta det nödvändigaste virke af Böda skog, sker ingen Kyrkobyggnad i Böda, utan större delens undergång.» Därför anhöll han om domkapitlets bistånd att hos Kammarkollegium ansöka om beslutets upphävande samt om bistånd att hämta allt virke i Böda skog.

Nordenadlers förslag

Den sista etappen av förberedelserna till kyrkans ombyggnad går ej att följa i detalj, emedan källorna är ofullständiga. I stora drag syns förloppet ha varit detta: församlingen upprepade sin 1791 uttryckta anhållan att få bygga om den befintliga kyrkan i stället för att uppföra en nästan helt ny och mycket större än vad som motsvarade församlingens behov. Till ansökningshandlingarna torde ha bifogats en ritning av kapten Lorentz Nordenadler³⁵ (fig 57) med dels en uppmätning av kyrkans plan,³⁶ dels ett förslag till ombyggnad. De sydliga tillbyggnaderna skulle rivas, liksom valv och pelare, norra sidan byggas till i öster och väster så att ett nästan kvadratisk kyrkorum bildades. I öster skulle ett tresidigt avslutat kor

och en sakristia med uppgång till predikstolen byggas. Intill långhusets västra gavel skulle endast ett vapenhus uppföras. Med det kostsamma tornet ville man vänta.

ÖIA:s förslag. Medeltidskyrkans omvandling 1801–1803

Den 6.5.1800 upphävde K Majt de fastställda ritningarna av 1772. Genom en nådig resolution, föredragen i domkapitlet 19.8. samma år, fick församlingen tillstånd att antingen behålla sin gamla kyrka oförändrad eller också använda kollektmedlen och egna medel till att i stället förbättra densamma, »at alla Pelarne och Stenhvalvet borttages, en Chorbyggnad tillsättes, hela Kyrkan förses med paneladt trähvalf och så mycket af de gamla murarne bibehålles som, med säkerhet för taket och det nya trähvalvet, befinnes fast och dugligt, samt at sedan Kyrkan är fri för Pelarne, en Läcktare bygges på västra Gafveln, såsom ock at utanför samma Gafvel anlägges et så fast och grundat Wapenhus, at därpå sedan kan updragas et torn för Klockorne, proportioneradt efter Kyrkans högd, bredd och längd, och hvilket äfven kan tjena de Sjöfarande till Land känning-märke, på sätt som med tornets uppförande å den tillämnade nya kyrkan varit åsyftadt . . .» Lika litet som 1772 godtogs denna gång församlingens förslagsritning. ÖIA uppgjorde två alternativa förslag till ombyggnad, det ena utan torn: »Project till förbättring av Böda Kyrcka på Öland, innan Tornbyggnad där kan uppföras» (fig 58–59),³⁷ det andra med torn: »Project till Tornbyggnad i Böda kyrka på Öland enär församlingen den kan företaga» (fig 60). Dessa förslag skiljde sig delvis från Nordenadlers (fig 57). I stället för en särskild korbyggnad skulle koravdelningen inrymmas i en absid, utsparad i långhusets östra vägg, och en sakristia skulle förläggas i kyrkans mitt-axel, i öster.

Exteriören utmärktes av kontrasten mellan långhusets släta murytor samt sakristians och vapenhusets rustik. Takvinkeln skulle vara trubbig.

Enligt det alternativa förslaget (fig 60) skulle

tornet uppföras ovanpå vapenhuset och krönas av en lanternin med lågt pyramidtak.

Interiören präglades av sträng symmetri (fig 59). Absiden skulle flankeras av en högt sittande predikstol och av sakristians dörr. Till predikstolen förde en trappa från sakristian. Enligt Löfgrens teckning (fig 72) fanns under predikstolen ännu en dörr (blinddörr?), som ytterligare förstärkte regulariteten i rummet. Om den verkligen funnits från början eller var en fri fantasi av Löfgren undandrar sig vårt bedömande. Nu finns ingen ingång på detta ställe.

I stället för en liten läktare utmed västra gaveln upptog förslaget en mycket stor utmed tre av långhusets sidor med trappor från vapenhuset. Innertaket utgjordes av ett trätunnvalv.

Själva byggnadskroppen syntes fortfarande, liksom 1771, ha varit i gott skick. När Hilfeling besökte kyrkan 1797, betygade han kyrkans hållfasthet och beklagade även den planerade ombyggnaden (se ovan).

Församlingen godtog emellertid ÖIA:s förslag; den 23.1.1801 lades grunden till nuvarande torn och sakristia. Valv och pelare börjades raseras den 16.3.1802 och den 16.4. lades den första hörnstenen till tornet. Långhusmurarnas övre delar revs bort till nuvarande höjd. I nordväst och nordöst byggdes nya hörn, så att långhuset i det närmaste fick formen av en kvadrat. Arbetet utfördes av byggmästare Johan Pettersson³⁸ som i stort sett följde de fastställda ritningarna.

När gravstenarna i golvet flyttades ut, påträffades en källa i koret (se ovan), vilken hade ett så starkt flöde, att den med möda kunde fyllas igen.

Enligt en muntlig tradition lät man vid rivningen av valven rasmassorna ligga kvar och bilda fyllning under det nya golvet, som ligger ungefär 1 m över det gamla.³⁹

Den 30.10.1803 invigdes Böda kyrka i sin nuvarande gestalt. Linnerhielm berömmar den i ett brev 1804: ». . . Kyrkan, som är nybyggd, ljus och jämförelsevis emot mängden af våra kyrkor, vacker», och Löfgren instämmer i sitt prydligt illustrerade tillägg till Ahstrands Beskrifning: »Inuti är kyrkan mycket ljus och vacker, ja! nästan den skönaste, i detta fall på hela Öland». Även

Fig 61. Kristusbild från triumfkrucifix, 1400-talets andra hälft. Foto S Hallgren 1967.

Figure of Christ from a rood, second half of 15th century.

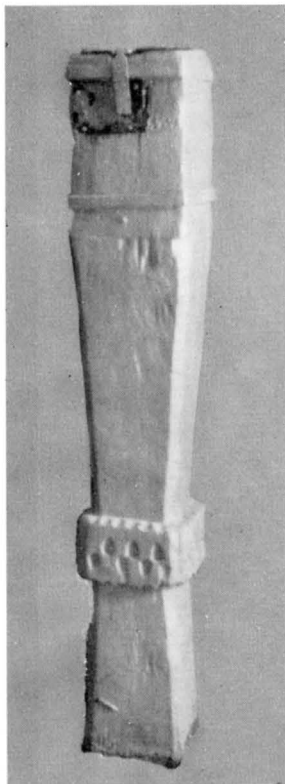

Fig 62. Fattigbössa, ursprungligen piedestal till triumfkrucifix (?). Foto R Boström 1942.

Poor-box, originally foot of a rood (?).

efter invigningen återstod en del arbete. »Mycken sten låg ännu kvar efter Kyrkbyggnaden», skriver Linnerhielm 1804 (a a, s 132), och först 1806 målades interiören.

Så hade äntligen, efter 40 år, församlingens ansträngningar att få en ny kyrka kröntes med framgång. Den beskrivs nedan s 136 ff.

Glasmålningar

Kyrkan har haft en glasmålning av okänt utseende, ty år 1694 fick en glasmålare betalt för det nya fönstret i koret, troligen det östra, som utvidgades mellan 1679 och 1694.

Kalkmålningar

Målningar, 1400-talets slut

Norra korsarmen har varit prydd med kalkmålningar. Hadorph berättar 1673 (i sin helhet återgivet ovan), att »norr på är en underlig struktur dubbel korskyrka den uestersta är medh gamal målning som fremst är . . . Den pastor som hafuer låtit kyrkian måla, hafuer således låtit på väggen låtit skrifua præsens ornatus completus est sub cura stipendijs et expensis D. Nicolai Martini⁴⁰ obnixè flagitans . . . et Ave Maria . . . prope⁴¹ et penis debitis relevari⁹ anno domini⁴² MCD . . .» (= Denna målning har fullbordats genom Herr Nicolaus Martinis försorg och på hans bekostnad . . . ivrigt begärande . . . och Ave Maria . . . och befrias från vederbörligt straff . . . Herrens år 14 . . . [de två sista siffrorna i årtalet utplånade]). Inskriften har förmodligen innehållit uppmaningar till kyrkobesökarna att läsa vissa böner, bl a Ave Maria, för att erhålla avlat.

Målningarna nämns ingenstades i arkivalierna eller i andra källor. Därför vet vi ingenting om deras utseende. Förmodligen blev de överkalkade vid reparationerna 1698–1700 eller 1745, då kyrkans murar putsades och överkalkades (se ovan).

Målningar 1731

När Johan Hernell (not 44) arbetade i kyrkan 1731, utförde han även målningar omkring fönstren, men om deras utseende vet vi ingenting, troligen var de rent dekorativa.

Gamla kyrkans inredning och inventarier

Altare

Det medeltida altaret stod kvar till 1756, då det flyttades i samband med tillkomsten av en altarpupsats. Det bröts ned 1802, varvid relikier hittades (se nedan).

Den äldsta kända altarringen var rätvinklig, brunmålad, med ljusst »rutgaller» (fig 72) och var tillverkad år 1756 av snickaren Jöns Ericksson. Den överfördes till den nya kyrkan 1802 och användes ända till 1864 (se Nya kyrkan).

Altarprydnad

Ett medeltida altarskåp fanns på norra sidan i kyrkan enligt Helfeling (Journal 1797, s 75 f): »en gammal Catholsk altartafla med Mariae Bild och Barnet i midten, till höger om henne St: Paulus och Christus med St: Petrus och Johannes till vänster, dessa alle uthugne målade och förgylde — men inunder äro 8 helgon med kronor på hufvudet, som äro fördelte 4 på hvarje sida af Christi Crucifix, därest Maria och Johannes intaga hvar sin sida i mindre forme. — Dörrarne därtill vore äfven mycket fullmålade; på vänstre föreställets öfverst en Biskop såsom en grufvelig martyr — han var afklädd, nedlagd och magen upskuren. En ställning var satt öfver honom, hvarpå en vef gick, som upvefvede alla Biskopens inälfvor, genom åtgärd af en bödel.⁴³ — Under denna målning var St: Laurentii Martyrs bild ligande på halster fastbunden; under var Eld, och sutto ett par som med vanliga Pustar påbläste Elden. . . . En annan bödelsknekt knep Helgonet med glödande tänger i båda axlarne — under allt

detta tycktes St: Laurentijs vara rätt tranquill. — Den andra Dörren var så förderfvad att man ej kunde få reda på sakerne. Altsammans tycktes vara af de äldsta målningar i sitt slag, åtminstone från 12te eller 13de Seclet».

I dateringen misstager sig givetvis denne förträfflige iakttagare. Det förlorade altarskåpet torde ha varit från 1400-talet. På detta altarskåp syftar troligen ett intyg av Johan Hernell:⁴⁴ »Anno 1725 blef Altartaflan i Böda kyrkia förnyad, af Ehrborne och Konstehrfarne Mestaren Joh: Hernell, hwilcken betygar det hans stoffering må på Taflan som Predikstolen rentwättas, med rent watten så till förgyllningen som måhlningen, när det med tiden af Damb besmüdras. Ofwanstående bekräftar undertecknad med hand och Namb. Johan Hernell» (J I: 1, p 376). I räk samma år upptages bl a utgifter »för Altar Taf-lans förnyande, med gull och Silfwer». — William Anderson och flera med honom har tolkat dessa uppgifter som om de gällde målningen av den nuvarande altarpupsatsen. Denna tillkom emellertid först 1756 (fig 81–83).

Altarkrucifix

Rhezelius antecknade 1634 två alnslånga altarkrucifix i emalj och mässing: »Tu Kors, alns långa af mässing emleredhe och wäl gjorde, mycket gamble», med all sannolikhet Limoges-omaljer från 1200-talet. (Ett sådant krucifix finns ännu bevarat i Runstens kyrka). Egendommeligt nog är de ej upptagna i PB vis. Endast ett av dem fanns kvar 1713: »Christi bild af malm», enligt inv 1815 och 1829 var det överstruket med vit oljefärg (!) och hängde i sakristians fönster. Numera försvunnet. Ett av dem kan möjligen ha tillhört S:t Olofs kapell (se nedan).

Triumfkrucifix

Av kyrkans triumfkrucifix finns nu endast Kristusbildens kvar (fig 61), av lövträ, defekt, med spår av förgyllning. 1400-talet. Höjd 94 cm. Låg 1829 i en bod, nu i Nedre sakristian. — Som piedestal till krucifixet kan möjligen fattigbössan i vapenhuset ha tjänat (fig 62). Krucifixet, komp-

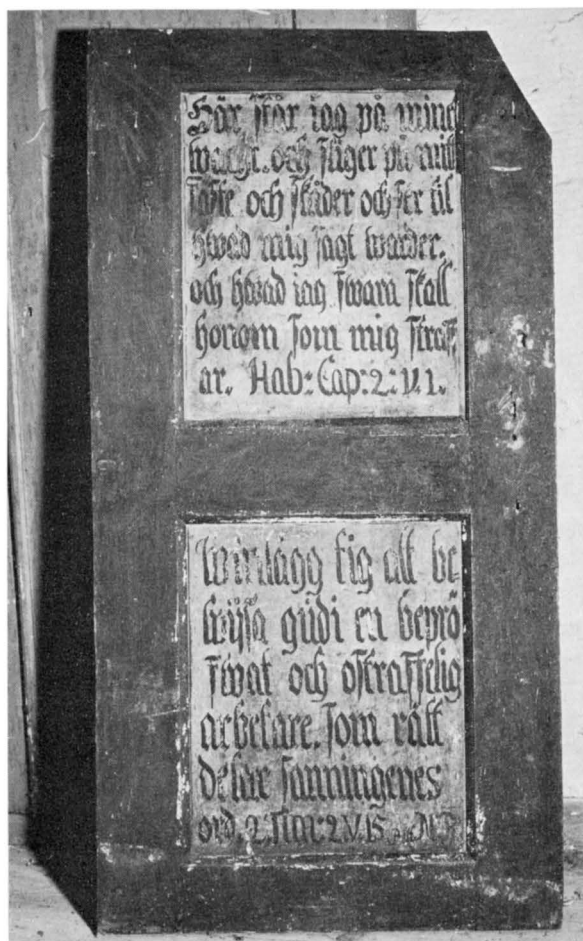

Fig 63. Gamla predikstolens dörr från år 1700 med målning av Johan Hernell 1725 eller 1731. Foto S Hallgren 1964.

Door of old pulpit, 1700, with painting by Johan Hernell, 1725 or 1731.

letterat med fötter och kors, torde ha varit omkring 2 m högt, piedestalen med stenfot likaså nära 2 m. Dessa mått tyder på en smal triumfbåge, ca 3,5–4 m bred (jfr ovan Koret). Att en piedestal funnits, bestyrks genom följande ord i vis prot 1654, då man beslöt, att »Crucifixos må tagasz i frå de otingeliga bräder och naglasz fast i Wäggen,⁴⁵ der med kan tagasz dädan stolpen som hindrar os See Prästen, och den Tuerstocken som förtager Liuset. Men Taflan⁴⁶ flöttiasz ned Til dören». Härav följer också att på vanligt sätt en trabes existerade.

Predikstol

Predikstolen, varav nu endast dörren återstår (fig 63), betecknas som ny 1654 (vis prot) och målades 1665 (räk). Den stod först under triumfbågen direkt på golvet. »Efter mångas åstundan» flyttades den år 1700 ifrån »Chordörren [dvs triumfbågen] där han stod i Kanten under hwalfbågen lågt neder, och sattes uppå den gamble Funtz foten Söder i Kyrckan» (räk). Aurells plan (fig 46) visar, att den var placerad i långhusets sydöstra hörn. Samtidigt försågs den med dörr och trappa. Dörren har tidigare förvarats i gården Kyrketorp², men överlämnades 1964 till kyrkan och står nu uppställd i tornet.⁴⁷ Den är av brunmålad furu och uppbyggd av ramverk med två guldbruna speglar med svarta lister, vardera med ett bibelspråk målat i svart frakturstil: (övre pannån) »Här står jag på mine / wacht, och stiger på mitt fäste och skåder och ser til / hwad mig sagt warder / och hwad jag swara skall / honom som mig straf-/far. Hab: Cap: 2.v.1», samt (undre pannån) »winlägg dig att be-/wijsa gudi en beprö-/fwat och ostraffelig / arbetare som rätt / delar sanningenes / ord 2: Tim: 2.v.15 P[a]lst. N: /R: /». Initialerna syftar på kyrkoherden Nicolaus Risenius (not 83).

Timglas

Försvunna är två timglas, anskaffade 1753 för sakristian samt 1764 för predikstolen. Inv 1840 upptar endast ett, dubbelt (dvs med två glas), odugligt, i sakristian.

Bänkar

Angående bänkinredningen finns spridda uppgifter. Räk 1661 omtalar bl a följande utgiftsposter: »för bygningen med stolar och annat fram i Choo- ren gafz Snickaren för sitt arbete 35 daller Koppar för gångejärnen til Bispestolen⁴⁸ gafz 3 m[arker] Koppar». Nya bänkar (i långhuset?) tillverkades 1716–1717 (33 stycken) samt 1724 (7 stycken) och målades 1725. 1751–1752 gjordes 17 nya bänkdörrar av snickaren Elias Månsson på Horn (Högby sn).

1701 byggdes enligt räk »lilla prästestolen» vid sakristiedörren och 1704 tillverkades både altarpall och »Hustrupall» (för kyrkogångshustrur), dessutom fick prästfrun en egen stol med dörr. 1708 tillkom »Plichtepallen» (räk). Den fanns kvar ända till 1864, då den såldes (inv). Redan 1654 hade man beslutat att anskaffa en »Horepall» (vis prot).

Som nämnts ovan, fanns det enligt synehandlingarna 1771 sammanlagt 276 sittplatser i den lilla kyrkan, varav inte mindre än 54 på läktaren. Alla upptänkliga utrymmen var då utnyttjade för bänkrum, t o m intill altaret (fig 46, 48).

Läktare. Orgel

En läktare av okänd ålder, utan bänkar, omtalas i vis prot 1654. Enligt detta skulle den bibehållas »så stor han är». Den låg förmodligen i väster. I bänklängden 1687 omtalas en ny läktare, Att döma av antalet sittplatser, 54 st, var den mycket rymlig och sträckte sig ända fram till predikstolen. Kyrkoherde Fagerroth klagade därför över att den »altför mycket besvärar Predikandten med liudets bordttagande samt mera» (not 16). — Kyrkan syns ej ha haft någon orgel.

Dopredskap

Den koniska botten till en medeltida dopfunt återfanns 1942. Grå kalksten, slipad utsida, huggen insida, grön av ärg från ett dopbäcken. Uttömningshål saknas. Diameter 77, höjd 28 cm. Fragmentet hade använts som byggnadsten i det år 1802 uppförda tornet och upptäcktes, när tornets östra mur bröts igenom 1942 för en dörröppning till läktaren. Måtten vittnar om en relativt stor funt. I vis prot 1654 betecknas den också som »obärlig». Man beslöt därför, att »Funtens skal flötiasz ur sit mörka rum ock mädan han är obärlig at sättia annorstädesz, må en Lijten ny Funt giörasz [se fig 88], som kan sättiasz wed främste pelaren mit för predikostolen, der och något kan huggasz undan uthur pelaren». — Foten, som enligt räk 1700 skulle användas som sockel för predikstolen, försvann vid kyrkans ombyggnad

1801–1803. Kanske användes även den som mursten i tornet?

1751 utbyttes kyrkans gamla dopbäcken mot ett nytt, ännu bevarat, av inuti förtent mässing. Se Nya kyrkan.

Nummertavla

En nummertavla (synlig i fig 64), med förgylld, skulpterad ram inköptes 1753 (räk). Ursprungligen krönt av en mussla, som nu delvis är uppäten av trämask. Höjd 110 cm. I tornet. — Räk 1731 upptar bl a utgifter för »Ziffer Taflan» som möjligen målades eller tillverkades detta år av Johan Hernell.

Nattvardskärl, brudkrona, brudbälten

Kyrkans medeltida nattvardskalk (fig 89) med en yngre paten samt en vinkanna från 1759 finns i Nya kyrkan, liksom kalken till ett sockenbudstyg från 1714 och en brudkrona från 1700-talet. Beskrivs nedan, se Nya kyrkan.

1753 anskaffades en vinflaska av tenn »med skruf» i stället för en äldre av samma material, möjligen den som är upptagen i inv 1620. — Ett äldre sockenbudstyg av oförgyllt silver nämns i slutet av 1500-talet (PB vis) och kom bort i danska kriget 1611. Enligt inv 1620 ersatt med en ny, oförgylld liksom den första. Syns ha varit utnött 1713, då man beslöt att anskaffa en ny, emedan ingen bruklig fanns i kyrkan.

I Högby inv 1654 finns en dunkel uppgift om att »en kalk såldes till böda».

En oblatask av målat trä anskaffades 1737. Finns ej kvar.

Intet kyrksilver konfiskerades av Gustav Vasa. Enligt Ahlqvists avskrifter ur KA (Saml I, s 35) ägde kyrkan 1566 1 kalk och disk om 36 lod, 1 dito om 22 lod, 3 st skedar 10 lod samt 5 st penningar. I slutet av 1500-talet (PB vis) fanns det en kalk, förgylld »medh al tillbehöring» dvs paten, samt en kalk med paten, »huit», dvs oförgylld (Källström s 163 not 7). Jfr ovan, kalken och sockenbudstyget.

Försvunna är kyrkans båda brudbälten: 1. Av silver, inköpt 1759 av pastorskan Melén. Söljan

Fig 64.
Äldre inrednings-
föremål, foto-
graferade i sam-
band med en
inventering.
Foto M Hofrén
omkr 1920. —
Nummertavlan
från 1753 är
numera starkt
skadad av trä-
mask.

*Old furnishings,
photographed
in conjunction
with the draw-
ing up of an
inventory. The
hymnboard,
1753, is now
seriously in-
jured by wood-
worms.*

lagades 1774. — 2. Av ryssläder med sölja av silver. Båda var kvar ännu 1815 (inv).

Relikgömma

En numera försvunnen, rund träask, troligen en relikgömma, hittades antingen vid altarets flyttning 1756 eller vid dess nedbrytande 1802. Loket hade rund knopp. Den överlämnades till Raritetsamlingen i Kalmar gymnasie- och stiftsbibliotek år 1803 av pastorsadjunkten Gustaf Lundgren.⁴⁹ Den beskrivs som »en rund Trädask, ifrån Catholska Tidehvarfvvet, har hittills varit förvarad i Böda Kyrka» (Calmar Stifts-Tidningar nr 6, 30.6. 1803). Förvarades i KLM 1873 under nr 4026.

Rökelsekar

Av ett medeltida rökelsekar, vilket i PB vis kallas »eldt kar», fanns 1798 endast kvar den övre, koniska delen, i vilken kedjorna var fästade (fig 145, Högby). Överlämnades 1798 till Kalmar gymnasie- och stiftsbibliotek av kh I S Wellin (se Högby), som kallade fragmentet »rökfångare». Förvaras nu i KLM (inv nr 2525) tillsammans med ett rökelsekar från Högby. (Horns kat II nr 120). — Mot dessa uppgifter står inv 1815, enligt vilket ett rökelsekar då ännu hängde i sakristian. Kanske fanns det två rökelsekar, det ena från S:t Olofs kapell (se nedan)?

Ljusredskap

En ljuskrona av malm från 1648, en av mässing från 1744, ett par medeltida malmstakar (fig 64, 93), en armstake av malm från 1600-talet (fig 64) samt ett par ljusplåtar av driven mässing från 1700-talet (fig 64) finns nu i Nya kyrkan och beskrivs nedan.

5 st ljusplåtar av silverbronserad järnplåt, varav 4 för två ljus och 1 för ett ljus (fig 64). Höjd 32 cm. Omkring 1800? I Nedre sakristian.

Lykta av förtent järnplåt, nu rostig, hänger i tornet. Troligen identisk med den glaslykta, som gjordes 1720. I PB vis upptas »liusz krona — 1 st» utan angivande av material. Inv 1620 omtalar en ljuskrona av bleck.

»En liten Mässings liusarm med pipa i Predikstohlen» kom enligt vis prot 1748 bort i samband med predikstolens omändring på kyrkoherde Risenii tid (se ovan).

Textilier

En röd mässhake av italiensk sammet från 1550–1650 (fig 91–92) används nu i Nya kyrkan och beskrivs nedan.

Försvunna textilier

Ett ljusbrunt »Förhängskläde» med årtalet 1736 fanns ännu 1815 (inv). — En håv av svart sammet fanns 1775, anskaffad under kyrkoherde Fagerroths tid. Kallas gammal i inv 1829. — 1829 fanns det två kalkdukar, den ena skänkt av prostinnan Bovallius, den andra gammal och alldeles obrukbar och troligen identisk med »Nytt Kalck: Kläde af tafft utsydt med guld och Silcke, förährat af Sahl. Styckjunkaren Falck» (inv 1748). — En brudpäll av röd kattun nämns 1713 (inv). Kallas i inv 1815 »1 gl. brunrosig päll». Möjligen använd som foder i mässhake nr 1 (fig 93). — 1762 anskaffades »4 Alnar Chalong till Foder under Kyrkiokappan».

Gravminnen

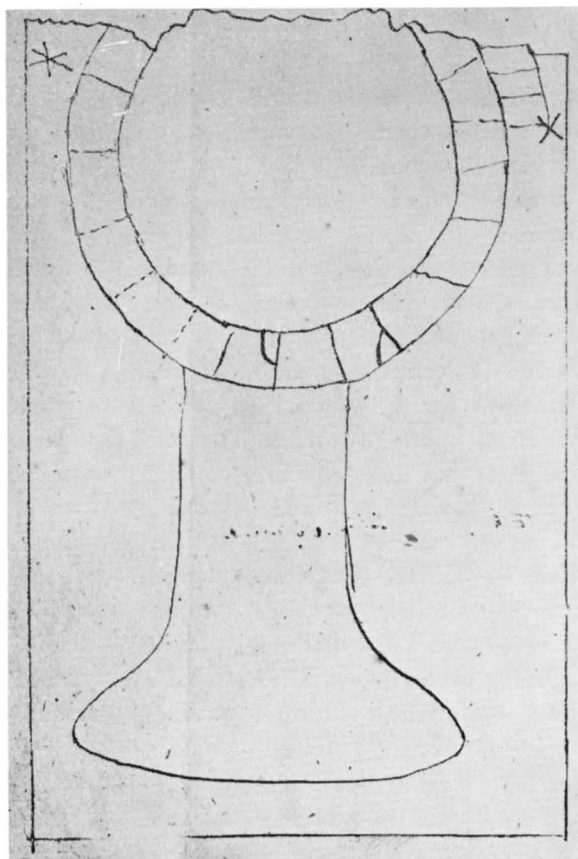
Inte mindre än fem medeltida gravstenar är kända från Böda, men alla utom ett fragment

förstördes vid kyrkans ombyggnad 1801–1803. Ransakningar nämner fyra stenar med »Runeskriffter», en i vapenhuset och tre på kyrkogården, men med beteckningen »runor» avses även s k »munkstil» (se ovan s 18).

1. Fig 65 låg i korgolvet omkring 1703 (Wallin p 63–64), prydd med ett ringkors. Endast en avbildning av den är känd (i Ahlqvist, Saml III, s 4), utförd 1803 (?) av G Lundgren (not 49). Gravstenen har haft en runinskrift i ringen. Upptill t h syns spår av en yttre ring, som också haft inskrift. Teckningen visar, att inskriften år 1803 var oläslig. Då fanns spår av 18 runor. Av dessa har tydligen endast två varit möjliga att fastställa, nämligen en *k*-runa ned-

Fig 65. Gravsten med utnött runinskrift, 1100-talet. Nu försvunnen. Teckning av Gustaf Lundgren trol 1803. UUB.

Gravestone with worn runic inscription, 12th century. Now disappeared. Drawing.

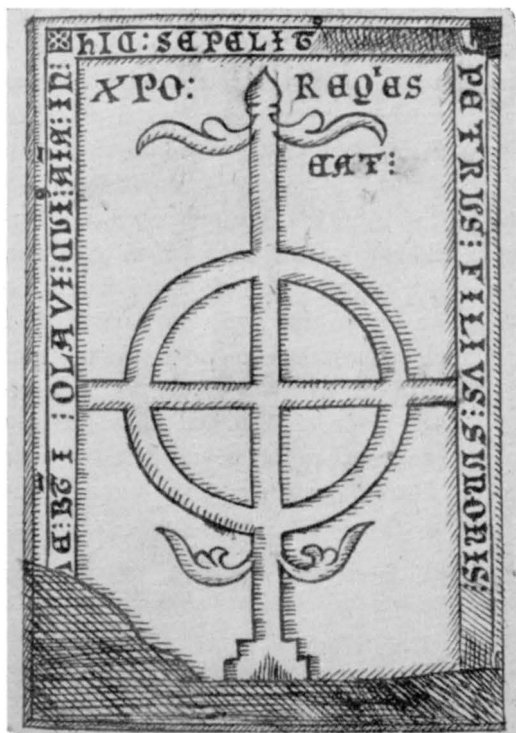

Fig 67. Fragment av medeltida gravhäll, från 1300-talet, grå kalksten, troligen identisk med fig 68. Foto M Hofrén 1931.

Fragment of medieval grave monument, 14th century, grey limestone, probably same as that in fig 68.

Fig 66. Gravsten över Petrus Sunonis, 1300-talets början. Nu försvunnen. Teckning av J H Rhezelius 1634, KB.

Early 14th century gravestone. Now disappeared. Drawing.

till t h och en h-runa upptill t v utanför ringen. Mitt i ringen nedtill fanns en runa, som möjligen har varit en u-runa.⁵⁰

Ahlqvist räknar stenen till de förlorade monumenten: »En annan sten har funnits i Choret med närstående utseende (af Lundgren) hvilken i en Cirkel nästan tyckes ha haft Runskrift. Skada, att denna sten äfven lär vara förstörd». Varken Rhezelius eller Hadorph nämner stenen, Törnwall har ej avbildat den, i Ransakningar är den ej upptagen, medan däremot Linné hade hört talas om den: »Vi frågade efter runstenar, som där skulle ligga, men fingo ej annat än ett par stenar med munkstil.» SvR, Öl. 58, känner ej till fig 65, där citeras endast Wallins avhandling. — Gardell (nr 657) daterar stenen till 1100-talet och kallar den en missionshäll.

2. Fig 66 låg enligt Rhezelius på kyrkogården, väster om kyrkan. Ehuru skadad, var den be-

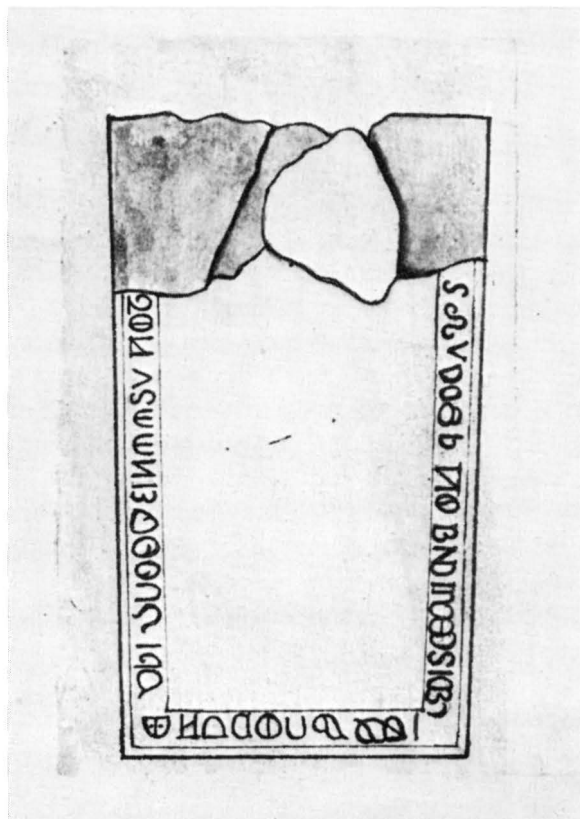

Fig 68. Gravsten, teckning av Petrus Törnwall 1673. Skala 1 : 20. KB.

Grave monument, drawing 1673.

varad ännu på Ahlqvists tid, ornerad med ett ringkors med halvpalmetter och inskrift i majuskler: HIC SEPELIT⁹ PETRUS FILIVS SUNONIS⁵¹ QUI OBIIT IN [D]IE B̄T̄I OLAVI CUI⁹ AĪA IN X̄PO REQIESCAT (Här ligger begravnen Per Sunesson, som dog på Sankt Olofs dag. Hans själ må vila i Kristus). Mellan varje ord är tre punkter lodrätt över varandra som skiljetecken. Mått enligt Törnewalls uppmätning ca 128×78 cm (längden har varit större). Gardell (nr 49) daterar stenen till 1300-talets början och uppger felaktigt, att den är bevarad i fragment. Han läser patronymicon 'Suenonis', trots att det enligt alla källor var 'Sunonis', — Håkansson nr 58.

3. Fragment av grå kalksten (fig 67) med valhänt huggen, svårläst inskrift i majuskler, varav Gardell (nr 93) urskilde . . . VIR : DNI . . . Han daterar stenen till 1300-talet. Mått: 55×29 cm. I Nedre sakristian. Funnen under sakristian vid grävning för värmekammare 1931. Intill låg en med flisor täckt grav, vari låg ett skelett i riktning norr-söder. Troligen identisk med en av Törnewall avbildad, trapezformad sten (fig 68), vilken

redan 1673 var skadad och ofullständig. Mått enligt Törnewall: längd ca 173 cm, övre bredd ca 107 cm.

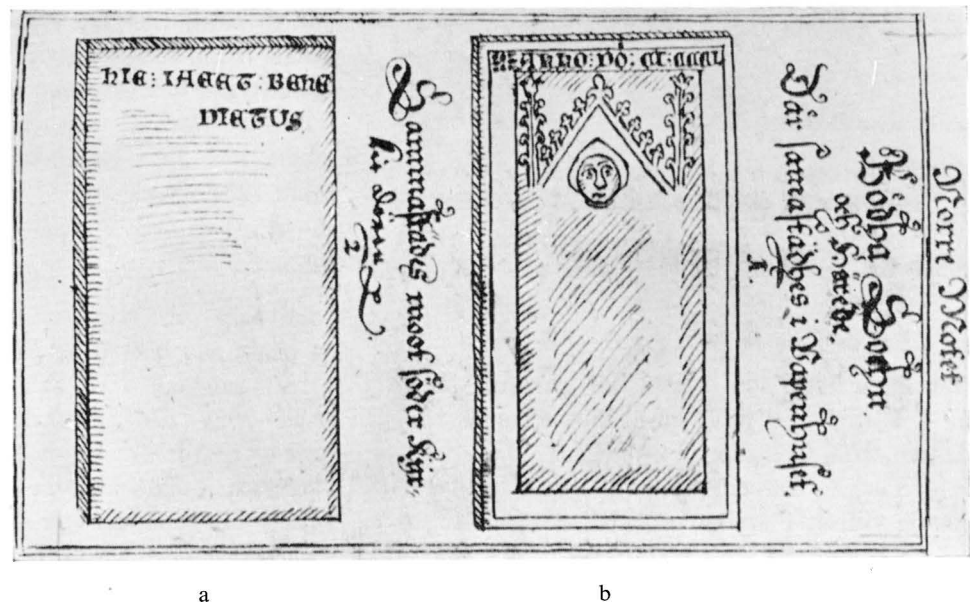
4. Fig 69 a låg 1634 på kyrkogården ett stycke från södra kyrkodörren enligt Ahlqvist (2: 1, s 52) med inskriften: HIC : IACET : BENEDICTUS⁵² : XPO RQUSCAT (=Här ligger Bengt. Må han vila i Kristus). Rhezelius och Törnewall återger ej de två sista orden. 1300-talet. Mått enligt Törnewall ca 154×87 cm. Stenen förstördes enligt Ahlqvist vid kyrkans ombyggnad 1802. — Håkansson nr 59; Gardell nr 92.

5. Fig 69 b låg 1634 och 1667 i vapenhuset, enligt Hilfeling 1797 »näst dörren . . . mäst aldeles af tramp förnött». Den visade en präst under en gotisk baldakin med krabbor, flankerad av fialer, i vilken endast syntes en stavelse: . . . CVM . . . Av randinskriften kunde endast ANNO : DO : MCCCL : (=Herrens år 1350) läsas. Mått enligt Törnewall ca 173×91 cm. — Enligt Ahlqvist förstörd vid kyrkans ombyggnad (2: 1, s 53). — Håkansson nr 60; Gardell nr 202.

6. Håkansson (nr 248) uppger, att en gravsten

Fig 69. Två medeltida gravstenar, nu försvunna. a över Benedictus, 1300-talet, »mot söder kyrkio dören» (jfr fig 44 a); b en sten från 1350, liggande inne i vapenhuset. Teckning av J H Rhezelius 1634, KB.

Two medieval gravestones, now disappeared. a 14th century, "near the south portal" (cf. fig 44 a); b a stone dating from 1350, lying in the porch; drawing 1634.

a

b

Fig 70. Ryttarefigur, skulpterad i ek, troligen från ett fartyg. 1600-talets slut. Dep i KLM. Foto S Hallgren 1964.

Equestrian figure, oak, probably from a ship. End of 17th century.

från Böda ligger som trampflisa i gården Gudesjö nr 4, Högby sn. Uptill en nedsänkt rundel, i vilken en sköld i relief med inskriften: »E. Zechel / Ion Son / Karin And-/rsa Doter / 16.7.» (tredje siffran i året utplånad). Därunder bömärke. Mått 211×118 cm.

Från 1600-talets mitt är en gravsten av röd kalksten, ursprungligen lagd över en okänd 1600-talspräst och senare övertagen av prosten Fagerroth (fig 94, se Nya kyrkan).

Beträffande gravar på kyrkogården, se ovan.

Votivskepp

Ett votivskepp hängde 1713 i kyrkan, reparerades 1754, men är sedan länge försvunnet.

Tavlor

Två prästporträtt fanns i kyrkan enligt inv 1829, men nu återstår endast det ena (fig 95, se Nya kyrkan).

Series pastorum från 1700-talets senare hälft (synlig i fig 72, 78) hänger i Nya kyrkans vapenhus, se nedan.

Hedengranstavlors⁵³ har funnits i kyrkan, inköpta åren 1704, 1713, 1733 och 1737.

Ritningar till kyrkans ombyggnad (originalen till fig 55–56) inramades 1774 i svarta ramar och upphängdes i sakristian. Även i Nya kyrkan hängde de i sakristian åtminstone 1829 (inv), men är sedan länge försvunna (se nedan).

Skulptur

Skulptur av ek (fig 70), fragment av en ryttarefigur i dräkt från 1600-talets slut. Frånsidan har ett stort, runt hål, vilket visar, att den varit fästad baktill, troligen vid förstäven på ett handelsfartyg. Reliefen har säkerligen tillvaratagits från ett strandat skepp.⁵⁴ Deponerat i KLM i utbyte mot Ecce-Homo-tavlan (se Nya kyrkan) Mått: 123×38 cm.

Möbler

Sakristians gamla möbler, två skåp, en stol och en bänk, alla blåmålade, förvaras nu i tornet. — »1: st: gammalt Eke Skåp, utan lås, men beslagit» (inv 1767), vilket enligt inv 1864 begagnades »till div behof 2^{ne} låsar» såldes efter 1865 och ersattes med ett stort skåp, troligen det ena av dem som nu står i tornet. — Två stolar anskaffades 1710, en 1778.

Kyrkans kistor överfördes 1802 till Nya kyrkan, se nedan.

Vid vis 1654 beslöt man, att den gamla kyrkistan skulle sättas framför prästhustruns stol, men »Nya Kyrkiokistan skal wäl fästasz wed muren Hoos Norra Kyrkiedörren, för Säkerhets skull». Det fanns då ingen sakristia (se ovan). Bruket att fästa den kista, som innehöll kyrkans dyrbarheter, i mur eller golv, var tämligen vanlig, exempelvis i Källa, där den häll i sakristians golv är kvar, i vilken kistan med en järndubb varit fastskruvad (se nedan Källa ödekyrka).

Försvunnet är ett klockfodral, som omtalas 1731 i samband med Johan Hernells vistelse i Böda. Om han tillverkat det eller endast dekorerat det, framgår ej av arkivalierna.

Offerstockar, se ovan, Kyrkogården, samt nedan Nya kyrkan. Den som står i nuvarande vapenhus (fig 62) kan ursprungligen ha utgjort krucifixstock (se ovan).

En rund, laggad ekask, se Nya kyrkan.

Oblatjärn

Endast ett »Öfflätis iern» fanns i slutet av 1500-talet, medan inv 1620 upptar två stycken. Enligt Rhezelius 1634 var de »mycket gamla i munkarnas tijd gjorde». Då fanns även två »stemplar», dvs stansar för uttagande av oblaterna ur det nygräddade arket. 1764 inköptes ett oblatjärn (troligen i utbyte mot de gamla). 1815 (inv) upptas »1 oblatjärn som begagnas av Hejdwalls hustru i Svartvik». Fanns kvar ännu 1865 (inv).

Diverse

En kyrkstöt, omnämnd första gången 1767, samt en sanddosa från 1764 förvaras i Nya kyrkan. (se nedan).

En straffstock, troligen från 1706 och reparerad 1762, förvarades ännu 1912 i vinkällaren, men är sedan dess försvunnen. Vid en sockenstämma 24.11.1728 beslöt man, »Att hwilken som under gudztiensten går in till sin granne, eller löper utom by till sin Någranne, utan Lagligt Ährende, och orsak, sitter och hugger Squaller,

eller ther sig hemma hjonet till något Meen: Then samma skal sättias i Kyrckiostäcken en Söndag, och sedan wijsas till wärdzlig Rätt efter sakens beskaffenhet».

Aln- och mållikare anskaffades 1738. En ny måttstock (mållikare?) anskaffades 1774, troligen identisk med det »tunnemått», som omnämns i inv 1829.

Bland tillfälliga fynd märks en guldgyllen för staden Basel under kejsar Fredrik III (1440–1493), anträffad 1854 vid grävning på kyrkogården. SHM inv nr 2104.

Böcker

Kyrkan har ägt flera medeltida pergamenthandskrifter och andra värdefulla böcker. Av dessa är nu endast en bevarad i sönderklippt skick, det s k Böda-missalet (fig 38).⁵⁵ 66 blad av denna märkliga pergamenthandskrift är nu återfunna (Missalfragment 45). De har använts som omslag kring räkenskapsböcker för småländska och öländska socknar. Det är en vacker bok, texten är god och notskriften omsorgsfullt utförd. Sångpartierna är genomgående försedda med melodier, av sekvenserna meddelas dock endast början av texten — antingen har en särskild sekvensdel varit vidfogad mässboken eller också har man haft särskilda sekventionarier i Böda. Utsmyckningen är gjord med säker hand, initialerna är utförda i rött och blått. En del av bladen är nu stympade, ursprungligen torde måtten ha varit 46×33 cm och skriftspegeln 35×23,5 cm. Texten upptar två spalter på varje sida, med 36 rader vardera.

Mässboken är långt ifrån fullständig, men en avsevärd del av den har kunnat sammanfogas. Den är skriven på 1300-talet, innan Birgitta Birgersdotter blev helgonförklarad (1391). Det som är i behåll är fyra månader av kalendariet, uppmärksammat redan av Isak Collijn,⁵⁶ mässor för kyrkoårets fester, för helgondagar och sångpartier för vissa fester.

Proveniensen styrks otvetydigt dels av en rubrik, dels av en anteckning i kalendariet. Den förra säger, att boken är skriven i enlighet med Linköpings stifts ordning. Anteckningen gäller

kyrkinvigningen, som skett den 17 oktober, ovissst vilket år. Den dagen skall ihågkommas varje år med mässa och tidebön. Samma dag år 1525 har Hans Brask visiterat församlingen, säger en senare anteckning.

De tryckta mässböckerna saknar vanligtvis noter till sångpartierna av *tropus* för hela texten. Här kommer de äldre, skrivna böckerna till vår hjälp. Även i Böda-missalet är en *gloria-tropus* bevarad. Den är avsedd för lördagarnas Maria-mässa. Den vanliga gloria-texten är således interpolerad med en upprepning, syftande på jungfru Maria, t ex:

Domine deus agnus dei filius patris
Primo genitus marie uirginis matris
Qui tollis peccata mundi miserere nobis
Qui tollis peccata mundi suscipe
deprecationem nostram
Ad marie gloriam

Här är icke platsen att gå in på många detaljer — det kommer att ske i samband med utgåvan av Böda-mässboken. I samma utgåva hoppas vi också kunna placera ett av de äldsta återfunna Linköpingskalendarierna. Ur innehållet kan bl a nämnas en del av mässan på Nicolausdagen (6.12.).

Patronat,⁵⁷ målningar, skulpturer⁵⁸ och utformningen av gudstjänsten visar den stora uppskattning helgonet rönt i vårt land och icke minst i stiftet. Ett säkert tecken på den är utformningen av vissa sångpartier i mässan: versus alleluaticus och sekvensen. De övriga mässtexterna är med få undantag hämtade från bibeln, endast alleluiversikeln och sekvensen berättar om festdagens föremål, och till och med versikeln kan vara en bibeltext, i synnerhet i äldre tider.

I Linköping har man redan från den äldsta här omnämnda mässbokens tid sjungit versikeln:

Tumba sancti nicolai
sacrum resudat oleum
quod egros sanat.⁵⁹

Versikeln gäller den undergörande oljan i Bari, en parallell till oljan i Katarina-helgedomen på

berget Sinai. Inom Sverige sjöngs den i Linköping och i Strängnäs. Melodien i Linköping överensstämmer med den melodi man finner i en betydligt äldre engelsk rekonstruerad mässbok.⁶⁰ Versikeln är icke den enda som användes inom Linköpings stift. En annan lyder:

Summe dei presul nicholae
tuam cateruam protege;
namque credimus nos tuis precibus esse
saluandos.⁶¹

Vi kan tillägga, att det 1493 tryckta Linköpingsbreviarier innehåller den icke vanliga prosa »Sospitati» för Nicolaus-dagen.⁶² Det är dylika detaljer som ger oss tillfälle att följa kultutvecklingen i Bødamissalet och andra liturgiska källor i landet och kulturförbindelserna med andra länder.

När ölandsprosten Thorstanus år 1312 den 23 maj upprättade sitt testamente, lämnade han bl a en summa för att unga studerande — helst öläningar och av hans egen släkt — skulle kunna förkovra sig i studierna i Paris. Själv ägde han både fast och lös egendom i Frankrike.⁶³ Prosten visade här en omsorg och ett intresse som synes ha omfattats även av hans företrädare »W»⁶⁴ och antagligen av prosten Holmstanus,⁶⁵ Thorstanus' farbror. Man tänker ovillkorligen på dessa män och deras inställning, när man betraktar den rekonstruerade mässboken från Böda.⁶⁶

Mässboken är långt ifrån den enda från Linköpings stift, som bevarats till vår tid. Den är icke heller den äldsta. En betydligt äldre finns, sammansatt även den av blad som en gång använts (och alltjämt används!) som omslag för räkenskaper. I likhet med Böda-mässboken är även denna färdig för utgivning.⁶⁷ Vi behöver dem alla för att kunna följa den rika liturgiska utvecklingen i ett stift, som aldrig hunnit med en tryckt upplaga av sin medeltida mässtradition.

Kyrkans övriga samling av värdefulla böcker är nu försvunnen. PB vis upptar bl a »Biblia suensk — 1 st. . . official — 1 st. . . manual — 1 st. . .»

1620 (inv) räknar bl a upp »Bibell enn gammull, Bibel en Ny, köptes sedan Danska Feij-

den . . . Munckaböcker et eller tu stycker. Pergamens boeken, fick Hans Gerdtson loffua vt en kannan spanst wijn till Kyrckian, kom intet fram». Sistnämnda notis torde betyda, att Hans Gerdtson lånat en gammal pergamentbok och att boken förkommit eller förfarits. Som en ersättning skulle han lämna en kanna spanskt vin till kyrkan, en typ av böter, som var tämligen vanlig.

Rhezelius omtalar, att följande nu försvunna böcker funnits i kyrkan 1634: »På pergamen skrifne. 1. en Sångbok sampt Evangelia, in Reg. 4to. 2. En sångbok något mindere. 3. En än minder in 12:o alt in pergamen».

Klockor

Ingen av de klockor, som funnits i Gamla kyrkan, är bevarad. Lillklockan, som göts om 1850 (se Nya kyrkan), var prydd med sirater och en bild av S:t Petrus med nyckeln. Liksom den nuvarande hade den inskriften »Gloria» etc. Kring slagringen: »Psalm: 34: 12. Kommer hijt barn, hörer mig, iag will lära eder Herrans frucktan. å Södra dehlen står Sancts PETRUS med nyckelen 1: PA: 3.15. Helger Herran Gud uti eder hiertan Joel^s 1.14. Kaller tillhopa Menigheten till Herrans eders Gudz Huus, och roper till Herren. Peter Moreen: Daniel Moreen. På norre dehlen af

Klockan står Mästarens Pastoris och Socknemännens Namn som Klockan hafwa sammandrifwit, således nemblⁿ Gud till ähra och Böda försam Joel^s 1.14. Kaller tillhopa Menigheten till Herholm af Mäster Erik Mäsman⁶⁸ A^o 1724. Pastor: Nicolaus Risenius. Aldermän: Simon Helgesson / Pehr Nilsson / Sexmän: Anders Pehrsson / Michel Månsson / Pehr Jonsson / Måns Pehrsson / Olof Pehrsson. Kyrkovärdar: Joen Simonsson / Nils Månsson / Anders Andersson.» (Böda J I: 1, p 505).

Omkring 1590 fanns två stora klockor och »nogle gamla primklockor» (PB vis). Under kriget 1611 torde danskarna ha fört med sig en stor och ett par mindre klockor, ty år 1620 (inv) fanns endast en klocka i stapeln och en sanctusklocka. År 1663 omgöts en klocka i Stockholm, till vilken 3^{1/2} pund malm hade inköpts från Alböke för 70 daler. Efter endast 1^{1/2} år sprack klockan och fick ännu en gång föras till Stockholm för att gutas om. Alla kyrkans inkomster för år 1666 användes till att betala klockan, »men räckte ändå intet til».

Två sanctusklockor anskaffades 1729 i utbyte mot en äldre. De fanns kvar 1829 enl inv, som också meddelar, att båda bar årtalet 1729. Användes till storklockans omgjutning 1831 (inv 1832).

Fig 71. Kyrkan och kyrkogården från sydöst år 1816. Teckning av N I Löfgren, UUB.
Drawing of church and churchyard from SE, 1816.

Nya kyrkan

Plan

Den ovanligt korta och breda kyrkan (fig 73–75), vars tillkomst skildrats ovan, består av en år 1801–1803 mycket förändrad medeltida kyrka, vartill vid samma tid fogats ett torn i väster och en sakristia i öster.

Vid restaureringen 1942 stod alla murar bara, utom tornets, vilket möjliggjorde noggranna undersökningar och fotografering (fig 51). Därigenom har kyrkans byggnadshistoria i stora drag kunnat klarläggas (se ovan).

Material

Murarna är uppförda av kalksten. De medeltida partierna har huggna hörnkedjor och omfattningar; åkersten eller tuktad sten i tämligen små mått, regelbundet förband. Yngre murverk av större stenar, vilka ej ligger i jämna skiftgångar. Absidens hjälmvalv av tegel, liksom taklisterna. Sockel saknas men markeras genom ett ljusbrunt målat parti, utom på norra sidan, där murens nedersta del är renhuggen.

Exteriör

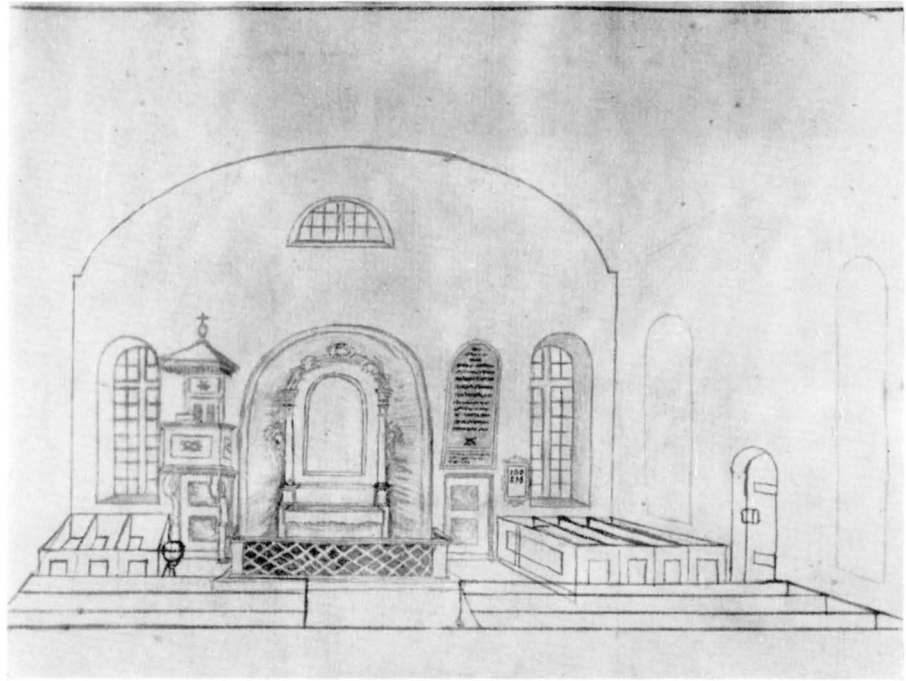
Kyrkan är numera spritputsad, med slätputsade hörn, omfattningar och taklist. Putsen är avfärgad i gulbrunt. Portaler och fönster rundbågiga; på norra sidan finns en romansk portal på ursprunglig plats (fig 52–54 samt 74), övriga muröppningar har fått sin form och placering 1801–1803. Ytterdörrar av brunmålad ek. Fönstren, som har vitmålade bågar och spröjsar, har sk katedralglas i långhusets tre östliga fönster, klart glas i de övriga.

Över södra ingången en inskriftsplatta av röd kalksten med text i versaler: »Till Guds ära / ombyggdes denna kyrka / i Gustaf IV Adolfs / tionde regerings-år / 1802».

Yttertaken är täckta med tegel sedan 1803, utom tornets lanternin, som nu är klädd med svart plåt (tidigare spån). — Lanterninen är ljusgrå med bruna luckor och mörkgrå omfattningar. Klockorna hängde ursprungligen i lanterninen, men flyttades 1850 ned i stentornet: »... blefvo nedsänkta mitt för Torngluggarne» (J I: 1). Lanterninen kröns av ett kors med en flöjel

Fig 72. Interiör mot öster år 1816. Teckning av N I Löfgren, UUB. — Någon dörr har troligen aldrig funnits under predikstolen.

Drawing of interior, looking E, 1816. There has probably never been a door below the pulpit.

i form av en tupp. — Två äldre flöjlar förvaras i tornet och på långhusvinden, en tupp av koppar med spår av förgyllning (bredd 88 cm) samt en vimpel med året 1802.

Interiör

Vapenhuset i tornets bottenvåning utgörs av ett högt och ståtligt rum, täckt med bjälktak. Före 1942 fanns utmed dess södra vägg en brant trätrappa upp till tornets övervåningar, men tillträdet dit upp sker numera från läktaren. I vapenhuset har två bjälkar rundade urtagningar, för att man mellan dem skall kunna hissa upp en kyrkklocka. Golv av slipad kalksten. Dubbeldörren mot långhuset är blågrön på utsidan, brun mot långhuset och har ett vackert, konstsmitt lås från 1600-talet (fig 77).

Långhusets golv av röd, slipad kalksten (inlagt 1951) överallt utom i sidogångarna, innanför altarringen och i bänkvarteren, som har fernissade trägolv. I korgolvet ligger numera prostens Fagerroths gravsten (fig 94). Väggarna är vitputsade sedan 1951. Före 1935 var de avfärgade i gult

med i målning utförd, mörk panel; mellan 1933 och 1951 ljusgrå. Innertaket utgöres av ett vitt brädvalv, som före 1933 var gråmålat.

Sakristian har fernissat trägolv och dito tak.

Restaureringar. Uppvärmning

Kyrkan har reparerats flera gånger sedan 1802. 1864 pålades ett nytt yttertak, orgelverket renoverades, bänkarna och altarringen omgjordes, varefter hela kyrkan målades invändigt av målaren I N Brunnberg från Västervik. — 1893 ägde en omfattande reparation rum, då bl a taken reparerades, kyrkogården utvidgades och stigluckorna samt en materialbod revs. — 1913 utbyttes altartavlans målning mot en ny, varefter en inskrift målades över tribunbågen. Series pastorum flyttades ut i vapenhuset.

1931 infördes värmeledning i kyrkan. En värmekammare byggdes under sakristian och interiören ommålades.

1942 ägde en yttre restaurering rum under ledning av länsark Ake Strindberg. I samband med omputsning av fasaderna frilades allt murverk

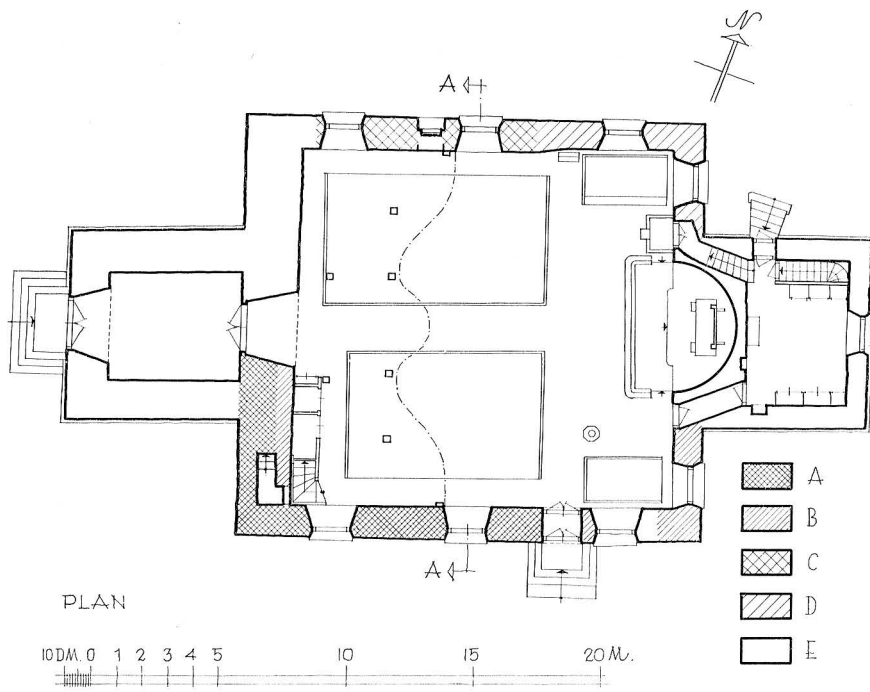

Fig 73. Plan, 1 : 300, uppm
J Söderberg 1964.

Plan.

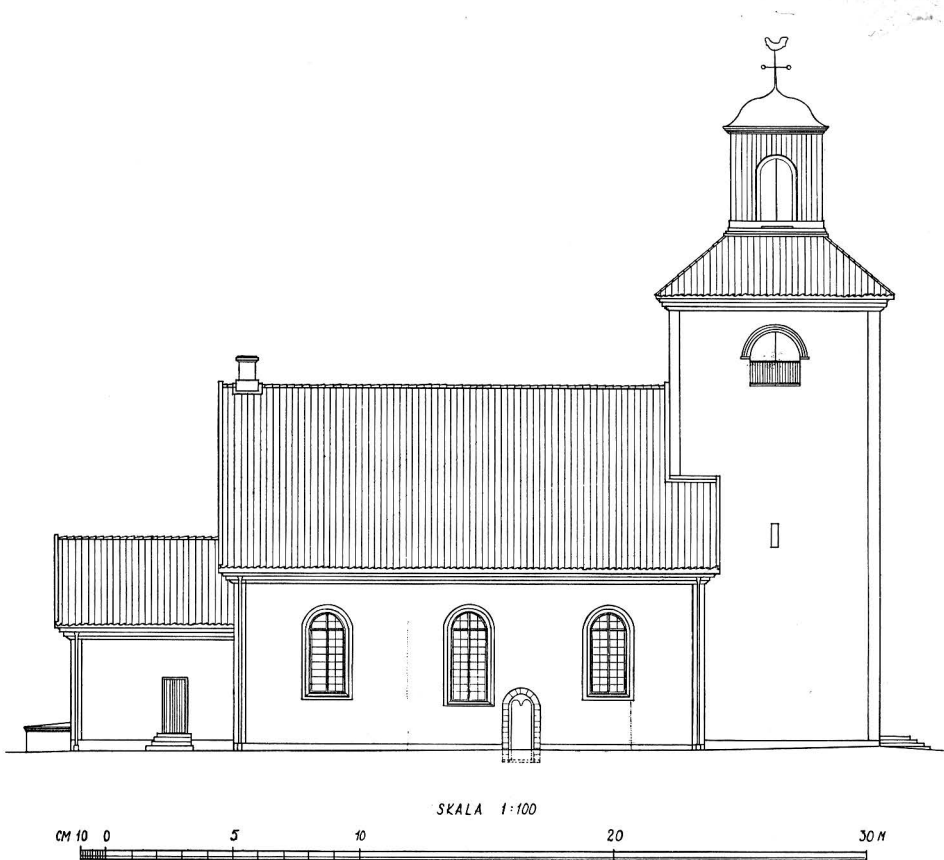

Fig 74. Nordfasad, 1 : 300.
Efter uppm av Länsarki-
tektkontoret i Kalmar 1942.

N front.

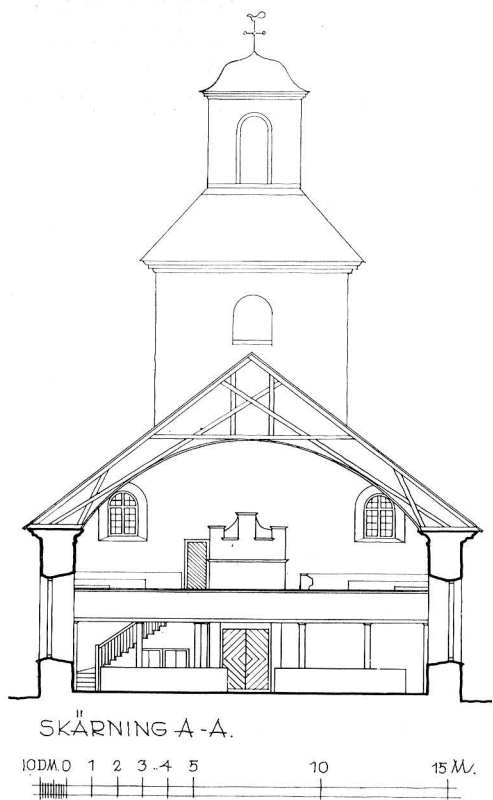

Fig 75. Sektion genom långhuset mot väster, 1 : 300.
Uppm J Söderberg 1964.

Section of nave, looking W.

utom tornets, vilket möjliggjorde värdefulla byggnadshistoriska iakttagelser (se ovan). Den viktigaste upptäckten var den medeltida norra korsarmen med dess portal. Vapenhuset befriades från en trappa, i stället bröts muren mellan långhuset och tornet igenom till en dörr upp till tornets övre del och klockorna. I murverket återfanns botten till en medeltida dopfuntscuppa (se Gamla kyrkan).

Den senaste restaureringen, 1951, gällde huvudsakligen interiören och leddes av bitr länsark Gunnar Lindsten i samarbete med konservator Sven Wahlgren. Läktaren och predikstolen sänktes, läktaren fick i sydvästra hörnet en ny trappa, som nu helt döljer ingången till den medeltida trappan. Därmed frångick man arkitektens förslag, enligt vilket trappan fortfarande skulle vara åtkomlig. Nya golv inlades. Ett elektriskt värmesystem infördes, varigenom värmekamma-

ren under sakristian och dess yttertrappa blev överflödiga. (Värmekammaren kallas numera Kryptan eller Nedre sakristian). Ny inredning i sakristian, ny bänkinredning i kyrkan. Byggnadshistoriska undersökningar under golvet endast i begränsad utsträckning (murrester och mittpelarens grund). Det nya golvet vilar emellertid ej på en betongplatta, varför man kan hoppas på mer utförliga undersökningar i framtiden.

Nya kyrkans inredning och inventarier

Altare

Altarbord av trä, målat i mörkgrått, byggt omkring ett mindre träaltare från 1802. — Altarring från 1951, rätvinklig, milt ljusgul med blågrå speglar inom förgyllda ramar. Knäfall klätt med rödbrunt skinn. De förgyllda, skulpterade symbolerna överflyttade från en oval altarring från 1864, varav rester förvaras i tornet. Denna var målad i vitt och guld; knäfallet klätt med röd ylleplysch.

Altarprydnad

Altaruppsatsen (fig 81–83) består av en arkitektonisk uppställning från 1756 med en målning från 1913. Den förra är ett arbete av skulptören och målaren Jonas Berggren⁶⁹ och är en förenklad upprepning av den berömda altaruppsatsen i Kalmar domkyrka.⁷⁰ Två rikt profilerade pilastrar står på ett högt postament och bär upp ett halvcirkelformat fält. På pilastrarnas kapital vilar två genier, den vänstra bärande en hammare och en oljekruka, den högra, Tron, en kalk. Överst Jehovatecknet i en triangel, omgiven av moln och strålkran. Mot det halvrunda fältet avtecknar sig i hög relief S:t Paulus i hänryckning, buren av änglar⁷¹ (fig 82).

På pilastrarnas mittparti är rokokoorament; vid deras yttersidor svävar små änglabarn, hållande var sin sköld, den ena krönt av en friherrlig, den andra av en adlig krona.⁷² Färger:

Fig 76. Exteriör från nordost. Foto S Hallgren 1964.

Exterior from NE.

ljusgrått, rödbrunt, guld och silver, vit karnation, förgyllt hår, draperier och vingar. Geniernas draperier i guld och rött.

På predellan en sekundär inskrift i versaler: »Så älskade Gud världen att han utgav sin ende Son.» — Den ursprungliga inskriften löd enligt inv 1829: »Jesu Christi hans Sons blodh / renar oss af alla synder. 1 Joh. 1.7.»

Den målning, som ursprungligen upptog mittpartiet och på vilken predellans äldsta inskrift

syftar, hänger nu i sakristian (fig 83). Den framställer Korsnedtagningen och är målad i dunkla färger, blått, grönt och rött. Figurerna är valhant tecknade, målningen kraftigt övermålad, och trots en omsorgfull konservering (av Sven Wahlgren 1942) har det ej lyckats att återställa det ursprungliga utseendet. Kompositionen, lånad från Kalmar domkyrkas altartavla, har Jonas Berggren utnyttjat bl a i altartavlan i Södra Vi, Sm. Det är därför sannolikt,

Fig 78. Interiör mot öster 1908. Altartavlan hade då ännu kvar sin ursprungliga målning. Th över sakristingången Series pastorum i dess fullständiga form med dödseblem nedtill. Foto J Roosval.

Interior looking E, 1908. The altarpiece had then its original painting. Right, above the entrance to the vestry is a list of the clergymen in the parish in its complete form, with a symbol of death below.

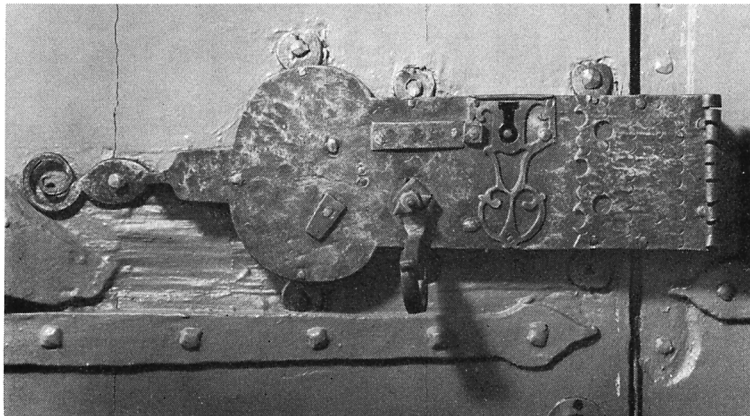

Fig 77. Lås från 1600-talet på dörren mellan vapenhuset och kyrkan. Foto S Hallgren 1964.

17th century lock on door between porch and church.

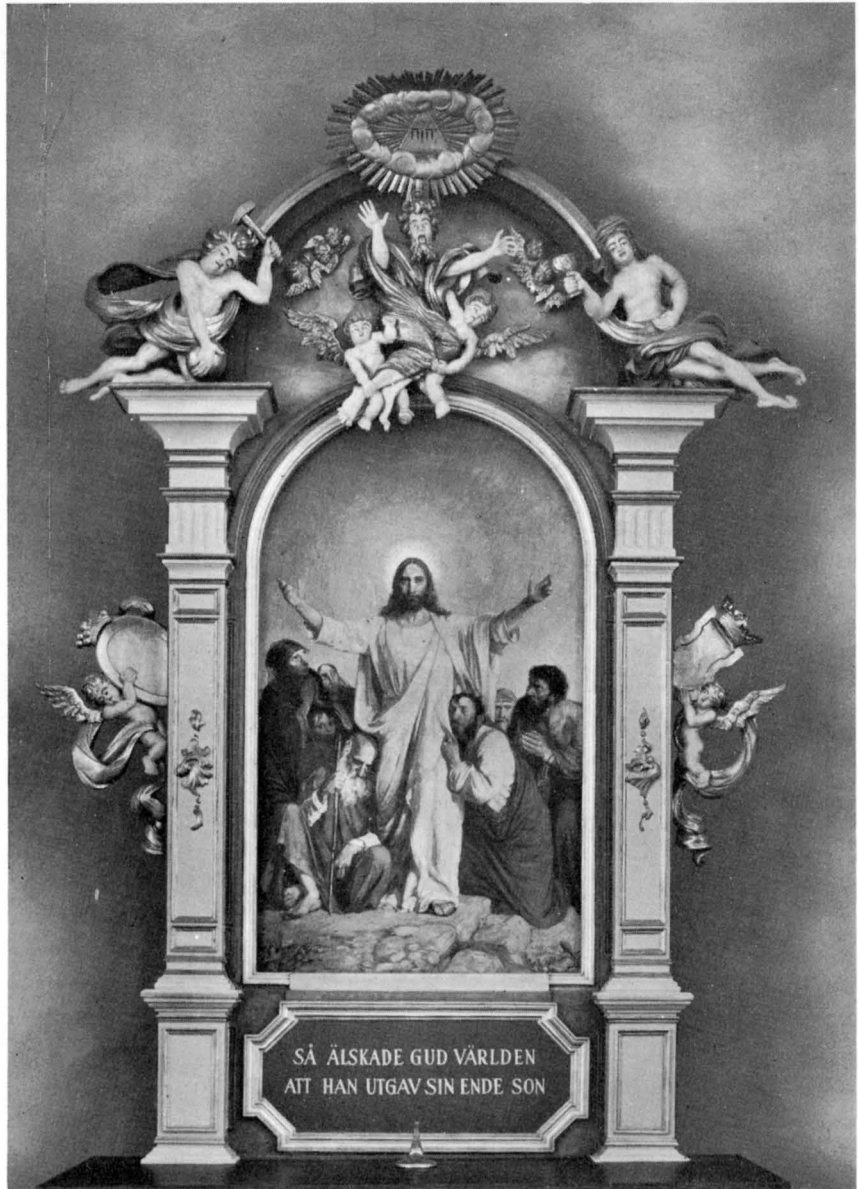

Fig 79–80. Interiörer mot öster och väster. Foto S Hallgren 1964. — Målningen t h under läktaren förvaras endast tillfälligt i kyrkan.

*Interiors looking E and W.
The painting to the right,
below the gallery, is hung in
the church only occasionally.*

Fig 81. Altaruppsats. Ramverket av Jonas Berggren 1756, målningen av Ivan Hoflund 1913 (kopia efter Christus Consolator av Carl Bloch 1875). Foto S Hallgren 1964.

Altarpiece. Frame by Jonas Berggren, 1756, painting by Ivan Hoflund, 1913 (copy of Christus Consolator, by Carl Bloch, 1875).

att även Böda-målningen är av Berggrens hand, trots att dess nuvarande tillstånd ej medger en stilistisk analys. Berggren och hans gesäll arbetade på tavlan i 16 dagar 1756 och fick 277 daler.

Den målning, som nu är insatt i Berggrens ramverk (fig 81) framställer Christus Consolator och är en kopia efter Carl Blochs⁷³ kända

altartavla i Hörups kyrka (Sk) utförd 1913 av konstnären Ivan Hoflund.⁷⁴

Samtidigt med Hoflunds målning tillkom en inskrift runt tribunbågen, hämtad ur Matt. 11: 28: »Kommen till mig I alle som arbeten och ären betungade», det bibelord, som Blochs komposition illustrerar. Överkalkad 1951.

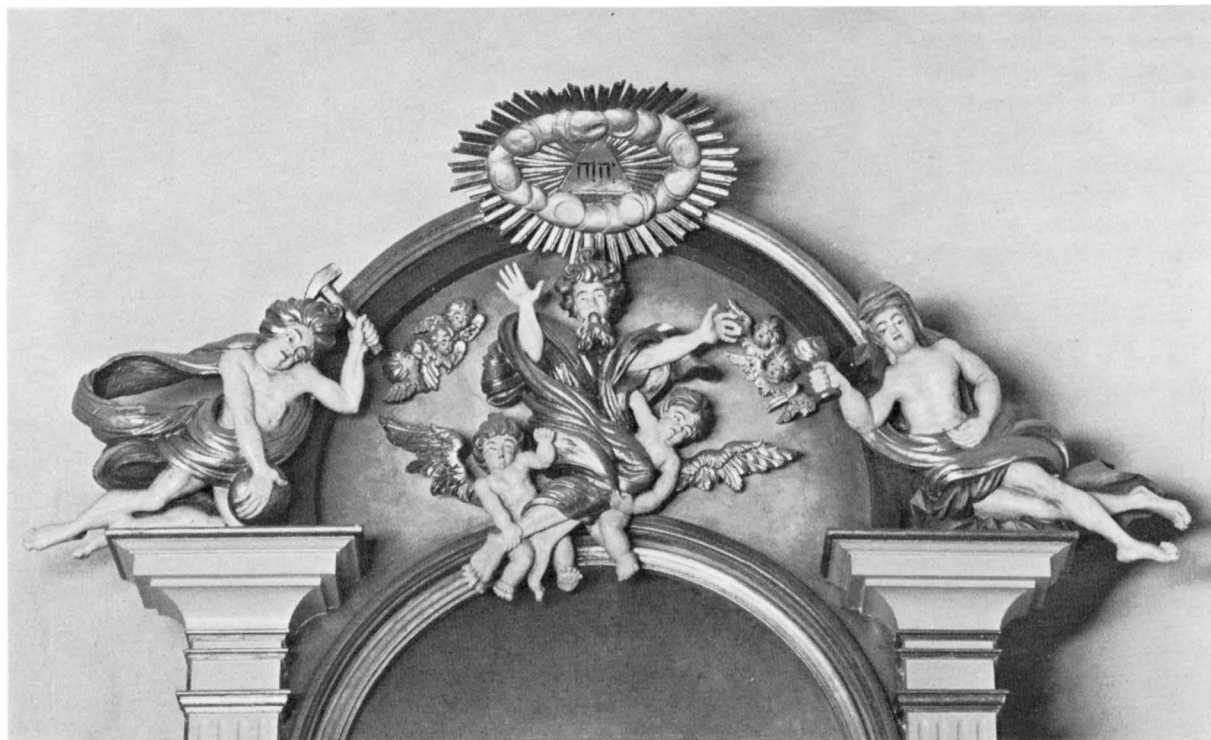

Fig 82. Överstycket till altaruppsatsen i fig 81. Foto S Hallgren 1964.
Top-piece of reredos in fig 81.

Altarkrucifix

Altarkrucifixet (fig 84), med en förgylld Kristusbild på silverkors, uppsatt på ett ebenholtsstativ, är utförd av skulptören Christian Berg och inköpt 1958.

Predikstol

Predikstolen (fig 79) är ljusgrå med ljusblå speglar och förgyllda lister, ornament och symboler. Underredet vitt. Bokbräde med i skulptur utförd, röd duk med guldfrans. I korgens speglar uppslagna böcker på palm- och olivkvistar med följande bibelspråk: 1) »Och i hans namn skola hedningarna hoppas. Mathei: 12: 21». — 2) »Derför skolen i bedja altså: Fader vår etc. Mathei: 6: 9». — 3) »Och si, en röst af hemmelen sade: Denne är min käre Son. Mathei: 3: 17». Ljudtaket är på

undersidan bestrött med guldstjärnor, som avtecknar sig mot ljusblå fond. Dess ramverk är ljusgrått. Från mitten nedhänger en förgylld duva. Predikstolen är utförd efter ÖIÄ:s ritningar av A Högström⁷⁵ i Kalmar 1803 (Håkansson nr 66). Den restaurerades 1951 och sänktes då omkring $\frac{1}{2}$ m.

Enligt inv 1829 var det andra bibelspråk i de uppslagna böckerna: (I söder:) »Och thetta är ewinnerligt lijf / at de känna tigh allena sannan Gudh, och then tu sändt hafwer / JESum Christum. Joh. ev. 17: 3». — (I norr:) »Ty genom Mosen är lagen gifwen: nådh och sanning är kommen genom JESum Christum. Joh. 1: 17». — (I den mellersta:) »Ropa trösteliga / spaar icke; uphäf tina röst såsom en basuun / och förkunna mino folcke theras öfwerträdelse / och Jacobs huus theras synder. Es. 58: 1».

Bänkar

Bänkarna, som är slutna mot mittgången och öppna mot sidogångarna, tillkom 1951 efter mönster av korets bänkar. Bakom norra korbänkens främre skärm inreddes skåp för antependier 1951. Fasaderna är målade i ljusgult med speglar i omväxlande mörkgrått och rödbrunt (samma färg som golvet röda kalksten). Gångjärnsbeslag mörkgrå; inuti är bänkarna ljusgröna. — Före 1931 var bänkarna också slutna och målade i brun ekimitation. 1931 målades de grå.

Läktare

Läktaren (fig 80) är samtidig med kyrkans ombyggnad 1801–1803. Den har en kraftigt buktande fasad, målade i ljust grågrönt 1951, och vilar på gråmarmorerade träpelare med enkelt skulpterade kapital. Genom färgsättningen gör läktaren ett lätt intryck, trots att den är mycket djup och skjuter långt in i det korta kyrkorummet. Den sänktes $\frac{1}{2}$ m 1951. — 1931 målades läktarens fasad grå, tidigare var den brun med i målning utförd rundbågsfris och en arkad med blå speglar.

Orgel

Orgeln byggdes 1741 för Kristdala kyrka (Sm) av den kände orgelbyggaren Jonas Wistenius⁷⁶ och hade ursprungligen endast 6 stämmor. Den utökades med 2 stämmor år 1753 av orgelbyggaren Sven Axtelius.⁷⁷ År 1811 köptes den av Böda församling och ombyggdes ytterligare: 1823 av S P Pettersson⁷⁸ och 1864 av J P Wallander.⁷⁹ År 1912 byggdes en ny orgel av O Hammarberg i Göteborg med 12 stämmor, vilken ombyggdes 1951, då spelbordet flyttades till norra sidan av läktaren, efter att tidigare ha varit placerad framför orgeln.

Fasaden (fig 80), som också kommer från Kristdala, är ursprungligen utförd av Wistenius, numera målade i grågult och guld. Fasadpiporna, som från början varit ljudande, är nu blinda. Skulpterade, förgyllda ornament, varav de övre togs bort 1951. Fasadens framsida pryds nedtill av fyra infällda pannåer (fig 85–86), rundbågiga,

Fig 83. Den ursprungliga målningen i altaruppsatsen fig 81 (jfr fig 78) av Jonas Berggren 1756, men starkt övermålad i senare tid. Foto A Edle 1935.

The original painting in the reredos, fig 81 (cf fig 78) by Jonas Berggren, 1756, but altered considerably later.

med rektangulära urtag i sidorna och nedtill, inom skulpterade och förgyllda ramverk. I pannåerna är målade bilder av fr v aposteln Petrus, Kristus som världsdomare samt apostlarna Paulus och Bartolomeus. Dunkla färger, brunaktig karnation, mantlar i dova färger mot svartbrun fond. Varje pannå är 87×54 cm (utan ram). Nederkanterna är förändrade, troligen redan 1792 i samband med att orgeln fördes över från gamla till nya kyrkan i Kristdala (se nedan).

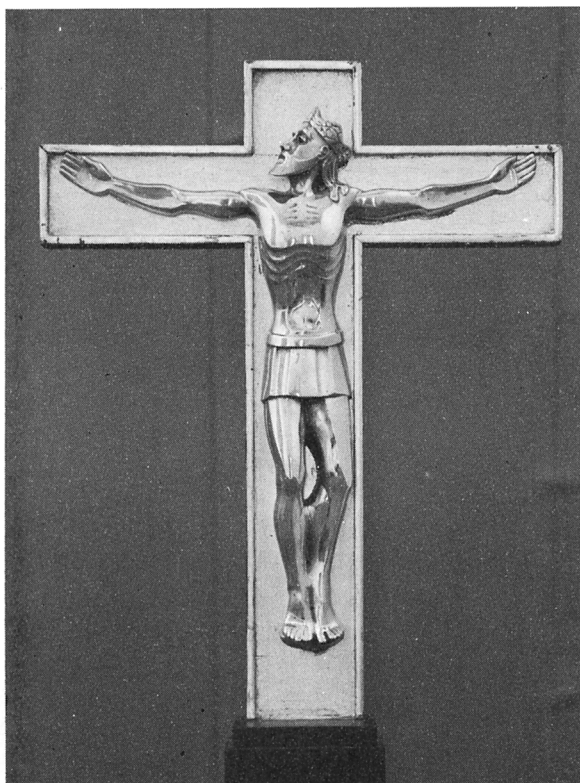

Fig 84. Altarkrucifix av Christian Berg, inköpt 1958. Foto S Hallgren 1964.

Altar crucifix, ebony and gilt silver, by Christian Berg.

I tornet förvaras ytterligare två apostlamålningar av samma hand (fig 87 a–b). Rester av inskrifter visar att de målats 1753 och att de ursprungligen tillhört en orgelläktare. Över aposteln Jakobs bild står med gråvita bokstäver i fraktur mot svart fond: »[A]nno 1753 blef Orgelläktaren må. . .» och över aposteln Johannes' bild: »Ja, vårt Spel och Sång lått täckiass . . .» Höjd 93, bredd 65 cm, pannåernas mått på baksidan 64×65 cm. Ramverket målat i blågrått med svarta inskriftsbårder upptill och nedtill. De senare har spår av text, som syns ha innehållit en presentation av varje apostel: »Jag war . . .», men som nu är omöjligt att dechiffrera. Före 1912 var dessa lösa pannåer placerade på orgelhusets kortsidor. »Under Piporne frammantill och på sidorna finnas i särskildta Speglar målade Frälsarens bild tillika med 5 apostlar, som åtföljdt verket från Christdala och äro målade 1753» (inv 1829).

De sex pannåerna i Böda samt fyra i Kristdala⁸⁰ har ursprungligen ingått i en 1753 målad läktarbröstning i Kristdala gamla kyrka med en framställning av Kristus och apostlarna. När den gamla kyrkan revs 1792 och ersattes med den nuvarande, mycket stora kyrkan, fälldes några pannåer in i bänkdörrar, medan andra fick pryda orgelhuset. Deras rundbågiga ramverk med rektangulära urtag överensstämmer med dem på de år 1792 tillverkade bänkarnas främre skärmar.

Målarens namn nämns aldrig i Kristdala kyrkoarkivalier, endast att han kom från Västervik. Vid denna tid var målaren Magnus Wikander⁸¹ verksam i staden och dess omgivning och hade även uppdrag längre bort. Vid stilistiska jämförelser mellan av honom utförda, dokumenterade arbeten och målningarna i Böda och Kristdala framgår det med all önskvärd tydlighet, att de måste vara utförda av samma hand.

Dopredskap

Dopfont av röd, delvis polerad kalksten (fig 88) med vegetativa och geometriska ornament samt inskrift i versaler runt brämet: »Mar: 10 1655 Sinite parvulos ad me venire» (= Markus 10. Låten barnen komma till mig). Höjd 102,5 cm, den åttkantiga skålens bredd 59 cm. Foten och skaftet har kvadratisk genomskärning. Genom likheten med Högby-funten (se nedan) kan den tillskrivas Jordan Hansson eller hans verkstad. Den tillhör en grupp dopfuntar som tillverkats av öländska stenhuggare i mitten och andra hälften av 1600-talet. Hit hör förutom funtarna i Böda och Högby, bl a Källa (se nedan), Gärdslösa m fl samt en predikstolsfot i Högby (se nedan). I Östergötland och kringliggande landskap finns besläktade dopfuntar. I Uppland finns även några praktbord, vilka hör till denna grupp, nämligen på Skokloster och i Västra Ryds kyrka (SvK Up VII, fig 139). Denna produktion har satts i samband med slottsbyggena i Kalmar, Borgholm och Vadstena. När den kungliga byggnadsverksamheten avtog, blev stenhuggarna tvungna att söka sig nya arbetsområden.⁸²

Dopskålar: 1. Av inuti förtent eller försilvråd

Fig 85 a. S Petrus. Foto S Hallgren 1964.
St Peter.

Fig 85 b. Kristus som världsdomare.
Foto S Hallgren 1964.

Christ Judging the World.

Fig 86 a. S Paulus. Foto S Hallgren 1964.

St Paul.

Orgelfasadens målningar (fig 85–87) från 1753, troligen av Magnus Wikander, Västervik. Utförda för Kristdala kyrkas läktarbröstning, 1792 anbragta på en orgel, som 1811 såldes till Böda kyrka. Pannåerna i fig 87 a–b är numera (sedan 1912) uppställda i tornet.

Paintings from the organ front (figs 85–87), executed in 1753, probably by Magnus Wikander, Västervik. Painted for the gallery front in Kristdala Church, transferred in 1792 to an organ sold in 1811 to Böda Church. The panels in fig 87 a–b are now (since 1912) in the tower.

Fig 86 b. S Bartolomeus. Foto S Hallgren 1964.

St Bartholomew.

Fig 87 a. S Jakob. Foto A Edle 1935.

St James.

Fig 87 b. S Johannes. Foto S Hallgren 1964.

St John.

Fig 88. Dopfunt av röd kalksten, 1655. Troligen utförd av Jordan Hansson (jfr fig 169). Foto S Hallgren 1964.

Front of red limestone, 1655, probably by Jordan Hansson.

mässing, 1751. På brädden inpunsat: »I. M. S.» Diameter 23 cm, höjd 6,5 cm. — 2. Av silver, enligt stämplars tillverkad av Guldsmedsbolaget 1957 och skänkt till kyrkan samma år. Diameter 15 cm.

Nummertavlor

Ett par nummertavlor i nyrokoko från 1864. 104×72,5 cm.

Nattvardskärl

Kalk av förgyllt silver (fig 89), sexsidig fot med ett gjutet krucifix. På noden sex knoppar med bokstäverna IHESUS. 1300-talets senare hälft eller 1400-talets början. Cuppan enligt stämplars förstora 1712 av Petter Henning (mästare i Stockholm 1688–1713/35). Höjd 20,5 cm. (Kalmar utst kat nr 38). — Paten av förgyllt silver, i mitten graverat IHS inom en dubbel cirkel, på brättet ett hjulkors samt bokstäverna AA över bokstaven V (?), två gånger upprepade (den ena upp- och nedvänd) inom en dubbel cirkel. Medeltida? AA kan möjligen tydas Ambronus Andree (not 24). Diameter 12,5 cm. (Kalmar utst kat nr 57).

Ett sockenbudstyg av förgyllt silver, kalken anskaffad 1714, två glasflaskor från 1865, i fodral av trä. Kalken reparerad 1762.

Oblatask av förgyllt silver, sexkantig, med topptigt lock, krönt av ett kors, komponerad av Wiven Nilsson, Lund 1960. — Tidigare användes en oblatask av nysilver från år 1900.

Vinkanna av delvis förgyllt silver, päronformad. Enligt stämplars tillverkad 1759 av Petter Lindbom (mästare i Kalmar 1754–1770/76). Inskrift: »Till denna Böda Kyrkios / Silfver Kanna hafver Salig Fru / Pastorskan Christina Liung / marck⁸³ testamenterat femtio / daler Selfver mynt och Kyrkian / af egna medel öfriga tilskutet / Åhr 1759». Höjd 30 cm (Håkansson nr 64).

Brudkronor

Kyrkan äger två brudkronor: 1. Av förgyllt silver med gjutna spiror och kerubhuvuden, hängande löv och oförgyllda ornament samt röda stenar. 1600- eller 1700-talet. Stämplarna avser en reparation av Nils Lorenz Kjellberg (mästare i Kalmar 1805–1830). Renoverad även 1951. Diameter 20,5 cm, höjd 10 cm. I träfodral. — 2. Av förgyllt silver, tillverkad av C:sons guldsmedsaktiebolag, Göteborg, och inköpt 1956.

1755 samt i början av 1800-talet fick man hyra brudkrona från Högby, med all sannolikhet beroende på att brudkrona nr 1 då reparerades (Högby räk, bl a 1817).

Ljusredskap

Ljuskronor: 1. Av malm för 12 ljus i två kransar, krönt av en dubbelörn, runda droppskålar och S-formade prydnadsarmar. Inköpt 1648 för 10 daler smt. — 2. Av mässing, för 16 ljus i två kransar, musselformade droppskålar och reflexblommor, krönt av en dubbelörn. Enligt inskrift inköpt 1744. I koret. — 3. För 20 ljus i två kransar, runda droppskålar, reflexblommor och prydnadsarmar. Inköpt 1866 från Skultuna. I långhuset. — 4. Av trä och järn, hjulformad, för 4 ljus, blåmålad med förgyllda knoppar (fig 90). Enligt traditionen gjord av kyrkoherde A G Kjellberg i mitten av 1800-talet och sedan dess upphängd i sakristian.

Ljusplåtar av driven och punsad mässing: 1–2. För ett ljus, 1700-talet, höjd 32 cm (en av dem synlig i fig 64). — 3–6. För 3 ljus, moderna, höjd 51–52 cm. — 7–8. För 2 ljus, moderna, höjd 51 cm.

Ett par ljusstakar av malm på tre tassar (fig 64, 91). Senmedeltida, senare försedda med ljuspipor. Höjd 34,5 cm (Kalmar utst kat nr 80). Enligt traditionen skänkta till kyrkan av en präst, som från Gotland i snöstorm förvillat sig ut på Östersjöns is och lyckats taga sig över till Öland.⁸⁴

Armstake av malm för tre ljus (synlig i fig 64). Höjd 33 cm. 1600-talet. Stod 1820 på altaret. Ljusstakar: 1–4. Av malm vardera för ett ljus. Höjd 20 cm, instämplat: »SB» (=Skultuna bruk), en sluten krona samt »N° 18». — 5–6. Av driven och punsad mässing, höjd 19 cm. Moderna pastischer. — 7–9. Av mässing, för vardera ett ljus, höjd 14 cm. Moderna. — 10. Sjuarmad ljusstake av mässing, höjd 87 cm. 1920-talet.

Textilier

Antependier: 1. Röd ylleplysch, utan ornering, möjligen identisk med det antependium av röd »flanelle», som enligt inv 1829 skänktes av prostinnan Melén. — 2. Vitt siden, 1944. — 3. Grön sidenbrokad, Ersta 1951.

Altarbrun av gul guldbrokad med broderier, tillverkad 1962 av Södra Sveriges Kyrkliga Textil, Sigrid Synnergren.

Mässhakar: 1. Röd sammet, skuren och oskuren, i praktfullt tecknat, symmetriskt mönster med sk granatäpple omgivet av kraftiga grenar; Italien cirka 1550–1650 (fig 91). Garnering av guldspetsar. Tre disparata sorter, från 1700-talet. Foder av kattun,⁸⁵ tryckt bomullstyg med blommonster, 1700-talet (fig 92). Konserverad av RAÄ:s textilkonservering 1942 (P nr 2170). — 2. Svart sammet med kors och Jehovasol samt silvergaloner, tillverkad i Stockholm 1859. — 3. Vit sidendamast, skänkt 1940 på fru Christina Olssons 80-årsdag av hennes vänner och tillverkad på Licium samma år. — 4. Grön sidendamast, Ersta 1953. — 5. Violettt sidendamast, tillverkad av Södra Sveriges Kyrkliga Textil, Sigrid Synnergren.

Kalkdukar, tre stycken, moderna (grönt ylle, naturfärgad sidenrips resp vitt linne).

Stolor: 1. Vit sidendamast, 1961. — 2. Grönt siden. Liksom nr 1 från Södra Sveriges Kyrkliga Textil, Sigrid Synnergren. — 3. Rött ylle, Södra Kalmars Läns Hemslöjd, sign KB 1964.

Håvar: 1. Ursprungligen grön sammet med spår av broderi i silvertråd från 1809. Enligt inv 1829 »av grön Plys med en Silfverplåt och krona öfver, och denna inskrift: 'Gifven af Kantor P. Bökelund och Kyrkovärdarne Anders Andersson i Sjöstorp och Per Persson i Skäftekärr År 1809.' Öfver hvilken är öppen bok som har: 'Guds godhet offrar här'» (Håkansson nr 67). — 2. Röd sammet, enkel. — 3–4. Ett par lika, av röd sammet, 1937. — 5. Violettt sammet, modern.

Kormatta i röllakan, stramt mönster i flera grå toner, utförd av Södra Kalmar Läns Hemslöjd 1952. 362×200 cm. — Två Ölandsryor, en framför högaltaret och en framför prästaltaret i sakristian. Moderna.

Utöver de ovan nämnda, försvunna textilierna (se Gamla kyrkan) fanns det 1829 en kalkduk, skänkt av prostinnan Bovallius.

Gravminnen

Den enda återstoden av kyrkans medeltida gravhällar, ett fragment av grå kalksten (fig 67), beskrivs ovan (Gamla kyrkan).

Från omkring 1650 är en gravhäll av röd kalksten, som nu ligger inlagd i korgolvet nedanför

Fig 89. Nattvardskalk av delvis förgyllt silver, fot och nod från 1300-talets senare hälft eller 1400-talets början, cuppan av Petter Henning i Stockholm 1712. Foto NordM 1949.

Chalice, partly gilt silver, foot and knob latter half of 14th century or early 15th, cup by Peter Henning, Stockholm 1712.

predikstolen (fig 94). Den är nästan identisk med Kåres gravsten (fig 42); även denna höggs ursprungligen för en präst och övertogs av en annan.

I mitten den ursprunglige ägarens och hans hustrus initialer: I P S G⁸⁶ och I H D å ömse sidor om en kalk med svävande oblat. Kantskrift:

»Hiob 19 cap: Iag weet at min / Förlossare lefve[r] och han skal på sid/stonne vpweckia mig af iorde/ne: och iag skal sedan medh thesso minne / hwdv vmklädd warda och / skal i mitt kött [f]å see Gud. Honom skal / iag mig see och myn ögon / skola skodha honom och in[g]len annan.»

Den andre ägaren var prosten Olof Fagerroth (not 26). I övre kartuschen: »Här hvilar prosten och / kyrkoherden i Böda mag. / Olof Fagerroth / född den 1 Junii 1714. Död den 8 Aug. 1779/Symb: 2. Jun. 4:v: 18.» — I nedre kartuschen: »Med • dess• / •andra hvstrv• / frv• Anna•Mar/garetha•Thor/seen• född d. 15 feb. 1722 / död den 16 Oct. 1774.» Mått: 196×147 cm. Spräckt mitt itu. Stenen påträffades 1931 vid schaktning för värmeledning och placerades först på södra sidan av koret. Den nuvarande placeringen nedanför predikstolen från 1951. (Håkansson nr 65).

Beträffande gravar på kyrkogården, se ovan.

Votivskepp

Ett brigggrigat votivskepp, utfört av sjökaptten C A Aspegren, Figeholm, efter »Saga» av Oskarshamn, byggd 1875, som förläste 1895 på väg till Sydamerika. Gåva 1945 av skeppsredaren Arthur Gunnar Wingren, Oskarshamn.

Tavlor

Porträtt av en präst (fig 95), oljemålning på ek bakom glas och ram från 1943. Skall föreställa kyrkoherden Nicolaus Moræus (1661–1711) eller möjligen hans far, Olaus Petri Moræus † 1690). Dagermått 31×21 cm. Dunkla färger. Anders Billow (Snabbinv 1912) kallar tavlan ett »1800-talsarbete av 1600-talskaraktär». (Håkansson nr 69).

Förkommet är ett porträtt av en av prästerna Moræus. Det fanns kvar 1829. (Håkansson nr 70).

Ecce Homo, oljemålning på duk i förgylld rokokoram. 1700-talets slut. Deposition från KLM. Konserverad av Sven Wahlgren. Dagermått 91×74 cm.

De inramade ritningarna från år 1800 till kyrkans ombyggnad (originalen till fig 58–60) hängde 1804 (Linnerhielm) och ännu 1829 (inv) i sakristian, jämte dem från 1772 (se Gamla Kyrkan): »Ritningen ... prydde nu sakristie-väggen, tillika med en äldre, som äfven var författad af Öfver-Intendents-Embetet, men ej blifvit verk-

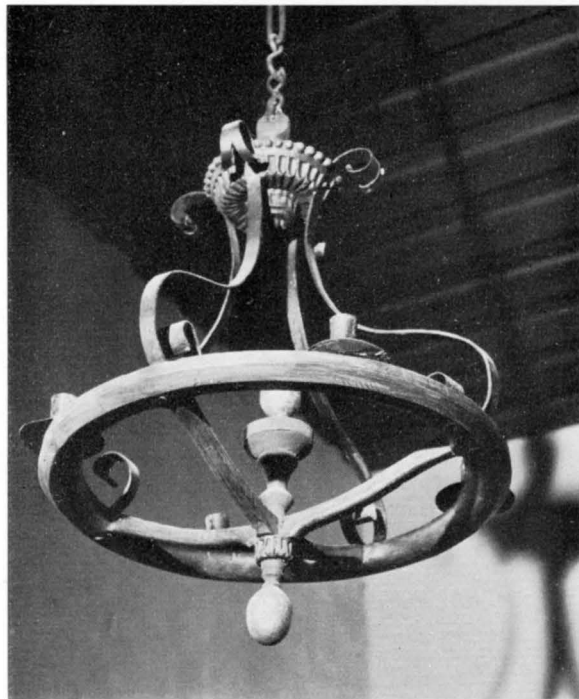

Fig 90. Ljuskrone av trä och järn, blåmålad med förgyllda knoppar. Enligt traditionen gjord av kyrkoherden A G Kjellberg i mitten av 1800-talet. Foto R Boström 1965.

Chandelier of wood and iron, painted blue and with gilded knobs. According to tradition it dates from the middle of the 19th century.

ställd, förmodligen mera för dess alltför mycket tilltagna storlek och kostsamhet, än för dess mindre fägring och proportioner» (Linnerhielm, a a, s 132; jfr fig 55–56). Finns ej längre kvar.

Series pastrorum,⁸⁷ svart tavla med gulnad text och ram i svart och guld, upptill halvcirkelformad. Mått: 250×140 cm. Prästlängden upptog ursprungligen tolv namn och slutade med Sven Swenander, † 1815. Tavlan var då liksom ännu 1913 prydd med en skulpterad, förgylld döds-kalle med korslagda benknor (30 cm bred), nu förvarad i tornet. Enligt inv 1829 och Ihrfors (s 9) åtföljdes detta emblem av inskriften:

Lät tiden fräta allt,
Lät Döden lifvet skörda
Lät honom få sitt rof
Men minnet skall han vörda
Som Dygden lämnar quar.

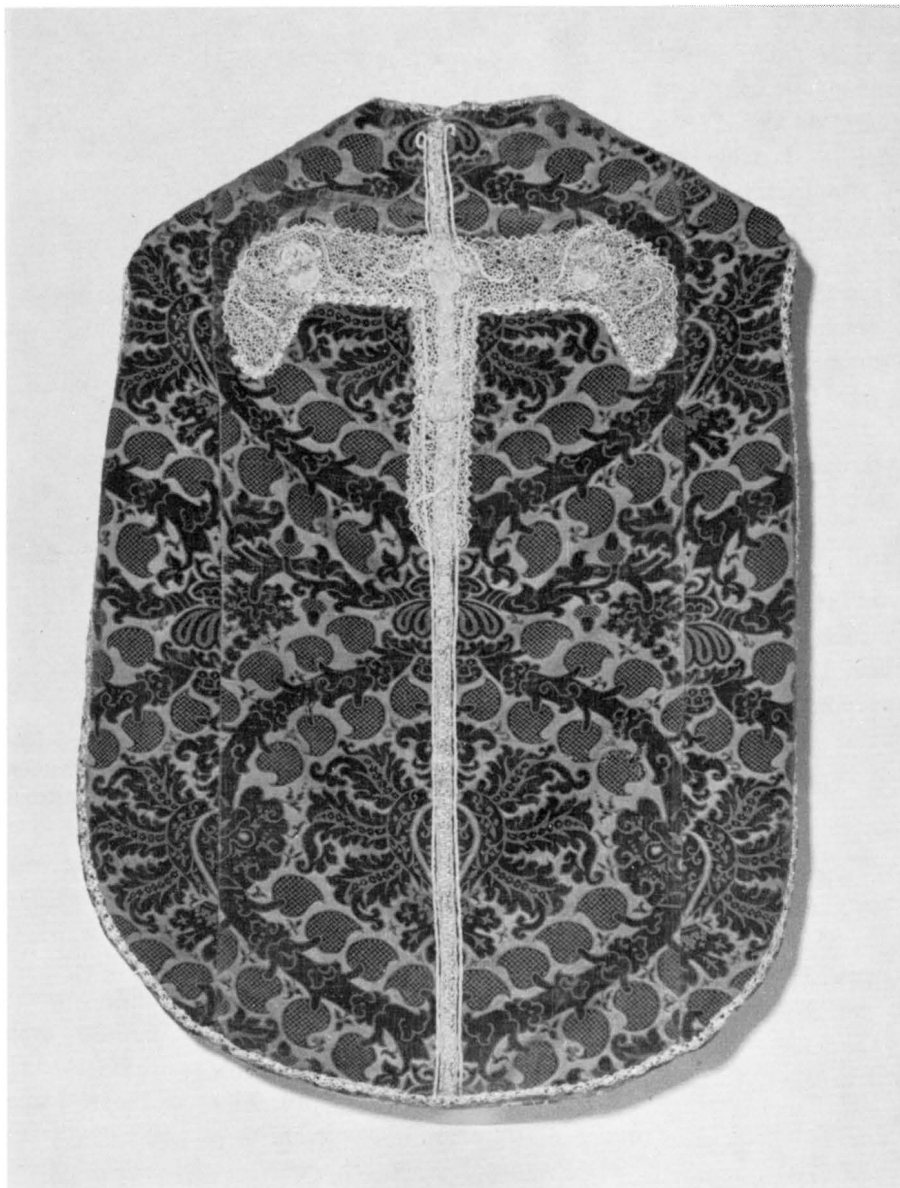

Fig 91. Mässhake av röd sammet, ca 1550–1650, garnering från 1700-talet. Hovfoto Walter Olsson, Kalmar 1949.

Chasuble of red velvet, ca. 1550–1650, with 18th century embroidery.

Denna inskrift är nu övermålad och på dess plats är namnen på ytterligare sex präster införda, den siste med dödsåret 1934. I vapenhuset. Hängde före 1913 över sakristiedörren (fig 78).

Bänklängd, uppställd efter vis 1813, inom glas och ram, förvaras i Nedre sakristian. Hängde 1815 »i kyrkan, wid stora kyrkedörren» (inv).

Möbler m m

Kistor: 1. Helt järnbeslagen, har kunnat låsas med tre hänglås, varav ett bevarat. Överfalsat lock. Mått: 112×61×59 cm. Kanske identisk med den nya kyrkovårdskista, också kallad »lilla kistan», som gjordes 1788. — 2. Av brunmålad furu med

Fig 92. Kattun från 1700-talet. Detalj av foder i mäs-
haken fig 91. Foto S Hallgren 1964.

Calico, 18th century, detail of lining of chasuble, fig 92.

tre myntspringor i locket, som är överfalsat. Handtag på kortsidorna. Mått: 129×65×52 cm. — 3. Av brunmålad furu med svarta beslag. Handtag på kortsidorna, myntspringa i locket. Mått: 138×48×49 cm. En av de två sistnämnda är från 1752 och kallades för »stora kistan» eller »åldermännens kista». En kista gjordes 1864.

Ett hänglås av järn i gammal konstruktion, 17 cm långt, fanns i kyrkan 1912 vid A Billows inventering, men är försvunnet. Det hade troligen hört till någon av kistorna.

Ett gammalt stenbord i prästgårdens trädgård omnämnes i inv 1815, 1829 och 1840. Vid J Roosvals besök 1908 antecknar han ett bord, bestående av en gravsten, vilande på ett kolonn-skaft av omkring 2 dm diam. Sedan länge försvunnet.

Offerstock (fig 62) av furu, järnbeslagen och brunmålad. Det skulpterade bandet omkring stoc-kens smalaste del kan tyda på att underdelen har varit lika hög som partiet ovanför bandet. I va-penhuset. Kan möjligen ha tjänat som piedestal

till krucifixet (fig 61). Nuvarande höjd 130 cm, ursprunglig höjd kan ha varit ca 195 cm.

Beträffande fattigbössor utanför kyrkorummet, se ovan.

Tre kollektbössor av silverbronserat järnbleck, att hänga på väggen, förvaras i Nedre sakristian. Troligen från omkring 1802.

En rund, laggad ask av ek, vilken nu används för att inför församlingen samla upp kollekten ur håvarna. Diameter 32 cm, höjd 9 cm. Ur-sprunglig användning, liksom ålder, okänd. Möj-ligen ett målkärl. Jfr Högby inv 1748 som näm-ner »2 st Trädkar att lägga Allhelgonhielpen utj».

Kyrkstöt med förgylld kula och brunmålad

Fig 93. Malmstake, senmedeltid (jfr fig 64). Hovfoto
Walter Olson, Kalmar 1949.

Late medieval brass candlestick (cf fig 64).

HIOB 19 GAP I AG VEER TAT MIN
HWID VNNRE ADD WARD A OCF

NE OCHIAG SKAL SEDAN MEDH I HESSOMINNE
SKOLA SKODHA HONOM OC IN EN ANNAN

HARTVILAT ER OSTEN OCH
KIRKHERDENT BODA M AG
OLOF JAGER BOTT
född den 7 Junij 1774 - död den 9 Julij 1779
- Symb. 27 Julij 1778

MED DESS
ANDRA HV STRA
FRV. J. J. J. J. J.
S. J. J. J. J. J.
Sees N. - född d. 15. 1775
dödd den 16. Oct 1775

FÖRLOSSAR I EFWA
SRAL MIT FROT
OCH HAN SKAL PA SIDA
X SER GUD HONOM SKA

TONE PVECH MIC AFJODE
I G M G SEE OCH MIN OCON

stång. Omnämnd 1767 (inv). Längd 295 cm. — Sanddosa av ek, kubisk, inköpt 1764. Mått 6×6,5×4 cm.

Böcker

Karl XII:s bibel. — Beträffande medeltida handskrifter, se Gamla kyrkan samt fig 38.

Klockor

Storklockan har runt slagringen klassicerande kvinnofigurer i tunn relief, runt halsen är flygande putti och blomfestoner i samma låga relief. Inskrift i versaler: »1831 / då Olaf Melén var Böda församlings kyrkoherde / Petter Pehrsson i Skäppekärr / och / Anders Andersson i Sjöstorp / voro församlingens åldermän / gjöts denna klocka af S. CH. Grönwall⁸⁸ i Stockholm». Diameter 101,5 cm, höjd med krona 93, utan krona 75 cm.

Den föregående storklockan hade följande inskrift: »1811 / I Konung Carl XIII:s / Tredje RegeringsÅr, / Då / Kronprinsen Carl Johan / förde Riksstyrelsen / G. J. de la Grange war Länets Höfdinge / Doctor M. Stagnelius Stiftets Biskop. / S. Swenander, Böda Församlings Kyrkoherde. / Och Nils Nilsson i Getterum / Samt Nils Nilsson i Mellböda, Åldermän / Blef denna klocka omgjuten af / Carl Fr. Grönwall⁸⁹ i Stockholm. / Herren Gud / Den Mäktige talar / Och kallar werlden. / Ps 50,1» (Ahlqvist 2: 1 s 46).

Lillklockan smyckas av bladstavar på slagringen samt blomrankor. Inskrifter i versaler (på halsen): Gloria in excelsis Deo. — (På södra sidan:) Gud till ära och Böda församling till fromma / är denna klocka gjuten i Stockholm år 1850 af Joh: G. Liljendahl.⁹⁰ Kyrkoherde contracts prosten herr Abraham Lindwall / åldermän Anders Andersson No 2 Sjöstorp / Anders Peter Svensson i Skeppstad / kyrkovärdar Pehr Pehrsson d. ä. i Torp / Johan Nilsson i Skäfte-

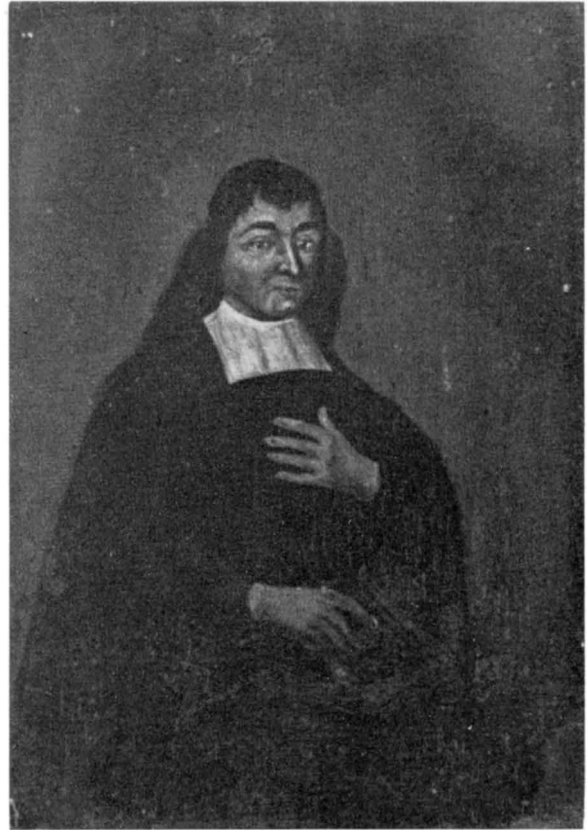

Fig 95. Porträtt av en präst, Olaus Petri Moraeus († 1690) eller Nicolaus Moraeus († 1711). Foto A Edle 1935.

Portrait of a clergyman († 1690) or his son († 1711).

kärr. — (Norra sidan:) Proph. Joel 1. v. 14. Kaller tillhopa menigheten / församlen de äldsta och alla landsens innebyggare, / till Herrans eders Guds hus: och Roper till Herran. / Josua 9. v. 8,9 ho ären I alla hwadan kommen I? — (På slagringen:) Waker fördenskull, I veten icke hvad stund eder Herre / kommer. Matth. 24. v. 42. — Diameter 82 cm, höjd med krona 75 cm, utan krona 58 cm.

Den äldre lillklockan, gjuten 1724, se Gamla kyrkan.

Fig 94. Den Fagerrothska gravstenen i korgolvet. Initialerna i mittfältet har tillhört en okänd 1600-talspräst och hans hustru. Stenen liknar fig 42. Foto S Hallgren 1967.

The Fagerroth grave slab in the chancel floor. The initials in the centre field are those of an unknown 17th century clergyman and his wife. The stone is similar to the one shown in fig 42.

Noter

1. *Rhezelius* F c 5, s 82 samt *Medeltida Öland* s 8.
2. *Dopbrunnar* i eller invid kyrkor har funnits på Öland: i Runstens forna västtorn strax innanför dörren samt troligen även i Källa, där en stark källåder går under golvet (se nedan, Källa ödekyrka samt Fmpl 37, s 4). Berömda offerkällor finns i Bro (SvK Go I, s 253 ff), Svinnegarn (SvK Up XI, s 4) samt Karls kyrka (SvK Up V, s 883 samt fig 781). Bland mera kända dopbrunnar kan nämnas de i Dalby förhall, Lunds domkyrkas krypta och Uppsala domkyrkas västtorn.

Gränsen mellan *offerkällor* och dopbrunnar är givetvis svår att draga. Berömda offerkällor »kristnades» under tidig kristen tid genom att bli dopbrunnar. Jfr *Nils Ahnlund*, Svinnegarns källa, Rtg 1922, s 62 f samt ovan anf litteratur.
3. *Sölve Göransson*, Prosten Fagerroths berättelse om Enerums surbrunn. Åkerbo hemb f årsbok 1959, s 27 ff.
4. I vol Böda J I: , s 381 skriver Kåre ang bristen på tidigare räkenskaper: »Anno 1644 kom iagh Hemmingius Nicolai hijt till Församblingernas Tienst och war här för migh ingen räkning om Kyrkones saker, ja, icke till en bochstaf, föruthan thet som min Antecessor munteligen för migh vprepeterade, thet doch intet myckit räntade. Jfrån förb^o år 1644 och till 1648 hwad som ingifuit och vthgifuit ähr, hafwer iagh thet noterat vthi Maculaturet, men teht som behållet war och ähr, föllier här effter».
5. Sk *gravtavlor* och kors av trä bars i procession framför kistan och nedsattes efter begravningen vid huvudändan. — *M Hofrén*, På kyrkbacken, KL 1962, s 32 ff. — På Linsells kyrkogård har tidigare stått en ovanligt rikt skulpterad gravvård av trä från 1869 (SvK, Hä I: 1, fig 99 av samt s 105).
6. *Gravhus* av trä, sk stupor, förekommer från 1600-talet och till mitten av 1800-talet. Frigelius avbildar flera på ömse sidor om Kalmarsund, exempelvis Söderåkra (fig 13) och Sandby (fig 14). I våra dagar finns en enda bevarad i hela Kalmar län, i Löt, från 1831. — *M Hofrén* i not 5 a a, s 31 ff. — I Estuna fanns på 1600-talet en gravöverbyggnad med sadeltak och gavelkors, avbildad av Rhezelius 1635. Se vidare SvK Up V, fig 612, s 680 och där ang litteratur.
7. *Jonas Bovallius* (1737–1808); lyckades genomföra kyrkans ombyggnad 1801–1803. »Omsorgen och nitet för denna kyrkas fullbordan hedrar så mycket mera nyssnämnde Prost, som han sjelf lugnt åtnöjer sig med gamla dåliga rum, hellre än att för egen fördel betunga sina älskade sockenboer, vilka, lika med andra församlingar, böra, efter gammal författning, bygga Kyrkoherde-bostället ...» (*Linnerhielm* s 132).
8. Se ovan s 27. Jfr även benämningen *ättehage* = begravningsplats: »hwar släkt hade sin eghen ättahaga i sin boolstadh» (Olaus Petri Svenska Krönika, 1559, citerad i *F A Dahlgren*, Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt . . ., Lund 1914–1916).
9. SvK Up VI, fig 29 resp Up IV, fig 175. — Jfr *Sten Lundwall*, Solur, Fataburen 1953, s 170.
10. Synerättshandlingar, vilka ingår i ÖIÄ skr 1771–1773 till K Majt (vol 314), RA. — ÖIÄ skr 11.11.1800 (vol 338), RA.
11. Årtalet ofullständigt. Översättning, se Kalkmålningar.
12. *Törnewalls* avbildningar av gravstenar, utförda i skala 1: 20 (jfr s 25 f) ingår i F.m. 46, KB. En av dem återges i fig 68.
13. *Tuulse*, Hossmo, s 20 och s 156 samt *Mandelgren*, Atlas, Pl XIV: 1–4. — Den stora murklumpen kan givetvis ha rymt en spiraltrappa liksom i Hossmo, men det är en trapptyp, som är mycket sällsynt på Öland. Med ett undantag är där alla trapplopp raka.
14. *Ragnhild Boström*, Gärdslösa kyrka, i: Gärdslösa — en sockenbeskrivning 1966, fig 2. — Manuskript, uppmätningar och fotografier av Gärdslösa kyrka i SvK arkiv.
15. Det finns flera exempel på att kyrkliga byggnadsfragment eller inredningsföremål flyttats mellan socknarna. Sålunda finns det gravstenar i byar inom Högby socken, vilka enligt traditionen kommer från Böda och tvärt om. En dopfuntscuppa i en gård i Ås' socken på södra Öland har förmodligen tillhört Segerstads kyrka. Den kända medeltida gravstenen över Tyrgils (se nedan Källa ödekyrka) uppgavs i början av 1800-talet vara såld till en bonde i Högby.
16. Kyrkoherde Fagerroths skrivelser till domkapitlet i VaLA har signum E IV, No 3, Böda, a.

17. Jfr Bäl korportal (SvK Go II, s 181), Hangvar korportal (SvK Go II, s 84), Rute korportal samt norra långhusportal, ca 1245 resp ca 1235 (SvK Go II, s 45).
18. Före 1958 hade även Gärdslösa en liknande portal i tornets västra mur, men den utbyttes olyckligtvis detta år mot en bredare och högre, samtidigt som tornets bottenvåning inrättades till bisättningskapell. Se i not 14 a a, s 100, 108.
19. Jfr SvK Go III, s 34, 135, 322. Jfr även Mästerby kor, SvK Go III, fig 195, 203; s 180 daterat till 1199. — Hos *Botvid*, den på 1230- och 1240-talen verksamme gotländske mästaren, är tympanas underkant också raxskurna, men portalernas proportioner är annorlunda, bredare, och själva utförandet i allmänhet mer omsorgsfullt. Den äldsta delen av Ronneby kyrka, av *A Tuulse* daterad till tiden »åtminstone före 1192» har två portaler av den bredare typen (SvK Bl IV, s 19 och fig 25).
20. Ett dylikt beslag är bevarat i Hammarby (Sö) kyrkas västportal. Se rapport av *Iwar Anderson* juni 1954, ATA. Exempel på portaler med en enda djup bomtrumma, placerad vid dörrens lässida, är Köpings nordportal och Källa västportal (se nedan, Källa). Antikvarien *Iwar Anderson* tackas för en givande diskussion i ämnet.
21. *Johan Forsman*, murmästare, verksam på Öland i mitten av 1700-talet (Källa 1759–1760, Runsten 1759).
22. *DK, Bornholm* s 149, 313 resp 472.
23. *Tuulse*, Hossmo s 159 ff och där anförda källor och litteratur.
24. *Bror Olsson*, Herdam 4, s 14. — *Ambjörn Andersson* (Ambernus Andreæ) som var kyrkoherde i Böda 1602–1614, var en av de öländska präster, vilka tagits som gisslan under Kalmarkriget och vilka på Kristian IV:s befallning förvarades på Roskildegård. — *Kancelliets Brevbøger*, 1609–1615, utg ved L Lauenzen, Khvn 1916.
25. *Jonas Dusæus*, murmästare från Gotland, möjligen identisk med den murmästare Jonas Mattsson (Måns-son?) Duse, som 1693 var sysselsatt i Alva kyrka på Gotland. — *C J Hallgren*, Gotländska släkter I, Visby 1926, s 121.
26. Kyrkoherden *Olof Fagerroth* (1714–1779) vinnlade sig även i övrigt om kyrkan, fastän han ej fick uppleva dess ombyggnad. — 1763 hade han anskaffat en ny stenbrygga till Böda hamn och avvisade anspråk från Melböda bönder, »dessa blyglösa sellar», att få behålla »all den myckna Siö-gödsell och Släk», som sjön uppkastade kring bryggan. Denna låg nämligen enligt Jordeboken på prästgårdens mark (J I: 1, s 636 f).
27. Se not 16.
28. *Anders Lorenz Aurell* (1734–1804), lantmätare, g 1 1774 m *Helena Maria Fagerroth*, dotter till prosten Fagerroth i hans 2 gifte.
29. Beträffande korets södra mur, se not 37.
30. *J J Öhrn*, timmerman, Svarteberga (Räpplinge sn). Titulerades »kvartermästare» och karakteriseras i ÖIA skr 1771–1773 på följande sätt: »... är känd at äga förfarenhet i Byggningskonsten och som med beröm bestyrt byggnad vid flere kyrkor ...» — Ritade och byggde Västrahult löjtnantsboställe, Sm (*Hofrén*, Herrgårdar, s 169, 519), reparerade Smedby kyrka 1773, inlade ankarbjälkar m m i Källa 1778.
31. *Henrik* (Hindrik) *Wermelin*, murmästare i Kalmar, som bl a utförde ombyggnadsarbeten i Smedby (1773), Torslunda (1776), Sandby (1782), Högby (1700-talets sista år), byggde sakristia i Gårdby (1775), förlängde Ås kyrka mot väster (1777) samt byggde ekonomilängor vid Ottenby kungsgård, Ås sn, 1780–1790-talen.
32. I ÖIA:s förslag har planen och sydfasaden råkat få något olika längd: den förra ca 43,5 m, medan den senare är 2 m längre, 45,5 m.
33. De inramades 24.4. samma år.
34. Det var vid denna visitation, som biskopen påpekade, att sakristian var en osäker förvaringsplats för kyrkans kassa samt föreslog, att en vägbom skulle anskaffas.
35. *Lorentz Nordenadler*, f 1758, kapten i svenska armén 1788, avsked 1808, † 1837. Arrenderade Horns kungsladugård, Högby sn, 1790–1803. G 1 m *Lo-visa Eleonora Bredal* i hennes 2 gifte (se nedan Högby). Han bodde 1807 på ett nybygge vid Horn, där han samma år förlorade all sin egendom genom eldsvåda.
36. Beträffande korets södra mur, se not 37.
37. Den förtjockning av södra kormuren, som skulle göras enligt fig 58, bygger på Nordenadlers felaktiga planuppmätning (fig 57), enligt vilken södra kormuren låg *innanför* långhusets.
38. *Johan Pettersson*, murmästare i Kalmar, har utfört ny- eller ombyggnader av bl a följande öländska kyrkor: Högby (1799), Köping (1805), Mörbylånga (1811) och Ventlinge (1812).
39. Detta förfaringssätt har visat sig vara regel vid de öländska kyrkornas rasering under 1800-talets förra hälft. I allmänhet höjdes dock ej golvnivån mer än 30–70 cm.
40. *Nicolaus Martini* var kyrkoherde i Böda, omnämnd 1508, † 1514. Patronymicon ej tidigare känt. — I *Linköpings bibl handl*, Link 1793, citeras s 97 en uppgift ur *Necrologium Lincopense*: »Anno D:ni 1514 obiit D:nus Nicolaus in Böda, Canonicus & Yconomus [dvs syssloman] Lincopensis.» Medd av fil kand *Svante Nyberg*.
41. Hadorph skriver pPe:
42. Hadorph skriver dñi.
43. Denne martyr var S:t Erasmus, i Medelhavsområdet

- skepparnas skyddshelgon mot blixtnedslag i masterna (jfr S:t Elmselden; S:t Elmo=S:t Erasmus). Såsom skepparnas skyddspatron fick Erasmus till attribut en skeppsvinda med ett hoprullat ankartåg. Ur detta attribut växte senare fram legenden om tarmutdragningen. — *Künstle*, Ikonographie der Heiligen, Freiburg i B 1926, s. 211.
44. *Johan Hernell*, f omkring 1680, † 1759, målare och träsnidare från Växjö. Verksam i Småland, Östergötland och på Öland, i slutet av sitt liv även på Gotland (SvK Go I, s 491, 611; Go IV, s 636). Jfr *Ejraim Lundmark*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925, s 21.
  45. Troligen västra väggen, ty där hängde krucifixet åtminstone 1767.
  46. Därmed avsågs troligen det medeltida altarskåpet.
  47. *R Boström*, Öbl 30.10.1964.
  48. *Biskopsbänk* kallas än i dag den korbänk, som 1654 gjordes för Källa kyrka till visitationen samma år.
  49. *Gustaf Lundgren* (1773–1822) var pastorsadjunkt i Böda 1802–1811 samt nådårspredikant efter kh Bovallius' död. Därefter komminister i Söderåkra, Sm. L var känd som samlare. Han brevväxlade bl a med Abraham Ahlqvist (s 46).
  50. Tolkningen utförd av riksantikvarien *Sven B F Jansson*.
  51. *Petrus Sunonis* var enligt *Clerus* s 551 kyrkoherde i Böda, men detta är osäkert, enligt *Herdam* 4, s 13.
  52. *Benedictus* skulle enligt *Clerus* s 551 ha varit kyrkoherde i Böda, men denna uppgift anses numera osäker (*Herdam* 4, s 13).
  53. *Ambrosius Hedengran*, f 1660 i Hedemora, † 1741 i Sthlm; kanslist i Kgl Majts Kansli. Tecknare och kopparstickare. Tecknade ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, Erik Geringius och Claude Haton. Dessa tavlor utfördes till äminnelse av 100-årsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställande av religionsfriheten i Schlesien 1707, 200-årsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande i Norden. Det karakteristiska för H:s graverade ramverk kring texten på dessa minnestavlor består däri, att hela ornamentiken är ritad med en enda sammanhängande linje. Minnesbladen spreds till så gott som alla svenska kyrkor.
  54. Möjligen en galjot från Danzig, som gick under 1675. Åren 1674, 1689, 1705, 1708 och 1754 omtalas också vid strandningar vid Ölands norra udde (Böda J I:1, s 162). — Enligt ben medd av vice amiral *H Åkermark* torde galjonsbilden, att döma av dräkten, ha sttit på ett skepp tillhörigt Svenska Ostindiska Kompaniet.
  55. Beskrivningen författad av teol o fil dr *Toni Schmid*.
  56. *Isak Collijn*, Redogörelse för ... undersökn ang äldre arkivalieomslag, Kungl Bibl handl 34, Sthlm 1914, s 21 o 46.
  57. Nikolaikyrkan i Visby, Nikolai-prebendan vid Linköpings domkyrka, Nicolaigillet i Åbo etc.
  58. Någon gång har Nikolausskulpturerna feltolkats, så i fråga om den synnerligen representativa bilden från Folkärna i Dalarne, se *Erik den helige*. Studier under red av B Thordeman, Sthlm 1954, Pl XV: 35.
  59. *Missalfragment nr 2* m fl.
  60. *Missalfragment nr 4*. Melodien avviker från tex *Gradualfragment 29* med sk »Hufnagel»-noter.
  61. *Ms A 97*, KB.
  62. Jfr *A Daniel*, Thesaurus hymn II, 1844, s 256. — *K Meisen*, Nikolauskult und Nikolausbrauchtum im Abendlande, 1931, s 277, 281, 285. — *Patrologiae curs compl patrum lat*, ed Migne, LXXII, col 1035. — *Repertorium hymnologium*, ed U Chevalier, II, Louvain. Bruxelles 1897, N° 19244. — *Analecta liturgica* II, 1888, s 484 ff. — *V Leroquais*, Breviaires III, s. 83.
  63. SD nr 1289, 1851 och 1858 samt *Herdam* s 10.
  64. SD nr 888 och 1444 samt *Herdam* s 9.
  65. SD nr 549, 737 samt *Herdam* s 9.
  66. *Missalfragment nr 45*.
  67. *Missalfragment nr 2*.
  68. *Eric Näsman*, klockgjutare, verksam i Sthlm 1717–1739, mästare 1729, † 1742. Han har bl a gjutit om Gårdby storklocka 1735.
  69. *Jonas Berggren*, »Kongl. Priv. Bildhuggare», f 1715 i Kristdala, † 1800 på Ämmenäs i Målilla sn. Verksam i Kalmar, där han troligen gått i lära hos Peter Buschberg. Berggren var jämte And. G Wadsten (se Högby), med vilken han ofta samarbetade, en av de mest anlitade konstnärerna i Kalmar stift under 1700-talet. Bland hans mest kända arbeten märks nummertavlor samt läktare och predikstol i Kalmar slottskyrka (1772 resp 1773). — *Manne Hofrén*, Kyrkobilddhuggaren Jonas Berggren, KLM medd XXIV (1936), s 3 ff. — *Linköpings stift i ord o bild*, Sthlm 1949, passim. — *Martin Olsson*, Kalmar slotts hist III, 1965, s 361. — *Dens*, Kalmar slottskyrkor, SvK Sm III:1 (under utgivning).
  70. *Jennifer Montagu*, The Church Decorations of Nicodemus Tessin the Younger, Konsth Tidskr XXXI, 1962, s 1 ff, har påvisat, att David von Kraffts målning i Kalmar domkyrka, Korsnedtagningen, återgår på Charles Le Brun på sin tid berömda komposition, känd genom ett stick av B Audran. I flera svenska kyrkor förekommer denna komposition, tex i Timrå och Torp (SvK Mpd, s 107 resp 364).
  71. Denna komposition, närmast övertagen från Kalmar domkyrka, återgår på en målning av Nicolas Pousin, förmodligen via ett stick av J Pesne. Detta motiv har fått en praktfull utformning av Burchard Precht i predikstolen i Uppsala domkyrka. — *J Montagu*, i not 70 a a, s 3 samt fig 1 o 2.

72. Inga vapenbilder är synliga eller kända. Enligt räk bekostades altaruppsatsen av församlingen, några donatorer nämns ej. Två år senare gjorde Berggren en altaruppsats i Horns kyrka, Ög, med donatorsvapen placerade på samma sätt och med vapenbilder i sköldarna. Kanske gjordes Böda altaruppsats ursprungligen för en adlig beställare.
73. *Carl Bloch*, dansk målare (1834–1890). — Altartavlan i Hörups kyrka är daterad 1875. Ett stort antal kopior av Blochs altartavlor finns i södra Sverige. I Gräsgårds kyrka på södra Öland finns en kopia från 1880-talet efter samma målning som i Böda.
74. *Ivan Hoflund* (1887–1948). Studier vid Konstakad från 1908 samt i utlandet. Från 1923 verksam i Kalmar och på Öland. En minnessten av Ivar Jansson och Arvid Källström restes 1962 vid Långlöts f d prästgård, där han vuxit upp.
75. *Anders Högström*, spegelmakare. I lära hos spegelfabrikören Anders Malmqvist i Kalmar 1774–1779, förestod fabriken från 1779, fick mästarbrev 1787. Verksam i Kalmar och Ljungby, från 1810 bosatt i Vickleby. Gjorde ramar till kungatal, deltog 1788 i arbetet med orgeln i Kalmar domkyrka, utförde predikstolar (förutom i Böda) i Resmo (1798), Hultersstad (1803), Kastlösa (1810); nummertavlor i Vickleby (1794) och Kalmar domkyrka (1799); altare samt ramverk till altaruppsatsen i Resmo (1798). — *Manne Hofrén*, Spegelmakare i Kalmar, Rig 1931, s 41 ff och där anförda källor och litteratur.
76. *Jonas Wistenius*, orgelbyggare, f år 1700 trol i Vist, Ög, † 1777 i Linköping, där han hade verkstad sedan 1741. Medhann enligt egen uppgift 96 orgelverk, de flesta ganska små, 8–10 stämmor. Bevarade är endast Västervik, Jonsberg, Älvestad och Skällvik, vilka utmärks av en sällsynt skön klang. På Öland byggde han Toroslunda orgel 1748, ej bevarad. Hans mest kände elev, Per Schiörlin, övertog verkstaden efter hans död. — *Hülphers*, Orgwerken i Sverige (1773), s 188, not 27. — *Einar Erici*, Orglar och orgelbyggare, Link stift i ord och bild, 1949, s 256–262. — *Dens*, Orgelinventarium, Sthlm 1965, s 292. — *Kristdala räk 1741–1754* (L Ia: 3), st prot 1734–1760, *prostvis* 1750, 1754, 1756, 1759 (K I: 1, VaLA).
77. *Sven Axtelius*, orgelbyggare, elev till Wistenius, verksam i Småland under 1740- och 1750-talen, bl a Mållilla, Alsheda (1753), Föreby, Tutaryd (1754) m fl. A var en medelgod orgelbyggare, influerad av den stil, som utmärkte periodens ledande orgelbyggare i Sthlm, Jonas Gren och Petter Stråhle. Ben medd av fil dr *Bertil Wester*.
78. *Sven Peter Petersson*, orgelbyggare (1799–1852). Musikant vid Kalmar regemente, elev till Pehr och J F Schiörlin. Efter den senares död egen verksamhet, först i Böda, från 1836 på Gotland, dit han flyttade i samband med ett uppdrag att bygga om Visby domkyrkas orgel. Han har byggt flera orglar på Öland: Köping (1828), Gårdby (1843), Glömminge (1850) och Egby (1852). Av dessa är såväl verk som fasader helt bevarade i Gårdby och Egby, av de övriga finns fasaderna kvar. — *L M Holmbäck*, Lärbro — Bro — Ala, Något ur Visby stifts orgelhistoria, Julhälsn t förs i Visby stift 33 (1955), s 58–59.
79. *J P Wallander*, orgelbyggare i Hossmo, verksam i Småland i mitten av 1800-talet.
80. I Kristdala finns ytterligare fyra pannåer med apostlamålningar, vilka vid den senaste restaureringen (1962) infälldes i två dörrar, dels predikstolens, dels sakristians. — Ben medd av arkitekt SAR *Jörgen Fåk*.
81. *Magnus Wikander*, målare, verksam i Västervik och Smålandsdelen av Linköpings stift. Har bl a målat läktarbarriärer och altartavlor. Arbeten av hans hand finns i Västervik S Gertruds kyrka (1747), Gamleby (1760), Kättilstad (1762), Hallingeberg (1774) och Loftahammar (1787). — *B Cnattingius* i: Link stift i ord o bild, Sthlm 1949, s 166 o 603 f. — *Dens*, Kättilstads kyrka (Link stifts kyrkor, Kinds kontr, nr 2, Link 1959), s 5 o fig s 9.
82. *Tord O:son Nordberg*, Säbydopfunten och besläktade funtar, Rig 1925, s 163 ff. — *Fr Killig*, Ölands-kalksten. Samlade uppgifter om Ölands gamla stenhantling, Kalmar 1933, — *Sölve Göransson*, Från Kongl Maj:ts stenhuggare vid Dälie till modern stenindustri vid Sandvik, Åkerbo hemb f årsbok 1955, s 48 ff. — *Martin Olsson*, Kalmar slotts historia II A, 1961, passim. Ytterligare dopfuntar av samma grupp finns bl a i Hedvig Eleonora kyrka (SvK Sth III, fig 142), Bankekind (Svinstad, SvK Ög I, fig 85), Österåker (SvK Uo I, fig 610). — Ett praktbord, som förmodligen var en gåva från Karl X Gustaf 1654 till hertig Fredrik III av Gottorp, finns nu i Gottorfs museum, Schleswig. *Ernst Schlee*, Ein schwedischer Prachtisch im Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum, Nordelbingen 34, 1965, s 120 ff och där anförd litteratur.
83. *Anna Christina Ljungmark* (1688–1758), g m kh *Nicolaus Magni Risenius* (1682–1739) i hans 2 gifte.
84. *P A Säve*, Samfärdseln på Gotland i gamla tider, nytr Visby 1939, s 22 och s 60, återger en annan version, enligt vilken Högby kyrka hade varit slutmål för den vådliga färden.
85. *Kattun*, eng *cotton*, bomullstyg.
86. Ingen präst med initialerna IPSG är känd vare sig i Böda eller angränsande socknar.
87. Jfr s 28, not 1. — »Dylika series Pastorum blefwo upsatta i flere Stiftets kyrkor på Framledne Biskopens m m Wallenstråles [1733–1807] upmuntringar. Ehuru afsigten war ganska wacker och berömward. att hos Församlingen återwäcka minnet af framlidne

- Lärare, nödgas man beklaga, att de fläste dylika Series äro antingen ofullständiga eller felaktiga. Wid den bifogade bör anmärkas, att Elaus Nicolai blef här Pastor 1588. Han dog 1600. Han saknas aldeles i förteckningen» (*Ahlqvist* 2: 1, s 49, not 1).
88. *Samuel Christopher Grönwall*, klockgjutare, son till Carl Fredrik G (not 89), verksam i Stockholm 1825–1838, mästare omkring 1830, ålderman 1838, † 1839 (*Holmbäck* s 92).

89. *Carl Fredrik Grönwall*, klockgjutare, utbildad hos Gustaf Ekeroth i Jönköping, verksam i Stockholm 1794–1814, mästare 1791, ålderman 1812, † 1815. Även verksam som skulptör (SvK Up VI s 565 samt s 626, not 1 och där angiven litteratur (*Holmbäck* s 92).
90. *Johannes Gustaf Liljendahl*, klockgjutare, verksam i Stockholm 1839–1850, mästare 1838, † 1850 (*Holmbäck* s 93).

Källor och litteratur

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR

Stockholm

RA: ÖIÄ skr t K Majt 1772 31/5 (vol 314), innehållande två planritningar av A Aurell 11/12 resp 13/12 1771, projekt till ny kyrka av A Aurell, synerättshandl jämte bilagor, kostnadsförslag av J J Öhrn och Hind Wermelin; ÖIÄ skr t K Majt 1800 11/11 (vol 338), två planritningar av L Nordenadler 1800, gamla kyrkan samt förslag till utvidgning och utdrag ur urtima st prot 11/10 1796 jämte förteckning över behövt material av Hind Wermelin (de av ÖIÄ upgjorda ritningarna förvaras i BSt, se nedan). — ATA: Avskrift av Rhezelius 1634; avskrifter av Hilffeling 1797 (F m 57: 2, 4); två ritningar, plan och fasad (kopior efter original i BSt 1800); Åhstrand–Löfgren, invid s 104, exteriör från sydöst, interiör mot öster; Löfgren I, s 19, 24 f, 222 (kopia av Aurells grundplan 1771), 226 (exteriör från sydöst, grundplan 1822) 263; brev från A Ahlqvist till N I Löfgren 16/11 1820 (inbundet i Löfgren I); inv 1829; Wallman, Suppl (1830), fig 61 (medeltida gravsten), fig 90 (Höga flisa); H A R Sidén, en teckning 1874 (Kåres gravsten); Ihrfors, *Oelandia sacra* s 7–22, 242, 278; Snabbinv 1912 (A Billow, kompl 1929 av J Werner); skrivelse av Martin Olsson 10/8 1930; skrivelse av M Hofrén 6/5 1931; manuskript till beskrivning av Böda kyrka av William Anderson 1929–1938, bearbetat av J Roosval, kompletterat av R Strömbom (Boström) 1940–1949; Håkanssonssamling, *Journal* II (1937), s 47, 191, 193, 357, 359, 361, *Journal* III (1938), *Journal* IV (1941); rapporter 26/7 och 8/9 1942 över företagna undersökningar i samband med restaureringen 1942 av R Strömbom (Boström); handlingar angående restaureringen 1950 av G Lindsten; rapport rörande Hammarby kyrka, Sö, juni 1954 av Iwar Anderson; rapporter 1/11 1957 och 16/9 1958 rörande restaurering av Gärdslösa kyrka av R Boström; Sveriges Kyrkors arkiv, manuskript till beskrivning av Gärdslösa kyrka av William Anderson 1929–1938, bearbetat av J Roosval, kompletterat av R Strömbom (Boström) 1940–1949, jämte uppmätningar, fotos och excerpter. — BSt:

två blad, fasad, plan och sektion 1772, odaterad (tillhör ÖIÄ skr t K Majt 11/11 1800, RA); ritning till varmluftsvärmeledning, Ebbes bruk 1930; sju ritningar, förslag till restaurering av Länsarkitektkontoret i Kalmar 6/8 och 9/9 1942; tre blad, bårhus och vedbod, av Länsarkitektkontoret i Kalmar 9/7 1946; förslag till elektrisk installation m m, T Engström 9/7 1947; förslag till inre restaurering av G Lindsten 1950; utvidgning av kyrkogården, J Andersson och A Delborn 11/3 1959. — KA: Pergamentomslag se nedan VHAA. — KB: Ms A 97, Rhezelius F b 22, s 34 (medeltida gravsten); Rhezelius F c 1, s 8 (pergamentböcker, altarkors, oblatjärn); Rhezelius F c 2/3, 123–125 (medeltida gravstenar); Rhezelius F c 5, 66–67 (exteriör av kyrkan och klockstapeln från söder samt gravsten), s 82 (angående socknen), s 97 (Böda hamn); Törnwall F m 46, fol 1–4, avritning av fyra gravstenar jämte avdrag av trästockar; Ransakningar 1667 (avskrift av original i VaLa), sign F 1 9: 4, s 240 f; Hilffeling, koncept t *Journal* 1797 (F m 57: 2), s 72 ff; rensk av densamma (1804, F m 57: 4), s 55–57; Löfgren F m 55, s 32 (exteriör av kyrkan, klockstapeln samt plan). — KrA, Sjökarteverkets arkiv: Karta över Öland, sign Litt V: 26. — LSt: »Geometrisk Book af Ölands Norremooth» 1683, serien Geometriskas jordböcker, detalj av Böda kyrka och kyrkogård (G 2: 15). — NordM, Wallmans samling: II, Öland 1–3 (bl a 2, »Höga flisa bortom Torp»; 3, bunt 2, Höga flisa; bunt c, s 398, teckning av Höga flisa; bunt e, teckning av Petrus Sunonis gravsten); II, Småland 1: plan av kyrkan, blyerts, utan påskrift, troligen efter A Aurell 1771; III, »Journal hållen under resan åt Öland och Gottland Julii 1833», s 47 ff (besök i Böda). — VHAA undersökn av äldre arkivalieomslag m m: Missalfragment nr 2, 4 och 45; Gradualfragment nr 29.

Kalmar

KLM: Kopia av A Aurells plan 1771, utförd av Gustaf Lundgren 1803; H A R Sidéns samling, en teckning av Kåres gravsten.

Linköping

LSB: Registr, Eccl Cath Linc, Papperscodex.

Lund

LUKI: Mandelgrenska saml, Avd XI, pl 114, nr 490 (sydfasad efter Rhezelius; avd IX, ser V, två anteckn.

Uppsala

UUB: Hadorph, S 30, fol 81 r:o, beskrivning. — Törnewall S 74, fol 240, exteriör från sydöst. — Ahlqvists saml, tom 1 (sign S 84), s 35 (avskrifter ur KA); tom 3 (sign S 86), s 3–8 (grundplan 1771, kopia efter A Aurell av Gust Lundgren 1803; medeltida gravsten, osignerad teckning av Gust Lundgren 1803; Pontelius' gravsten, osign teckning), s 270 (angående orgeln).

Vadstena

VaLA: Biskop Petrus Benedicti visitationsbok, sign F III: a: 1 (inv från 1500-talets slut); Rannsakingar 1667, originalhandling, sign F V 1. — Kyrkans arkivalier: räk 1644–1724 (J I: 1), 1712–1745 (L I: 1), 1746–1775 (L I: 2), 1776–1871 (L I: 3); st prot 1724–1734 (J I: 1); vis prot 1654, 1663, 1673, 1676, 1684, 1713, 1722, 1733, 1748, 1749, 1759, 1767, 1775, 1781, 1782, 1791, 1813, 1819, 1841, 1865, 1873, 1879, 1886, 1891, 1892, 1894, 1903, 1906 (J I: 1); inv 1620 (med tillägg 1647), 1713, 1733, 1748, 1759, 1767, 1791, 1815, 1829, 1840, 1841, 1861, 1864, 1865, 1902 (J I: 1); bänklängd för läktaren 1687 (J I: 1); avskrifter av inkomna brev m m 1747–1756 (J I: 2), 1754, 1757–1794, 1812, 1815–1821 (J I: 3); om kyrkans ombyggnad 1802 (J I: 1, frampärmen): diverse handlingar rörande socknen, kyrkan och dess inventarier (J I: 1, s 598 angående huvudsten); tre st ritningar av And Aurell 1771, sign R 99 –101 (tidigare inbundna i J I: 1); Kalmar domkapitels arkiv, E IV: 3 (Böda): äldre handl 1651–1840, c) inv prot 1749–1887, vis handl 1713–1894 (koncept till inv 1713, 1733, 1748, 1749, 1759, 1767, 1775, 1782, 1841, 1861, 1865, e) vis handl 1713–1794; Högby kyrkoarkiv, vol C I (inv 1654, räk 1755), K I: 1 (räk 1800–1801, 1817, 1820); Kristdala kyrkoarkiv, vol L Ia: 3 (räk 1741–1754), vol K I: 1 (st prot 1734–1760, prostvis 1750, 1754, 1756, 1759).

Västerås

VSb: Hülphers, A, Svenska Orgverks Beskrifningar af Abraham Hülphers, ms med signum Cd 5.

Böda

Hos PÅ förvaras yngre kyrkoarkivalier. I kyrkan finns en bänklängd från omkring 1813 (inramad, inom glas).

TRYCKTA KÄLLOR OCH

LITTERATUR (se även ovan s 87 ff)

Ahlqvist, A, Ölands historia och beskrifning, del 2: 1, Kalmar 1825 (= Ahlqvist 2: 1), s 33 ff, 39, 45–58, Tab 1, samt del 2: 2, Kalmar 1827 (= Ahlqvist 2: 2), s V. Ahnlund, N, Svinnegarns källa, Rig 1922, s 62 f.

Analecta liturgica II: 1. Insulis et Brugis 1888.

Anderson, Iwar, Halltorps kyrka. Svenska fornminnesplatser nr 45, Sthlm 1956 (= Anderson, Halltorp).

— Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp, Antikvariskt arkiv 14, Sthlm 1960 (= Anderson, Stenåsa).

Anderson, William, Sockenfästningar och tvåskeppiga hallkyrkor, Ölands kulturminnesförenings skriftserie nr 7, Borgholm 1936, passim.

— Stenkors och kapellruiner på Öland, Acta Oelandica IV, Sthlm 1931 (= Anderson, Stenkors), s 29–44.

— Öland, Kalmar 1911, s 25–26.

— Ölands kyrkliga minnesmärken och deras vård, Kult och Konst 1908, s 129–135.

— Ölands kyrkliga fornminnen och deras vård, Varden 1910, Khvn 1910, s 61 ff.

Billow, A, Från slott till koja på Öland, Svenska Turistföreningens Arsskrift 1921, passim.

Boström, R, Ölands finaste trädgårdsbänk, Öbl 30/10 1964.

— Källa ödekyrka. Svenska fornminnesplatser nr 37, (2:a uppl), Sthlm 1964, s 4.

— Gärdslösa kyrka (Gärdslösa — en sockenbeskrivning), Kalmar 1966, s 93 ff.

Calmar Stifts-Tidningar nr 6, 30/6 1803.

Cnattingius, B, i: Linköpings stift i ord och bild, Sthlm 1949, s 166 o 603 f.

— Kättilstads kyrka, Linköpings stifts kyrkor, Kinds kontrakt 2, Link 1959.

Collijn, I, Redogörelse för på uppdr af Kungl. Maj:t i Kammarark o Riksark verkst unders ang äldre arkivalieomslag. Kungl Bibl handl 34, Sthlm 1914.

Dahlgren, F A, Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt ... Lund 1914–1916.

Daniel, A, Thesaurus hymn II, Halis et Lips. 1841.

Danmarks kirker, VII, Bornholm, Khvn 1954, s 149, 313, 472.

Eckhoff, E, Om kyrkornas forna egenskaper af försvarsverk, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1892, s 19–80.

Erici, E, Orglar och orgelbyggare, Linköpings stift i ord och bild, Sthlm 1949, s 245 ff.

— Orgelinventarium, Sthlm 1965.

Erik den helige, Studier under red av B Thordeman, Sthlm 1954.

Frölén, Hugo F, Nordens befästa rundkyrkor. En konst- och kulturhistorisk undersökning, I, Systematisk del, Sthlm 1911, II, Beskrivande del, Sthlm 1910.

Gardell, S, Gravmonument från Sveriges medeltid I–II, Gbg 1945.

Göransson, Sölve, Från Kongl Maj:ts stenhuggare vid Dälie till modern stenindustri, Åkerbo hemb f årsbok 1955.

— Prosten Fagerroths berättelse om Enerums surbrunn, Åkerbo hemb f årsb 1959, s 27 ff.

Hellgren, C J, Gotländska släkter I, Visby 1926.

Hildebrand, H, Sveriges Medeltid, Kulturhistorisk skild-

- ring 1–3, Sthlm 1879–1903; Register 1953 (=Hildebrand, Sv Med).
- Hofrén, M*, På kyrkbacken, KL 1962.
- Herrgårdar och boställen. En översikt över byggnadskultur och heminredning i Kalmar läns herrgårdar 1650–1850, Sthlm 1937 (=Hofrén, Herrgårdar).
- Kyrkobildduggaren Jonas Berggren, KLMedd XXIV (1936).
- Spegelmakare i Kalmar, Rig 1931.
- Holmbäck, L-M*, Klockor och klockringning, Sthlm/Malung 1951 (=Holmbäck).
- Lärbro – Bro – Ala. Något ur Visby stifts orgelhistoria, Julh t förs i Visby stift 33 (1955).
- Hülphers, A*, Orgwerken i Sverige ... 1773.
- Håkansson, G*, Öländska personninen bevarade i äldre gravstenar, epitafier och andra kyrkliga föremål, Gbg 1942 (=Håkansson).
- Inrikes Tidningar* nr 44 (19/4) och nr 50 (3/5) 1796.
- Kalmar läns fornminnes-förenings historiska och etnografiska samlingar på Kalmar slott* (Horn, H), Kort beskrifning till ledning för besökande ... H 1–3, Kalmar 1879–1882 (=Horns kat).
- Kalmar. *Kyrklig konst från åtta sekel*. Kyrkoskatter från Kalmarbygden och Öland. Nutida religiöst måleri. Utställning å Kalmar konstmuseum 4–11 september 1949, Katalog (=Kalmar utst kat).
- Kancelliets Brevbøger, 1609–1615*, utg ved L Lauersen, Khvn 1916.
- Killig, Fr*, Ölands-kalksten, Samlade uppgifter om Ölands gamla stenhantering, Kalmar 1933 (=Killig).
- Künste, K*, Ikonographie der christlichen Kunst, II, Ikonographie der Heiligen, Freiburg i/B 1926.
- Källström, O*, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer, Ak avh, Sthlm 1939 (=Källström).
- Leroquais, V*, Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France III, Paris 1934.
- Linköpings Biblioteks handlingar*, Link 1793 (Necrologium Lincopense).
- Linköpings stift i ord och bild*, Sthlm 1949.
- Linnæus, C*, Öländska och gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrättad år 1741 ... Sthlm & Ups 1745, nytr Sthlm 1962.
- Linnerhielm, J C*, Bref under nya resor i Sverige, Sthlm 1806 (s 132, 14:e brevet, 16/7 1804).
- Lundberg, E*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400, Sthlm 1940 (=Lundberg I).
- Lundwall, S*, Solur, Fataburen 1953.
- Lundmark, E*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925.
- Löfgren, A*, Det svenska tenngjutarehantverkets historia. Del 1, band 1–3, Sthlm 1925–1950 (=Löfgren, Tenn).
- Löfgren, N I*, Clerus Calmariensis. Tjenstemän wid Församlingarne och Lärowerken uti Kalmar stift från äldre tider till närvarande tider. Biografiska Anteckningar, efter Prostarne Frigelii, Löfmans och Fornanders Samlingar ordnade, utarbetade samt med tillägg för nyare tider försedde och utgifne af N I Löfgren. I–II Häftena [Småland], Kalmar 1836 resp 1839 (=Löfgren, Clerus).
- Mandelgren, N M*, Atlas till Sveriges odlingshistoria, Afdelning XI: Helgedomar, Häft I–II, Sthlm 1883–1884.
- Förteckning på de af N M Mandelgren samlade studier, teckningar och utkast till Atlas till Sveriges Odling Historia, som ... skänkts till Lunds kongl universitet, Sthlm 1889 (=Mandelgren, Förteckning).
- Det *Medeltida Öland*, Provtryck ur en historisk-topografisk översikt av Det medeltida Sverige, utgivet av den av VHAA tillsatta kommittén, Sthlm 1953 (=Medeltida Öland).
- Meisen, K*, Nikolauskult und Nikolausbrauchtum im Abendlande, Düsseldorf 1931.
- Montagu, J*, The Church Decorations of Nicodemus Tesin the Younger, Konsth Tidskr XXXI, 1962, s 1 ff.
- Nordberg, T O:son*, Säbyfunten och besläktade dopfuntar, Rig 1925, s 163 ff.
- Olsson, Bror*, Kalmar stifts herdaminne, 1–4, Kalmar 1947–1951 (=Herdam).
- Olsson, Martin*, Kalmar slotts historia I–III, Sthlm/Upps 1944–1965 (=Olsson, Kalmar).
- Patrologie curs comp patrum lat*, ed Migne LXXII, 1035.
- Petrus Benedicti*, Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok, utg av K H Johansson Kalmar/Lund 1954 (=PB vis).
- Repertorium hymnologium*, ed U Chevalier II, Louvain o Bruxelles 1897, No 19244.
- Roosval, J*, Die Kirchen Gotlands. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Kunstgeschichte Schwedens, Sthlm 1911 (=Roosval, Kirchen).
- Den gotländske ciceronen [1:a uppl], Sthlm 1926 (=Roosval, Ciceronen 1).
- Den gotländske ciceronen, 2:a uppl, Sthlm 1950 (=Roosval, Ciceronen 2).
- Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen, Sthlm 1918 (=Roosval, Steinmeister).
- Sverige II, se Sverige.
- Schlee, E*, Ein schwedischer Prachtisch im Schleswig-Holsteinschen Landesmuseum, Nordelbingen 34, 1965.
- Gottorfer Kultur im Jahrhundert der Universitätsgründung [Katalog], Flensburg 1965.
- Steffen, R*, Romanska småkyrkor i Östersjöländerna med särskild hänsyn till svenska förhållanden, Sthlm 1901 (=Steffen).
- Styffe, C G*, Skandinavien under Unionstiden, 3 uppl, Sthlm 1911 (=Styffe).
- Svenskt diplomatarium* 1–6 (t o m år 1355) och ny ser 1–3 (åren 1401–20), Sthlm 1829–1959 (=SD).
- Svenskt silversmide 1520–1850. Guld- och silverstämplar* (av E André, B Hellner, C Hernmarck och K Holmqvist), Sthlm 1963 (=GSstplr).

Sverige. Geografisk, topografisk, statistisk beskrivning. Del II, utg av A Kempe, E Apelqvist och O Sjögren, Sthlm 1917. Kyrkoberivningarna för Öland författade av J Roosval (= Roosval, Sverige II).

Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utg på uppdrag av VHAA, vol 1, Upps 1912; vol 2–113, Sthlm 1913–1967; vol 114–, Sthlm (tr i Upps) 1967– (= SvK).

Sveriges runinskrifter utg av VHAA. Första bandet. Ölands runinskrifter granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate, Sthlm 1900–1906 (= SvR, Ö).

Säve, P A, Samfärdseln på Gotland i gamla tider, nytr Visby 1939.

Tuulse, A, Hossmo. En försvarskyrka med östtorn.

VHAA handl, Antikv ser 2, Sthlm 1955 (= Tuulse, Hossmo).

Wallin, N (Nicolaus O Vallinus), *De Oelandia dissertatio*, Holmiae 1703 (= Wallin).

Åhstrand, Beskrifning öfver Öland, Besynnerligen det Norra Motet eller Fögderiet, Upps 1768.

Akerlund, H, Kläckeberga. Kyrkan med källare och salvåning, i: KLMedd XXXIII (1945) (= Åkerlund, Kläckeberga).

Öland, red av B Palm, L Landin och O Nordmark, 1–3, Kalmar 1948–1949 (= Öland).

Ölands kyrkor förr och nu. Utg av Kalmar tryckeriaktiebolag med förord av A Billow, Kalmar 1926 (= Ölands kyrkor).

Förkortningar

(se även ovan s v–vi)

ATA Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.

BSt K Byggnadsstyrelsens Kulturhistoriska byrås arkiv, Sthlm.

dep deponerad, deposition.

DK Danmarks Kirker. Udg af Nationalmuseet, Khvn 1933–.

Domkap Kalmar domkapitel och dess arkiv, VaLA.

ED handl Ecklesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.

Fmpl Svenska fornminnesplatser. Vägledning utg genom VHAA. Nr 1–; 1926–.

Fv Fornvännen, Sthlm 1906–.

inv inventarieförteckning.

Inv 1829 en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv, en serie i ATA.

KB Kungl Bibl, Sthlm.

kh kyrkoherde.

KL Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Utgiven av Kalmar läns fornminnesförening. [51] (1963) –, Kalmar 1963.

KLB Kalmar Läroverks Bibliotek (tidigare Gymnasiebiblioteket).

KLM Kalmar Läns Museum och dess arkiv, Kalmar.

KLMedd Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1–50, Kalmar 1898–1962.

KrA Krigsarkivet, Sthlm.

LSt K Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.

LSB Linköpings stifts- och landsbibliotek.

LUKI Lunds Universitets Konsthistoriska Institution. ms manuskript.

NordM Nordiska Museet, Sthlm.

prot protokoll.

PÄ pastorsämbetet.

RA Riksarkivet, Sthlm.

RAÄ Riksantikvarieämbetet, Sthlm.

räk räkenskaper.

SBL Svenskt Biografiskt Lexikon, Sthlm 1918–.

SHM Statens Historiska Museum, Sthlm.

sn socken.

Snabbinv en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel. — På Öland utfördes inventeringen av Anders Billow 1912–1921. Senare tillägg utförda av prästerna.

st prot sockenstämmoprotokoll.

UUB Uppsala Universitetsbibliotek.

VaLA Vadstena Landsarkiv.

VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.

vis prot visitationsprotokoll.

ÖBI Ölandsbladet, Borgholm.

ÖIÄ Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.

ÖIÄ skr skrivelser från ÖIÄ till K Maj:t (inrikes-civildep) i RA.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Dr	Dalarna
Bo	Bohuslän	Ds	Dalsland

Go Gotland
 Gä Gästrikland
 Ha Halland
 Hr Härjedalen
 Hs Hälsingland

Jä Jämtland
 La Lappland
 Me Medelpad
 Nb Norrbotten
 Nä Närke

Sk Skåne
 Sm Småland
 Sö Södermanland
 Up Upland
 Vb Västerbotten

Vg Västergötland
 Vr Värmland
 Vs Västmanland
 Ån Ångermanland
 Ög Östergötland
 Öl Öland

Summary

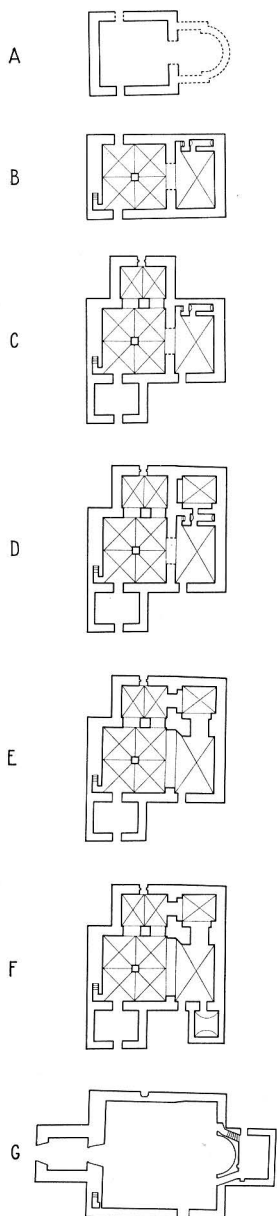

Fig 96. Kyrkans plan-utveckling, 1 : 1000. Av R Boström 1963, ritad av J Nömmik 1967.

Development of plan of church.

I. Limestone church without tower, probably with a narrower, absidal chancel, erected in middle or latter half of 12th century (fig 96: A). A south portal, probably also north portal. Gravestone with runic inscription (fig 65), now lost.

II. During the latter part of the 12th century, Öland was invaded by heathen pirates, which caused the rebuilding of the church to serve as defence. The absidal chancel was demolished and a larger chancel, as wide as the nave, was erected (fig 96: B). The walls of the nave were made higher and the chancel was built the same height. The nave was vaulted with four cross-vaults around a central pier of toolled limestone, and the chancel was covered with (probably) a single cross-vault. Above the vaults were strongholds, reached by stairs in the W wall of the nave and the N wall of the chancel. There was probably a small, barrel-vaulted vestry in the N wall of the chancel. Two altar crucifix of Limoges enamel, one possibly from St Olof's chapel (see below p 170); now lost.

III. Shortly after the previous period, an archer's storey, with crenelations as high as a man, was added. First quarter of 13th century. (Figs 44 a–b, 45.)

IV. More peaceful times began prior to the middle of the 13th century. A vaulted transept with toolled quoins was erected at the N side of the nave (fig 96: C), and a doorway with a two-foil shaped tympanum (figs 52–54). Doorway in S wall of the chancel (figs 44 a, 45). A porch was built outside the S portal of nave. Font of ciborium type, without drainage hole. The work was probably in the hands of a mason from Gotland.

V. Parapet built into the openings of the archers' storey during latter half of 14th century. Gothic windows in S (fig 44 a). Gravestones (figs 66–69), manuscript on parchment, the so-called Böda Missal (fig 38), chalice (fig 89).

VI. Probably towards end of Middle Ages, a vaulted vestry was built at the N side of the chancel (figs 45, 46, 96: D). An early 15th century rood with beam, pedestal (figs 61, 62) and screen acquired. Triptych with, among other figures, representations of the martyrdoms of St Erasmus and St Lawrence; now lost. Murals in N

transept, donated at close of 15th century by the vicar, Nicholaus Martini; also lost.

VII. In 1603 the roof, beams and vaults were damaged by fire, Duke Charles granted funds for the most necessary repairs. Chasuble (fig 91). One large and two small bells were taken when the Danes ravaged the island in 1611.

VIII. The vestry and N transept joined to each other and with the nave by removing as much of the dividing walls as possible (figs 46, 96: E). The rood arch widened in 1654 in conjunction with the acquisition of a new pulpit, the latter painted in 1665. The rood was moved, and its pedestal, beam and screen removed. W gallery before 1654. Font 1664 (fig 88), probably by Jordan Hansson. Bell recast 1663 and 1666.

IX. Crenelation openings on archers' storey closed in 1698, and vaulting repaired. A vestry, with stone floor, built 1700 at S side of chancel, and entered from the chancel (figs 46, 96: F). New bell tower, 1704 (fig 37), new lich-gates, 1708 (fig 71). Pulpit fitted with sound-board, stairs and door (fig 63), and painted by Johan Hernell in 1725 or 1731. Hernell also restored the medieval triptych.

X. Reredos, 1756, by Jonas Berggren (figs 81–83). New right-angled altar rails same year by Jöns Erickson, joiner (fig 72). The stone altar slab removed and reliquary found. In 1760's prolonged preparations for rebuilding the church begun.

XI. Preparations for rebuilding of church, begun during period X, continued during subsequent decades. Director's plans, 1772 (fig 55–56), were considered to entail too high costs; new plans by Director, implying less re-

building, accepted by the parish (figs 58–60). Medieval church given its present appearance 1801–1803 (fig 96: G). Vaulting and piers demolished, the high walls lowered and a wooden barrel vault erected in the nave; apse in E wall of nave. E of apse a vestry, W a tower. The work was executed by Master-mason Johan Pettersson from Kalmar. New pulpit by Anders Högström, looking-glass maker (can be seen in fig 79), new pews and gallery. New, wooden altar in place of former masonry altar. Furnishings from old church.

XII. Organ purchased, 1811, from Kristdala Church in Småland (can be seen in fig 80), built by J Wistenius, rebuilt 1753 by S Axtelius. The purchase of the organ also included the organ front and parts of an organ loft with paintings executed in 1753 by Magnus Wikander from Västervik (figs 85–87). The organ was rebuilt in 1823 by S P Pettersson of Kalmar.

XIII. Church re-roofed in 1864, when an interior restoration was made. Organ rebuilt by J P Wallander from Hossmo. New altar rail with oval plan; the whole interior painted by I N Brunberg from Västervik.

XV. Restoration 1913. Hoflund's altarpiece (fig 81) placed in Berggren's reredos.

XIV. External restoration in 1942 under the supervision of County Architect Åke Strindberg, with R Boström as consultant from the Central Office of National Antiquities. A lich-gate was built on N side in 1950. Interior restored 1951 under supervision of Architect Gunnar Lindsten in collaboration with Sven Wahlgren, restorer. In 1959 the churchyard was enlarged considerably towards S and E (fig 41).

S:t OLOFS KAPELL

Ölands nordspets delas genom Grankullaviken i två uddar (fig 97). Viken kallades under medeltiden *Örehaffn* eller *Örehamn*,¹ senare *Örbovik* och hade stor betydelse för trafiken till och från Gotland. I vikens mynning ligger två små öar, på den västra, Stora grundet, ligger Ölands norra uddes fyr (»Långe Erik», fig 97). På den östra, Storskär eller Lilla grundet, har S:t Olofs kapell legat (fig 98), omnämnt i biskop Brasks kapellförteckning 1515 under rubriken »Capelle non curate»: *sancti Olai in Böda*.²

På Storskär har konung Kristoffer och ett par av hans rådsherrar utfärdat brev 1444 (not 1), och kung Hans låg här med sin flotta på återvägen från Visby 1487, då Sten Sture besökte honom (not 1).

Hamnen vid Grankullavik, som sålunda i äldre tider haft en viktig uppgift i trafiken mellan Gotland och fastlandet, återfick i början av 1960-

talet något av sin gamla betydelse i och med att bilfärjor insattes för att under sommarhalvåret trafikera sträckan Oskarshamn — Grankullavik — Klintehamn.

Kapellet

Endast en förhöjning, tätt bevuxen med gräs och buskar, utmärker platsen för kapellet (fig 98–99), beläget på västra hälften av holmen, strax väster om dess enda boningshus. Några utgrävningar har ej företagits.

Kapellet torde redan under 1500-talet ha övergivits och fått förfalla, ty på 1600-talets kartor förekommer det ej, till skillnad från andra kapell. Rhezelius,³ som omnämnt »Örbowijk» och de båda skären, har ej observerat kapellruinen. Ej

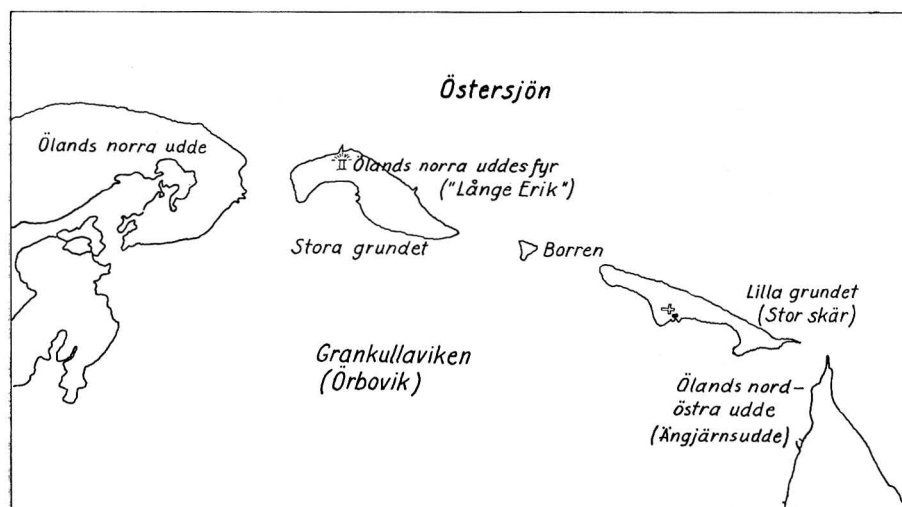

Fig 97. Detalj av karta över Ölands norra udde och Grankullaviken. Skala 1 : 10 000. Kalkering efter Ekonomiska kartan över Sverige 1942.

Detail of map of northern point of Öland and Grankullaviken.

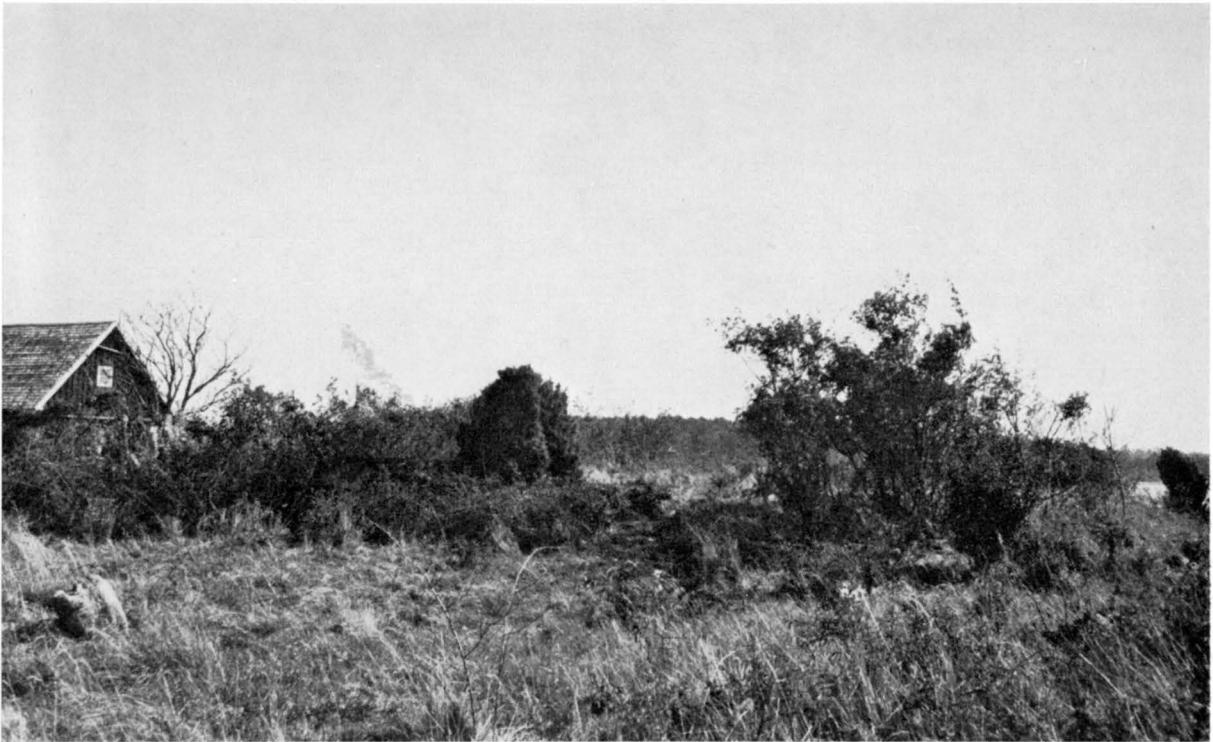

Fig 98. Ruinkullen på Lilla grundet eller Storskär från nordväst. Foto R Boström 1964.
Mound covering ruin, on Lilla grundet or Storskär, from NW.

heller har Hadorph eller någon annan av 1600-talets eller 1700-talets resenärer uppgifter om det, lika litet som det finns upptaget i Rannsakingar, där eljest ruiner är nämnda (se ovan s 18). Då Ahlqvist skrev, syntes emellertid ännu spår av en kyrkogård⁴ och Löfgren skriver: »På en skogbeväxt holme i Grankullaviken nära N. W. udden, synes lemningar efter en större byggnad och kyrkogård. Förmodligen har *Capella Scti Olavi in Böda*, som finnes upptagit i Biskop Brasks Capellförteckning, här varit beläget. Dylka kapeller hafva utgjort Oratoria eller Bönehus, hvarrest gudstjenst samt morgon- och aftonbön förrättades för dem, som vid kusten idkade fiske».⁵ Wallman hade inte själv varit på Storskär: »Olavi Capell nämnes i Böda kyrkobok; förmodas hafva legat på holmen i Grankullaviken»,⁶ samt »På grundet utanför Norra udden, nära fiskeläget Holmen 'har varit vigd jord' enligt en Bondes i Torp berättelse».⁷

I Mandelgrens Atlas finns en plan av ett kapell

(här återgiven i fig 100), som han kallat S:t Olofs kapell. Han uppger,⁸ att upphovsmannen till ritningen skulle vara den kände fornforskaren P A Säve. Ritningen visar en tämligen stor byggnad, ca 20 m lång, bestående av ett långhus och en djup och vid absid, som utan mellanliggande kor övergår direkt i långhuset. Kapellet skulle med andra ord ha varit en absidsal, en i vårt land ovanlig plantyp, som ej är känd från Öland i övrigt.

I KLM:s arkiv finns en planritning av liknande byggnad, utförd av H A R Sidén 1874 (troligen för Mandelgrens räkning, jfr s 60). Sidén anger, att planen skulle föreställa S:t Knuts kapell, Algutsums sn, intill fornborgen Gråborg. Verklighetens kapellruin har dock ett normalt absidkor, där absid och korkvadrat är klart avgränsade från varandra. När Sidén mätte upp ruinen, var den emellertid ännu ej utgrävd, varför han ej klart kunde urskilja korplanen. I övrigt stämmer hans plan helt med den bevarade kapellruinen.⁹

Fig 99. Lilla Grundet eller Storskär. Utsikt från ruinkullen mot ONO. Segelleden befinner sig mellan Lilla grundets östligaste spets (t v i bakgrunden) och Ängjärnsudde (t h). Foto R Boström 1964.

Lilla grundet or Storskär. View from ruin mound looking ENE. The fairway is between the easternmost point (left in background) of Lilla grundet and Ängjärnsudde (right).

Jämför man Sidéns plan med den av Mandelgren publicerade (fig 100), visar de sig vid närmare undersökning vara identiska även vad måttförhållandena beträffar. Bland Mandelgrens utkast och lay-out till Atlas¹⁰ kallas den i Atlas återgivna kapellplanen för S:t Knut. Mandelgrens ofta dokumenterade svårighet att hålla reda på namn (se s 54, 58) synes vara orsaken till namnförväxlingen. Även uppgiften att Säve skulle ha ritat planen, torde bero på en felsägning: Sidén måste vara det korrekta namnet. Denne hade haft flera uppdrag för Mandelgrens räkning på Öland (s 58), medan Säve, såvitt man vet, ej gjort någon forskningsresa på ön. Den här i fig 100 återgivna planen har alltså ingenting med det försvunna kapellet i Grankullaviken att göra. Innan någon utgrävning av S:t Olofs kapellruin ägt rum, kan ingenting sägas vare sig om dess utseende eller ålder. Det torde dock ha varit mindre än S:t Knuts

kapell på grund av de geografiska förhållandena.

Liksom Långöre och S:t Johannes kapell (Bredsättra resp Ås sn) samt många kapell exempelvis i Stockholms och Blekinge skärgårdar har kapellet på Storskär uppförts som ett fiskekapell. Dess läge intill en viktig hamn antyder, att det även byggts med tanke på de resande, som där passerade.

Inredning och inventarier

Beträffande kapellets inredning och inventarier saknas uppgifter helt och hållet. Det är tänkbart, att det ena av de två altarkrucifix i Limogesarbete, som en gång funnits i Böda kyrka, kan ha tillhört S:t Olofs kapell, liksom ett rökelsekar (se ovan, Böda gamla kyrka).

Noter

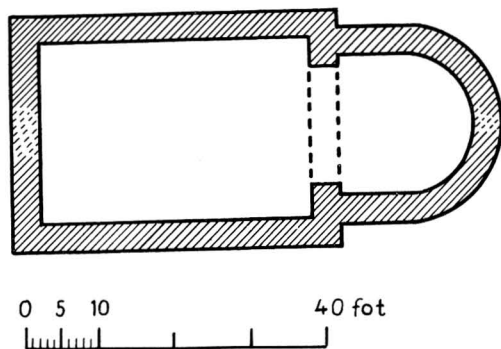

Fig 100. Plan av S Knuts kapell, Algutsrums sn. Skala 1 : 300. Uppmätning av H A R Sidén 1874, publicerad i Mandelgrens Atlas, där den felaktigt kallas S Olof och tillskrivs P A Säve.

Plan of St Knut's Chapel, parish of Algutsrum. Measurements made in 1874 by H A R Sidén, and published in Mandelgren's Atlas, where the chapel is erroneously called St Olof's, and is attributed to P A Säve.

Källor och litteratur

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR

Stockholm

ATA: Manuskript till beskrivning av S:t Olofs kapell av William Anderson 1929–1938. — KB: Rhezelius F.c. 5, s 98 (Örbowijk). — NordM, Wallmans samling II: Öland 1–3.

Kalmar

KLM: H A R Sidéns samling: plan av S:t Knuts kapell, Algutsrums sn.

Linköping

LSB: Registr Eccl Cath Linc, biskop Braks kapellförteckning 1515 (papperscodex).

1. *Styffe* s 271.
2. *Registr Eccl Cath Linc*, Papperscodex i Link stifts- o landsbibl.
3. *Rhezelius F. c. 5*, s 98.
4. *Ahlqvist 2: 2*, s 299, 309.
5. *Löfgren*, Clerus s 551.
6. *Wallman II*, Öland 1 o 2.
7. *Wallman II*, Öland 3, fol 379.
8. *Mandelgren*, Atlas XI: 1, s 33 och pl VIII, fig 10.
9. *W Anderson*, Stenkors s 32 f.
10. *Mandelgrenska saml*, LUKI, ser 2, avd. XI, »St Knuts kapell på Öland».

Lund

LUKI: Mandelgrenska samlingen, ser 2, avd XI, »St Knuts kapell på Öland».

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ahlqvist, A, Ölands historia och beskrifning, del 2: 2, Kalmar 1827 (= Ahlqvist 2: 2).

Anderson, William, Stenkors och kapellruiner på Öland, Acta Oelandica IV, Sthlm 1931 (= Anderson, Stenkors).

— Vallfart till Helig Olof på Öland, Brage 1930, s 167 ff.

— Öland, Kalmar 1911.

Hofrén, M, En vandring bland ruiner, KLMedd 1960, s 9.

- Håkansson, G*, Öländska personminnen, Gbg 1942 (= Håkansson).
- Löfgren, N I*, Clerus Calmariensis. Tjenstemän wid Församlingarne och Lärowerken uti Kalmar stift från äldre tid till närwarande tider. Biografiska Anteckningar, efter Prostarne Frigeli, Löfmans och Fornanders Samlingar ordnade, utarbetade samt med tillägg för nyare tider försedde och utgifne av N I Löfgren. I-II Häftena [Småland], Kalmar 1836 resp 1839 (= Löfgren, Clerus).
- Mandelgren, N M*, Atlas till Sveriges odlingshistoria, Afdelning XI: Helgedomar (= Mandelgren, Atlas), Häfte I, Sthlm 1883, s 33 och pl VIII, fig 10.

- Det *medeltida Öland*. Provtryck ur en historisk-topografisk översikt av Det medeltida Sverige utgivet av den av VHAA tillsatta kommittén, Sthlm 1953 (= Medeltida Öland), s 21.
- Roosval, Sverige II*, se Sverige.
- Styffe, C G*, Skandinavien under Unionstiden, 3 uppl, Sthlm 1911 (= Styffe), s 271.
- Sverige*. Geografisk, topografisk, statistisk beskrivning. Del II, utg av A Kempe, E Apelqvist och O Sjögren, Sthlm 1917. Kyrkoberskrivningarna på Öland författade av J Roosval (= Roosval, Sverige II).
- Öland*, red av B Palm, L Landin och O Nordmark, del 3, Kalmar 1948 (= Öland III), s 362.

Summary

St Olof's Chapel was erected during the Middle Ages on Storskär or Lilla grundet, an island in Grankullaviken off the north point of Öland (fig 97). It is found in an inventory made in 1515, but seems to have been deserted shortly after that date. Only a mound shows where the chapel stood (fig 98). Since no excavations have been made, nothing can be said about the appearance of the

chapel. The plan shown in fig 100 has been erroneously claimed to be that of St Olof's, but is really the ruin of St Knut's Chapel in the parish of Algutsrum.

Nothing is known about the furnishings of the chapel. An altar crucifix of Limoges enamel, dating from the 12th or 13th century, and a censer (now lost), once in Böda Church, may have belonged to St Olof's Chapel.

I SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, ÄR FÖLJANDE
PUBLICERAT OM ÖLAND:

Volym 108. Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. Öland band I:1.

ÅKERBO HÄRAD:

Böda och S:t Olof, Öland band I:2, volym 116.

Under utgivning:

Högby, Öland band I:3 (1968).

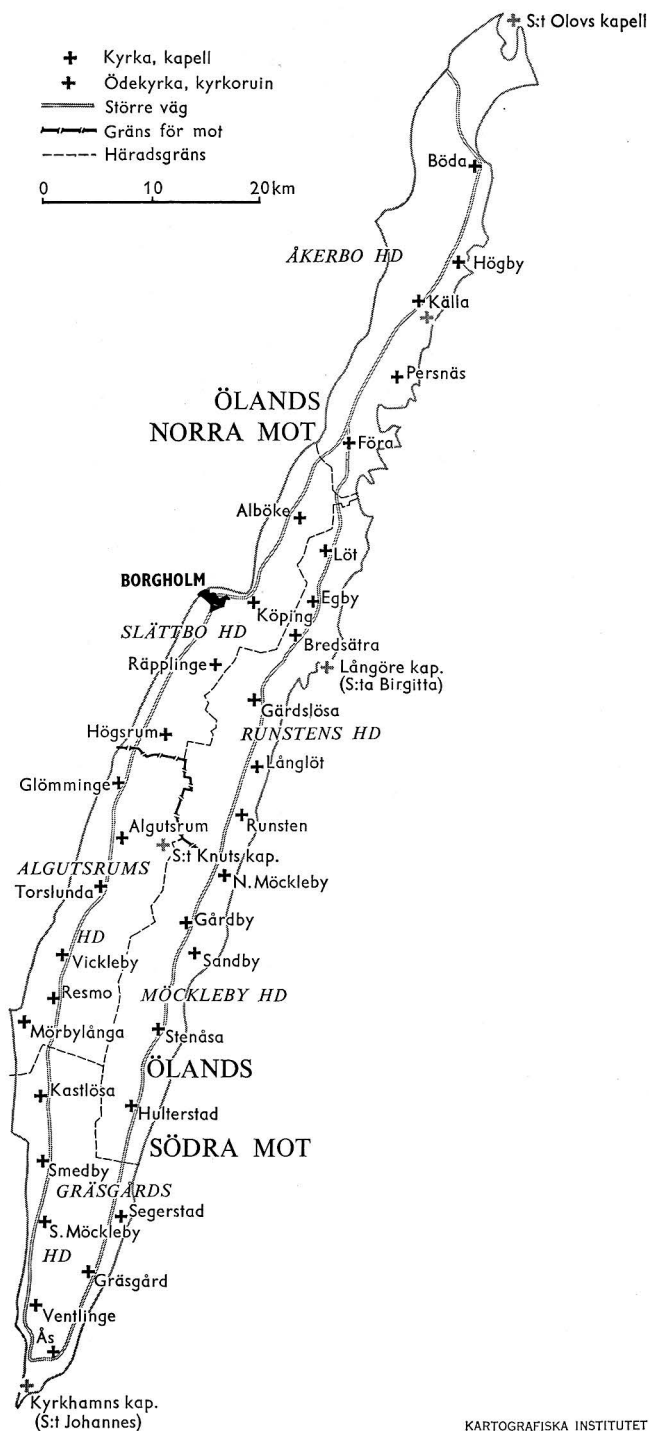
Under utarbetande:

Källa, Persnäs, Föra.

ÖLAND

Band I, häfte 2

Åkerbo härad

KARTOGRAFISKA INSTITUTET